

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 9

Кам'янець-Подільський
2012

УДК 9/3
ББК 63.3(0)
НЗ4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: Серія КВ №14661-3632ПР від 01.12.2008 р.

Друкується згідно рішення вченої ради історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 31.08.2012 р.)

Рецензенти:

- О. П. Григоренко**, доктор історичних наук, професор
Хмельницького національного університету;
В. А. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії і філософії Подільського державного
аграрно-технічного університету (м. Кам'янець-Подільський).

Редакційна колегія:

- С. А. Копилов**, доктор історичних наук, професор
(відповідальний редактор);
В. В. Газін, кандидат історичних наук, доцент
(відповідальний секретар);
Л. В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
В. П. Газін, доктор історичних наук, професор;
В. А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент;
В. В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор;
І. В. Рибак, кандидат історичних наук,
професор, член-кореспондент УАІН;
В. С. Степанков, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;
А. Г. Філінюк, кандидат історичних наук, професор.

Наукові праці студентів та магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: С. А. Копилов (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. — Вип. 9. — 95 с.

У дев'ятий випуск збірника увійшли наукові статті студентів та магістрантів історичного факультету з проблем, які обговорювалися у ході звітної конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

УДК 9/3
ББК 63.3(0)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Традиційним напрямом роботи деканату та кафедр історичного факультету стала організація науково-дослідної роботи студентів. Виявом її успішності є поява девятого випуску наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Сьогодні ми можемо спостерігати активізацію наукових пошуків студентів. Ця тенденція пов'язана з кількома чинниками. По-перше, деканатом та кафедрами історичного факультету ведеться цілеспрямована робота по стимулюванню та підтримці наукової роботи студентів. Запорукою цього є успішна робота наукових гуртків і проблемних груп, які функціонують на факультеті, традиція проведення студентських науково-практичних конференцій, значна увага виконанню студентами конкурсних наукових робіт тощо. По-друге, перехід факультету на підготовку фахівців класичної спеціальності «Історія» та двоступеневу систему освіти призвели до практикування написання бакалаврських робіт студентами четвертого курсу. Відтак, значно зріс відсоток студентів, які здійснюють написання наукових робіт, що відобразилося на їх активності під час проведення щорічної звітної студентської наукової конференції. Власне, написання бакалаврських робіт дає студентам безцінний досвід наукового пошуку, практичні навички оформлення наукових робіт, формулювання логічних висновків, розвиває культуру наукової діяльності. По-третє, успішний вихід у світ восьми попередніх випусків наукового збірника викликає у студентів жвавий інтерес і утверджує переконання, що зусиллями деканату, кафедр та студентського самоврядування ця робота буде продовжуватися.

У даному збірнику представлені кращі студентські роботи з тих, які надійшли до редколегії. Звичайно, не всі роботи характеризуються глибиною дослідження та аналітичністю висновків. Проте, слід врахувати, що це лише перші кроки майбутніх науковців у царині історичного дослідження. Варто, насамперед, вітати їх прагнення займатися дослідницькою діяльністю. Саме в такий спосіб відбувається становлення наукових інтересів молодих учених. Вони обирають ту галузь історичної науки, у якій, в майбутньому, буде застосований їх дослідницький потенціал. Приємно відзначити, що в даному збірнику поряд із матеріалами магістрантів та студентів старших курсів знайшли місце й статті тих, хто навчається на молодших курсах історичного факультету. Це вселяє надію, що наступні випуски нашого збірника мають гарну перспективу. Принагідно відзначаємо роботи студентів Пагора В., Рендюка В., які вже стали традиційними авторами збірника.

Вітаючи вихід у світ девятого випуску наукових праць студентів історичного факультету, закликаємо наше шановне студентство і надалі проявляти активність у науковій роботі, бути гідними авторами наступних випусків даного видання.

Редакційна колегія.

А. Аскерова, студентка II курсу

Науковий керівник: **В. С. Степанков**,
доктор історичних наук, професор

ВИТОКИ І ПРИНЦИПИ БУСІДО

У статті розглядаються витoki Бусідо, або “Шляху воїна”, – неписаного морально-етичного кодексу самураїв, зародження та оформлення його принципів до епохи Едо.

Ключові слова: Бусідо, самураї, воїни, кодекс, моральний обов’язок, військовий обов’язок.

«Бусідо як квітка – епітет, який не менш характеризує Японію, ніж її символ – квітка сакури. Це не засохла рослина, яка зберігається в «гербарії» історії людства. Це живе втілення сили і краси, навіть якщо при цьому воно не має певного матеріального образу чи форми. Його аромат – моральний дух – дає нам зрозуміти, що ми все ще перебуваємо під його потужним впливом», – писав у своєму трактаті «Бусідо – душа Японії» видатний японський просвітитель початку ХХ століття Інадзо Нігобе [4]. Оскільки витoki Бусідо губляться в глибині віків, то часом його виникнення можна вважати період Камакура (1185-1333). Саме тоді був запроваджений *сьогунат* – система правління в Японії, коли адміністративний апарат знаходився в руках військового стану й не існувало поділу між законодавчою і виконавчою владою, між адміністративними і військовими органами правління. Система *сьогунату* в міру свого розвитку змінювалася, а в разі з нею і принципи Бусідо.

Стан воїнів у середньовічній Японії називався «самураї» (від давньояпонського дієслова *самурау* – 侍 – «служити», «охороняти»). Для них війна була безпосереднім засобом для існування. За часи тривалих збройних конфліктів ХІІ ст. (війни Тайра і Мінамото) на зміну армії варварського типу прийшла сувора регламентація військових рангів і структури самурайських кланів. Нова самурайська ієрархія піднесла поняття «честь», «привілей» і «статус», а також уточнювала обов’язки самурая кожного рангу. Слідом за цим виникла необхідність у спільних стандартах поведінки, що було особливо важливо, враховуючи наявність зброї у самураїв і їх приналежність до різних кланів [4]. Одним із наслідків виникнення стану воїнів було оформлення специфічного світогляду самураїв – *Бусідо* – кодексу поведінки самурая в суспільстві, який представляв собою звід правил і норм “істинного”, “ідеального” воїна. Спочатку Бусідо (яп. 武士道) трактувався як “шлях коня і лука”, але згодом став означати “шлях самурая, воїна” (“бусі” – 武士 – воїн; “до” – 道 – шлях, вчення, спосіб). Крім того, ієрогліф 道 перекладається також як “обов’язок”, “мораль”, що має зв’язок із класичною філософською традицією Китаю, де поняття “шлях” є певною етичною нормою [5].

У розумінні більшості людей, бій – це прояв лише агресії і жорстокості, це є негідним людини. Але згадаймо слова англійського письменника Джона Рескіна: «Розквіту благородства ми зобов’язані війнам» («Вінок з дикої маслини»). Жах війни дозволяє продемонструвати відвагу, виявити найвищі якості характеру людини. Ідеал військового благородства ніколи б не виник, якби самураї не приділяли належної уваги самовихованню. Бусідо – це

звід моральних якостей і принципів, яких воїн був зобов'язаний дотримуватися. При цьому морально-етичний кодекс ніколи офіційно не існував ні в усному, ні в письмовому викладі. Історія зберегла лише окремі цитати з нього, записані свого часу деякими уславленими воїнами або філософами. Тим не менш, цей негласний і неписаний кодекс честі мав силу цього закону, що зберігається в серці кожного воїна. Бусідо не був результатом праці однієї людини і не був описом життєвого шляху конкретного самурая, а склався в результаті досвіду та ідей безлічі поколінь воїнів [4].

Зміст Бусідо, який включив в собі догми буддизму і конфуціанства, мав у своїй основі нові норми поведінки. Поступово розвиваючись, ці норми поведінки перетворилися в моральний кодекс воїнів, який в той же час представляє собою частини різних релігійних вчень – буддизму, конфуціанства і синтоїзму (національної релігії японців). Але, будучи злитим воедино з філософією, він носив характер практичної моралі. Самурай вважав його методом удосконалювання психічної і тілесної гігієни. Бусідо морально осмислював філософське світовчення в цілому і був покликаний навчити самурая "правильного життя" у суспільстві. Кодекс поєднував в собі теорію буття і вивчення психіки людини, вирішував питання, пов'язані з поняттям сутності індивідуума, його ролі в навколишньому світі, сенсу життя, добра і зла, моральних цінностей та ідеалів. Воїн, вихований у дусі Бусідо, повинен був чітко усвідомлювати свою відповідальність, зокрема особисті обов'язки стосовно сюзерена, сам оцінювати свої дії і вчинки, морально засуджувати себе у разі неправильних дій, порушення своїх обіцянок. Принципи Бусідо, хоч і не були об'єднані в спеціальний звід правил і не були викладені в жодному законодавчому пам'ятнику часів середньовіччя, однак знайшли своє відображення в легендах і повістях минулого, що розповідають про вірність васала своєму феодалові, про презирство до смерті, мужність і стійкість самураїв [5].

Моральний кодекс середньовічного воїна, можливо, вперше був сформульований в *Тікубасьо* («Антологія бамбукової свай»), твору періоду Муроматі (1336-1573), який містив моральні настанови самураям. Цей текст, який був завершений у 1383 р. представником сьогуна Асікаґа Сіба Йосімаса (1350-1410), встановлював для військового стану чіткі правила поведінки. Одночасно ця робота підкреслювала значимість навчання як бойовим мистецтвам, так і чотирьом академічним дисциплінам, якими повинна була володіти благородна людина, згідно приписам Конфуція: стратегічним заняттям, вивченню класичних текстів за допомогою старанного каліграфічного переписування, музиці та живопису. Утверджуючи "подвійний шлях" розвитку воєнних навичок і загальної культури, *Тікубасьо* визначав баланс культурних і військових знань, необхідних для самурайського стану. У той же час цей "підручник" заклав основи, які дозволяли самураям простого походження претендувати на той високий соціальний, економічний і політичний статус, який раніше був доступним лише аристократії [2].

У першу чергу самурай був професійним воїном, і, таким чином, від нього очікували виконання військових обов'язків за вимогою свого сюзерена в обмін на винагороду у вигляді землі, васалів, які обробляли землі самурая і служили у його військовому загоні, а також інші привілеї, такі як заступництво. Відносини між господарем та васалом були основним фактором, що визначав соціально-економічний статус воїна. Оскільки самурай служив своєму господарю, беручи участь у військових діях і громадському житті, воїни повинні були демонструвати дисципліну і силу духу навіть за

межами поля битви. Наприклад, відомий анекдот, що ходив по країні дещо пізніше, в період Едо, називав неймовірною ганьбою для самурая бурчання пустого шлунку, яке видавало йому потребу в їжі. Воїни притримувались строгих ідеалів честі і стриманості та були постійно готові до битв, а також до будь-яких критичних ситуацій, виховуючи в собі відчуття колективної гордості і єднання, що було відсутнє у невійськових колах [3, с. 188-189].

Воїни повинні були виховувати в собі й інші зразкові якості, такі як відданість, розсудивість і постійність поряд з військовою доблестю. Ці характерні для самурая якості були вперше сформульовані в літературних джерелах середньовіччя. Література ставила на перший план відданість самурая, тобто клятву здійснити *сеппуку* (ритуальне самогубство шляхом розкриття живота, також відоме як *харакірі*), в тому випадку, коли самурая загрожувало безчестя, особливо у разі перемоги ворогів. Готовність слідувати за господарем у смерті – *дзунсі* – було актом абсолютної відданості. Самурай продемонстрували такі якості в 1333 р., коли імператорські війська знищили клан Ходзьо і тисячі відданих воїнів пішли долею своїх господарів, здійснивши ритуальне самогубство, про що було написано в *Тайхейкі* («Хроніці великого світу»), завершений в 1374 р. [1].

Однак всупереч всім прикладам, описаним у літописах, таких як Тайхейкі, в середні віки відданість військових не можна назвати ідеальною. В принципі самурай міг формувати свою відданість володарю на поняттях обов'язку і честі, однак почуття обов'язку могло пояснюватись і матеріальними вигодами, наприклад, фінансовою підтримкою та іншими нагородами, які *даймьо* міг запропонувати воїну. Хоча японський військовий стан зображував себе надзвичайно самовідданим і незацікавленим особистою вигодою, насправді ж воїни нерідко ставили власні потреби вище інтересів своїх господарів. Звичайно, самурай не могли власними силами покращити своє соціально-економічне становище. Військові загоми часто захищали інтереси якогось периферійного сюзерена, проте дотримання високих моральних принципів не могло перешкодити самурайським загомам безпосередньо користуватися наслідками війни, а не задовольнятися символічними пожалуваннями ділянок землі від своїх господарів, які здійснювали перерозподіл завойованих земель. Теоретичні принципи Бусідо вимагали, щоб воїни були захисниками слабких, бідних і пригноблених. Однак, так як самураїв вчили воювати до перемоги або смерті, вони часто не проявляли жалю до своїх противників. З початку ранньосередньовічного часу діяли як закони, так і широко поширені прецеденти, що забороняли воїнам переслідувати особисті інтереси жорсткими методами. У період Камакура закон дозволяв самураям тільки відчитати правопорушників від імені володаря. У середньовічну епоху воїни нерідко просто узурпували владу, користуючись в своїх інтересах суспільними заворушеннями, чи переслідували особисту вигоду. Тобто безліч самураїв аж ніяк не були зразками благородства та відданості, передбачених принципами Бусідо. Тому сьогунат *Токугава* видав указ, який забороняв самураям переслідувати особисті цілі за допомогою військової сили [3, с. 189-190].

Бусідо, як спосіб регулювання поведінки воїна, не спирався безпосередньо на жодні спеціальні установи, які примушували до дотримання етичних норм, воно ґрунтувалося на силі переконання, громадської думки, прикладу, виховання, традицій і силі морального авторитету окремих осіб, відзначених у середньовічній історії Японії.

Список використаних джерел:

1. Кодзима-хоси. Повесть о Великом мире (Тайхэйки). – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/303072>
2. Сиба Ёсимаса. Тикубасё. – Режим доступу: <http://leit.ru/modules.php?name=Pages&pa=showpage&pid=629>
3. Дил У. Япония. Средние века и начало Нового времени / Уильям Дил. – М. : Вече, 2011. – 464 с.
4. Инадзо Нитобэ. Бусидо. Душа Японии. Классическое эссе о самурайской этике / Нитобэ Инадзо. – М. : София, 2004. – Режим доступу: <http://mosbudokan.ru/public/bushido0.html>
5. Спелковский А.Б. Самураи – военное сословие Японии / А.Б. Спелковский. – М. : Наука, 1981. – Режим доступу: http://www.aikidoka.ru/bushido_2

The article reviews the origins of Bushido, or “Road of Warrior” – unwritten moral and ethical code of the samurai, origins and figuration of its principles till the Edo period.

Key words: *Bushido, the samurai, warriors, codex, moral, military, duty.*

Отримано: 20.06.2012

УДК 94(470+571)”1700/1721”

В. Богнін, студент II курсу

Науковий керівник: **Ю. А. Холтяр**,
кандидат історичних наук, професор

ПІВНІЧНА ВІЙНА (1700-1721 рр.)

У статті розглянуті події Північної війни 1700-1721 рр., розкриваються причини війни, описується перебіг військових подій у 1700-1706 рр., реорганізація російської армії, також дається аналіз Полтавської битви та результатів Північної війни.

Ключові слова: *Петро I, Карл XII, антишведська коаліція, реорганізація армії, Полтавська битва, Ніштадський договір.*

Дана тема є доволі актуальною, адже, навіть попри велику кількість досліджень історії Північної війни, зроблена спроба з позицій нового історичного мислення показати складність і суперечливість досліджуваного періоду, простежити, якими напруженими, часом навіть драматичними подіями були насичені роки, що передували Північній війні. Значне місце в роботі приділено порівняно мало дослідженим подій довготривалої облоги Полтави, в ході якої яскраво проявилися такі якості захисників гарнізону, як мужність, самовідданість, патріотизм. Метою даної статті є найбільш можливе розкриття ходу, причин та наслідків війни.

У різні роки було видано чимало книг, темою яких були події Північної війни: Цими проблемами займалися Ростунов І.І., Тарле Е.В., Баскаков В.І., Нікіфоров Л.А., Шутой В.Є. До цієї теми зверталися відомі радянські історики Б.С. Жовтобрюх, В.А. Панов, В.А. Кротов, А.А. Керсновський. Багато авторів обрали об'єктом дослідження безпосередньо Полтавську битву. Цілісну картину кульмінаційної події Північної війни відтворили

А.І. Козаченко, С.І. Безбах, Б.Б. Кафенгауз, Є.І. Порфирьев, П.П. Єпіфанов та інші. У числі діючих осіб показані не тільки відомі державні та військові діячі – Петро I, Карл XII, Б. П. Шереметєв, А.Д. Меншиков, а й менш відомі люди – А.І. Рєпнін, М.М. Голіцин, А.С. Келін та інші.

Велика Північна війна була найбільшою військово-політичною подією XVIII століття. Історичне змагання двох потужних держав північного сходу Європи – Московщини і Швеції завершується перемогою першої.

Після приходу до влади царя Петра I, було утворено антишведську коаліцію, до якої увійшли Росія, Польща, Саксонія та Данія. Ще у ході війни 1656-1658 років росіянам вдалося повернути раніше втрачені території в Прибалтиці. Були захоплені Ніеншанц, Нотебург і Дінабург, обложена Рига. Як головне завдання Петру відзначив повернути всі захоплені Швецією у XVII ст. російські землі. Балтика мала зручністю торговельних зв'язків з розвинутими країнами Північної Європи. Прямі контакти з ними могли допомогти технічному прогресу Росії. Перед Російською імперією стояло надзвичайно важливе завдання: вийти до берегів Балтики, налагодити економічні і культурні зв'язки з європейськими державами. У протилежному разі Росії загрожувала небезпека перетворення в колонію чи напівколонію західноєвропейських держав.

У серпні 1700 року, відразу після підписання мирної угоди між Туреччиною та Росією, остання оголосила війну Швеції. Так почалася Велика Північна війна, що тривала 21 рік (1700-1721 рр.) [5, с. 55-56].

Московське військо перейшло кордон і 23 вересня 1700 р. почало облогу шведської фортеці Нарви. За різними джерелами, армія нараховувала 35-40 тис. погано озброєних солдат з найманими іноземними командирами низької кваліфікації. Вони не мали плану ведення облоги і точних даних про чисельність нарвського гарнізону, його озброєння. Коли 20 жовтня 1700 р. російські батареї відкрили вогонь по фортеці, виявилось: більшість гармат до стрільби були взагалі не придатні і розривались під час залпів. 17 листопада 1700 р. боярин Б.П. Шереметєв (1652-1719) повідомив Петру про наближення військ Карла XII. У ту ж ніч російський самодержець покинув табір і поїхав у Новгород для організації підвозу боєприпасів та продовольства, залишивши армію під командуванням австрійського генерала Карла де-Круї. Уже 19 листопада 1700 р. Карл XII з армією чисельністю 8500 чол. З'явився під Нарвою. Вранці 19 листопада шведська армія атакувала сильно розтягнуті російські позиції. Карл створив дві ударні групи, однієї з яких вдалося прорватися в центр. Багато іноземних офіцерів на чолі з де Кроа перейшли на бік шведів [7, с. 113].

Московське військо було розбите вщент. Зрада командування і погана підготовка битви призвели до паніки в російських частинах. На лівому фланзі кіннота під командуванням воєводи Шереметєва, побачивши втечу інших частин, піддалася загальній паніці і кинулася через річку вплав. У цій загальній плутанині у росіян, тим не менш, знайшлися стійкі частини. У критичний момент в бій за міст вступили гвардійські полки – Семенівський та Преображенський. Вони відбили натиск шведів і припинили паніку. Бій біля мосту тривав кілька годин. Карл XII сам

водив війська в атаку проти російських гвардійців, але безрезультатно. На лівому фланзі стійко відбивалася і дивізія Вейде [6, с. 343].

У результаті мужнього опору цих частин російські війська протрималися до ночі. Почалися переговори. Сторони уклали угоду, за якою росіяни отримували право вільного відходу. Росіяни втратили в Нарвській битві до 8 тис. чол., в тому числі майже весь вищий офіцерський склад. Втрати шведів склали близько 3 тис. чол.

Поразка під Нарвою в 1700 р. стала важким випробуванням для Росії. Однак цей урок пішов Петру на користь: він зрозумів, що причина поразки, перш за все у відсталості російської армії, і з ще більшою енергією взявся за її переозброєння і створення регулярних полків, спершу шляхом збору «даточних людей», а з 1705 за допомогою введення рекрутської повинності. Петро I почав поспішно будувати укріплення поблизу Новгороду і Пскова. Взимку 1700-1701 років цар домігся реорганізації всієї армії. Під його керівництвом було сформовано десять драгунських полків. Незабаром Петру вдалося завершити оформлення рекрутської системи. Починаючи з цього часу, передбачалося щорічне поповнення у кількості 30 тисяч чоловік. З 1705 р. рекрутські набори проводились щороку, а служба для солдат стала довічною [10, с. 29].

Чисельність збройних сил, які досягли в 1708 році 113 тисяч осіб замість 40 тисяч тих, що були до початку війни. Почалося будівництво металургійних і збройних заводів, що поставляли для армії високоякісні гармати і стрілецьку зброю. Одночасно почалося будівництво мануфактур, які повинні були забезпечити армію обмундируванням і спорядженням. За наказом Петра з церковних і монастирських дзвонів було відлито 270 гармат, що вдвічі більше, ніж втрачено під Нарвою. Взагалі реорганізована російська армія під кінець Північної війни складалася із 126 полків, крім гвардії і артилерії, і стала однією з найсильніших Європі [8, с. 415].

Оновлена російська армія у грудні 1701 р. під командуванням Шереметьєва знову вступила у Прибалтику і 29 грудня отримала перемогу над шведським генералом Шліппенбахом при Ерестфері.

У 1702 р. в Інгрії Петро взяв в облогу і здобув фортецю Нотебург. Російська армія 1 травня 1703 р. захопила на річці Охті шведську фортецю Нішанц. У гирлі Неви, на Заячому острові, була закладена Петропавловська фортеця, під захистом якої почав будуватись, заснований 16 травня 1703 р., Санкт-Петербург. Таким чином, вихід у Фінську затоку Балтійського моря був завойований і «прорубано вікно у Європу».

У липні 1704 р. росіяни під керівництвом Петра здобули Дерпт (Тарту), а 9 серпня – Нарву та Івангород, відтіснивши шведів до Ревеля та Риги.

Тим часом бойові дії у Польщі склалися не на користь росіян. Послана на допомогу Речі Посполитій у січні 1706 р. 60-ти тис. російська армія під командуванням генералів Меншикова і Огільві не врятувала польського короля від поразки. 13 січня під Гродно росіяни потрапили в оточення. Петро I заборонив вступати з шведами у відкрити баталію, тому 24 березня, скинувши у р. Німан важку артилерію, по тонкому льоду річки вийшли з оточення. Саксонська армія у 1706 р. була розбита шведами, був укладений сепаратний Альтранштетський мир. Росія залишилася без союзників і вела пошук до заключення миру з Швецією. Однак, цьому перешкоджали не тільки категорична відмова останньої визнати за Росією право на вихід до Балтики, але і позиція Англії та її

союзників. Вони побоювалися, що у випадку закінчення Північної війни Швеція може вступити у війну з Іспанією на боці Франції [11, с. 284].

30 квітня 1709 шведські війська, вступили на територію України, почали облогу Полтави. Її гарнізон у складі 4,2 тисяч солдатів і 2,6 тисяч збройних городян під керівництвом полковника А. С. Келіна успішно відбив ряд штурмів. Наприкінці травня до Полтави підійшли головні сили російської армії на чолі з Петром. Вони розташувалися на протилежному від Полтави лівому березі річки Ворскли.

16 червня на військовій раді Петром було прийнято рішення на генеральний бій, в цей же день передовий загін російських військ форсував Ворсклу на північ від Полтави. 19 червня головні сили росіян здійснили марш до переправи і наступного дня перейшли Ворсклу. Петро розташував армію біля села Семенівка. 25 червня російська армія передислокувалася ще південніше, зайнявши позицію в п'яти кілометрах від Полтави, біля села Яківці. Перед початком битви російська армія налічувала 42 тисячі солдатів і 72 артилерійських гармати. У Карла XII було 35 тисяч солдатів і 32 гарматами. 26 червня росіяни почали будувати передову позицію.

Карл XII, дізнавшись, що росіяни чекають прибуття до 29 червня нових підкріплень, вирішив атакувати військо Петра до цього числа. Поранений 17 червня, король передав командування фельдмаршалу К.Г. Реншильду, який отримав у своє розпорядження 20 тисяч солдатів. Близько 10 тисяч чоловік, у тому числі українські козаки Мазепи, залишилися в таборі під Полтавою.

О другій годині ночі 27 червня шведська піхота чотирма колонами рушила на російські редуты, за нею слідували шість кінних колон. Після запеклого двогодинного бою шведам вдалося заволодіти тільки двома передовими редутами [4, с. 169].

Реншильд провів перегрупування військ. При цьому шість правофлангових батальйонів і декілька ескадронів генералів Шліппенбаха і Росса відірвалися від головних сил шведів, відійшли в ліс північніше Полтави, де були розгромлені кіннотою Меншикова.

Прорвавшись через редуты, основна частина шведів потрапила під сильний артилерійський і рушничний вогонь. Близько шостій години ранку Петро вивів армію з табору і побудував її в дві лінії. О дев'ятій годині почався рукопашний бій, російська кіннота почала охоплювати фланги супротивника.

Під натиском переважаючих сил шведи почали відступ, що перетворився до 11 години в справжню втечу. Кіннота Меншикова переслідувала втікачів, де було взято в полон близько 16 тисяч шведів. У ході самої битви шведи втратили понад 11 тисяч солдатів. Втрати росіян склали 1345 чоловік вбитими і 3290 пораненими [5, с. 62].

У результаті Полтавської битви армія короля Карла XII перестала існувати. Сам він з Мазепою сховався на території Османської імперії. Військова могутність Швеції була підірвана і в Північній війні відбувся перелом на користь Росії.

Полтавська битва змінила відносини Росії з іншими державами. Так, Данія, яка у 1700 р. вийшла з війни, тепер, розірвавши договір із Швецією, знов стає союзником Росії. У Польщі повернувся на престол союзник Петра Август II. Таким чином, відродилась коаліція проти Швеції [7, с. 191].

Цілі, які переслідував Петро в Північній війні, фактично були вже виконані. У кінці 1714 з Туреччини повергається до своїх військ на півно-

чі Німеччини Карл XII. Не в змозі успішно продовжувати війну, він починає переговори. Але його смерть (1718 р.) перериває цей процес. Новий уряд у Стокгольмі пішов на примирення з усіма союзниками Росії. Розпад антишведської коаліції та загроза нападу британського флоту не завадили Петру I переможно закінчити війну. 24 травня 1719 поблизу острова Езель між російською ескадрою і шведськими кораблями зав'язався морський бій. Цей бій став першою перемогою російського флоту у відкритому морі. 27 липня 1720 біля острова Гренгам відбулася морська битва між російським гребним флотом під командуванням генерала Голіцина (61 галера) і шведською ескадрою під командуванням віце-адмірала Шеблада.

Російські галери перейшли в рішучу контратаку і в рукопашній сутичці оволоділи 4 шведськими фрегатами. Головним завершенням двадцятирічної війни стало підписання Ніштадського договору 30 серпня 1721 року, який був не тільки успішним підсумком важкої і довгої війни, а й визнанням заслуг Петра I, великий успіх його перетворювальної діяльності.

Вирішена найважливіша зовнішньополітична завдання – Росія отримала вихід до Балтійського моря. До складу Росії увійшли землі по Неві і Фінській затоці, було ліквідовано Столбовський мир. Росія перетворилася в імперію, потужну державу, що має високий міжнародний авторитет. Сформувалася регулярна російська армія і потужний військово-морський флот. Росія перетворилася на морську державу, війна стала прискорювачем реформ і розвитку промисловості.

Список використаних джерел:

1. Баскаков В.І. Північна війна 1700-1721 рр. Кампанія від Гродна до Полтави 1706-1709 рр. / В.І. Баскаков. – СПб., 1890. – 309 с.
2. Бобильов В.С. Зовнішня політика Росії епохи Петра I / В.С. Бобильов. – М. : Наука, 1990. – 277 с.
3. Керсновський А.А. Історія російської армії : в 4 томах / А.А. Керсновський. – М. : Голос, 1992. – Т. 1. – 304 с.
4. Кротов В.А. Битва під Полтавою (До 300-річної річниці) / В.А. Кротов. – М., 2009. – 195 с.
5. Нікіфоров Л.А. Зовнішня політика Росії в останні роки Північної війни. Ніштадський світ / Л.А. Нікіфоров. – М., 1959. – 71 с.
6. Павленко Н.І. Історія Росії з найдавніших часів до 1861 року : навч. пос. для вузів / Н.І. Павленко. – М. : Вищ. шк., 1998. – 559 с.
7. Ростунов І.І. Історія Північної війни 1700-1721 рр. / І.І. Ростунов. – М. : Наука, 1987. – 216 с.
8. Соловйов С.М. Читання і розповіді з історії Росії / С.М. Соловйов ; сост. і вступ. ст. С.С. Дмитрієва ; кому. С.С. Дмитрієва та Л.П. Дойникова ; мал. В.В. Лукашова. – М. : Правда, 1989. – 768 с., іл.
9. Тарле Е. Російський флот і зовнішня політика Петра I / Е. Тарле // Морський історичний збірник. – СПб. : Фірма «Браско», 1994. – 189 с.
10. Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVIII) / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2006. – 256 с.
11. Шефів Н.А. Найзнаменитіші війни Росії / Н.А. Шефів. – М. : Вече, 2000. – 585 с.

In this article the historical events Great Northern War 1700-1721, the reasons of war, describes the major military events of 1700-1706, the reorganization of the Russian army, as an analysis of Poltava batvuy and summing the results of the Northern War.

Key words: Peter I, Charles XII, antyshvedska coalition reorganization of the army, the Battle of Poltava, Nishtadskyu contract.

Отримано: 12.06.2012

Т. Бойко, студентка II курсу

Науковий керівник: **В. С. Прокопчук**,
доктор історичних наук, професор

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШТАВАВСЬКОМУ НВК «ЗОШ I-II СТУПЕНІВ, КОЛЕГІУМ» ДУНАЄВЕЦЬКОГО РАЙОНУ

У статті досліджується практичне використання краєзнавчих матеріалів в урочній позаурочній роботі з учнями Шатавського НВК «ЗОШ I-II ступенів, колегіум».

Ключові слова: шкільне краєзнавство, музей, конкурсна робота, урок, Мала академія наук України.

Шкільне краєзнавство – це вивчення учнями під керівництвом учителя на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного життя, історії та культури певного краю. Воно вирізняється двома ознаками: локальністю досліджуваних подій і діяльнісним характером [3, с. 14]. Як галузь наукового пізнання минулого краю шкільне краєзнавство ґрунтується на певних основоположних засадах – принципах, дотримання яких носить обов'язковий характер. Шкільне краєзнавство – це поліфункціональна діяльність. У ході краєзнавчої співпраці учителів та їх вихованців здійснюється виконання таких функцій:

- 1) освітньо-пізнавальна – вивчення, пізнання минулого краю;
- 2) пошуково-дослідницька – науковий пошук, відкриття раніше невідомих подій, явищ, імен. Школярі під керівництвом учителя набувають не тільки знань, а й навичок працювати з науковою літературою, архівними матеріалами, музейними фондами, спостерігати, записувати спогади, аналізувати, робити власні висновки, трансформувати їх у повідомлення, реферати, лекції, доповіді, наукові конкурсні роботи, статті;
- 3) перетворювальна, суспільно корисна праця – це і догляд за пам'ятниками, шефство над ветеранами, учасниками бойових дій, організація виставок, музеїв, поширення знань про рідний край.

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб окреслити основні напрямки, форми і методи краєзнавчої роботи в Шатавському НВК «ЗОШ I-II ступенів, колегіум», що на Дунаєвеччині. Ця робота ґрунтується на використанні різних джерел краєзнавчих знань: матеріальних (археологічні, архітектурні, речові), письмових (краєзнавча література, преса, довідники, путівники), усних (спогади, пісні, легенди, перекази, казки).

Краєзнавчій роботі в Шатавській школі приділяється велика увага. У цій галузі чимало зробив учитель історії, нині пенсіонер Варвалюк Василь Миколайович. Для мене, випускниці цієї школи, він уособлює справжнього сівача розумного, доброго, вічного. Бо професія у цьому випадку відповідає станові душі. Під його керівництвом був створений краєзнавчий музей, який зайняв експонатами три великих кімнати на другому поверсі шкільної будівлі. Він організував його роботу, дослідив чимало сторінок історії села. Однак цю велику роботу не можна вважати завершеною. У музеї ніби перегукуються покоління: з одного боку – видобути десь із скринь родинні реліквії – вишиті сорочки, блузи, рушники, що не втратили з плином часу ні кольорів, ні відтінків, з іншого – роботи те-

перішніх майстринь, чії прізвища та імена відомі й уже не забудуться ніколи. Далі – знаряддя землеробської праці. І ще знаряддя війни, залишені тут – таки, у Шатаві, чужинцями. Працюючи в архівах Хмельницького, Кам'янця-Подільського, Києва, вчителі спільно з учнями не втомлювалися шукати й знаходити будь-яку писемну згадку, факт про рідну землю. В Інтернет-сайтах учнями школи було знайдено герб с. Шатави періоду 1750-1793 років, на якому зображено покровителя села апостола Хому з списом у руці. У музеї діє рада та дві екскурсійні групи.

Цій вдячній справі вчителі М.З. Богач, П.С. Чобан, В.І. Чобан, Н.А. Зюбрицька, С.С. Войткова, О.В. Тихончук, Г.М. Фурман присвятили своє життя. За їх участі музей діє влітку. Діти збирають й приносять до музею різні експонати, записують та упорядковують спомини батьків, дідусів та бабусь, ходять в експедиції, на екскурсії [1].

З метою привернення уваги молодого покоління до участі односельців у Великій Вітчизняній війні, виховання патріотизму, поваги до ветеранів війни, людей старшого покоління в краєзнавчому музеї оформлено зал «Бойової слави» з експозиціями «Фронтові дороги моїх земляків», «Орден та медаль у моєму домі», «Зустріч через роки». Рада музею організовує екскурсії «Шляхами бойової слави наших земляків», «Вони визволяли наше село», «Вдови! Ви сиві ластівки війни», «Вони наближали Перемогу». Тут проводяться уроки мужності, виховні години, зустрічі з ветеранами війни, очевидцями подій, родичами визволителів села. Вже традиційними стали акції «Доброго ранку, ветеране», «Вітальна листівка» (привітання ветеранів війни та тилу, вдів напередодні державних свят), «Забуті могили» (упорядкування могил воїнів на місцевому кладовищі).

Навпроти школи, у сквері, знаходиться могила і пам'ятник воїнам, які загинули при визволенні села. Першим у списку на гранітній плиті викарбувано прізвище рядової Ніни Борщ. Слідопити школи розшукали її сестру Параску Борщ – теж учасницю бойових дій. Вона побувала в селі, поклонилась праху своєї сестри, подякувала слідопитам за те, що знайшли її, повідомили про місце поховання сестри – фронтовички.

Краєзнавці брали участь у всеукраїнському конкурсі шкільних літературних творів і творів образотворчого мистецтва «Безсмертний подвиг українського народу», активно включилися в історико-краєзнавчу акцію «Пам'ять», під час якої зібрали матеріали для експозиції музею «Орден та медаль в моєму домі». Тоді учениця, а нині студентка історичного факультету нашого університету Ольга Яковенко взяла участь в обласному конкурсі учнівських творів «Цей біль у серці не вщухає». Свою роботу вона назвала «Спогади, що спопеляють душу» і присвятила її колишньому остарбайтеру С.А. Іванову.

Велику роботу з географічного краєзнавства веде вчитель географії С.С. Войткова. Щороку в колегіумі під її керівництвом проводяться тижні географії, які стимулюють пізнавальну активність учнів, розширюють світогляд. Світлана Станіславівна залучає учнів до науково – дослідницької діяльності та написання творчих робіт. Зокрема, під її керівництвом учнем 11 класу Павлом Фіялковським виконано дослідження «Шатавка – річка нашого дитинства», в якому з'ясовано походження та основні проблеми річки Шатавка з давнини і до сьогодні, фізичні властивості води (глибина, ширина, температура, колір, каламутність, падіння та нахил річки), живлення та режим річки, її господарське ви-

користання [4]. Ще один екологічний проект – «Сучасні тенденції глобального потепління та їх екологічні наслідки» виконала Тетяна Гладій, член екологічного клубу. Її висновки не є втішними для нашого регіону. Незабаром подільські погодні умови можуть нагадувати щонайменше одеські – з теплою зимою і спекотним дощовим літом. Іншим краєзнавчим дослідженням є робота В'ячеслава Поливаного «Карстові форми рельєфу Товтрового кряжу». Актуальність теми полягає в тому, що вона дозволяє більш узагальнено і комплексно вивчати географію рідного краю та поглиблено розглянути один з аспектів геоморфологічного розвитку Поділля – утворення карстових форм рельєфу, причин їх утворення, хронології, видів і класичних зразків їх прояву. 2004 року побачило світ видання «Географія рідного краю. Дунаєвецький район», виконане під редакцією С.С. Войткової, яке акумулювало всі напрацювання географів-краєзнавців під її керівництвом [2].

Природничі краєзнавчі дослідження школярів очолює вчитель біології та хімії Олександр Васильович Тихончук. Під його керівництвом чимало зроблено у вивченні флори і фауни рідного краю. Радіон Пелих виконав роботу «Еколого-гідрологічна характеристика поверхневих водойм 1-ої зони санітарного контролю Маківського родовища мінеральних вод», в якій з'ясував, що досліджувані водойми знаходяться в межах цієї охоронної зони – зони суворого контролю, тож їх стан може безпосередньо впливати на хімічний склад і лікувальні властивості води. Денисом Шарпацьким виконана робота «Дослідження трофо-сапробного стану водойми села Шатава за видовим складом мікроальгофлори», в якій він з'ясував, що найвищим різноманіттям водоростей відзначається ставок у середній частині річки Шатавка, де сконцентровано їх 85,9 відсотка. Ця водойма характеризується різними умовами розвитку водоростей, що сприяє формуванню високого загального видового багатства. Трохи біднішим є видовий склад водоростей ставка Томашівка, розташованого у верхній частині річки, там їх 72,4 відсотка.

Під керівництвом вчительки історії Н.А. Зюбрицької краєзнавці беруть участь у всеукраїнських історико-краєзнавчих експедиціях, зокрема: «Моя Батьківщина – Україна», «Історія міст і сіл України». Заслугує уваги робота Д. Чорного «Церква – Ротонда», виконана під керівництвом учителя історії і правознавства О.С. Чорної.

На базі Шатавського НВК під керівництвом Ю.М. Чорної розгортає роботу осередок Дунаєвецької районної філії МАН «Еврика» [5].

Отже, у Шатавському НВК «ЗОШ I-II ст., колегіум» організована різностороння за напрямками, формами і методами шкільна краєзнавча робота. Цю школу пройшло кілька поколінь учнів, формували національний світогляд, гартували свої патріотичні почуття.

Список використаних джерел:

1. Василевський М.Й. Хоча Шатава не Варшава: вчитель створив краєзнавчий музей і написав історію села / М. Василевський // Подільські вісті. – 2005. – 14 січ.
2. Войткова С.С. Рідний край. Дунаєвецький район / С.С. Войткова, В.В. Кучерява. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2004. – 60 с.: іл.
3. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. / В.С. Прокопчук. – К. : Кондор, 2011. – 338 с.
4. Пушко Н.В. Вчитель за покликанням душі і серця / Надія Пушко // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 30 вересня.

5. Шкварелюк І. Плекаємо обдаровану дитину / Ірина Шкварелюк // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 16 грудня.

In the article the process of the use of regional materials is investigated in fixed and extracurricular work with the students of Shatavskiy NVK «Comprehensive school of I-II degrees, collegium».

Key words: school study of a particular region, museum, competitive work, lesson, local-history work.

Отримано: 17.06.2012

УДК 930.271(477.43)«15/17»

О. Бучковський, студент III курсу

Науковий керівник: **С. В. Трубчанінов**,
кандидат історичних наук, професор

ПАМ'ЯТКИ ЕПІГРАФІКИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО XVI-XVIII ст.

В статті дається характеристика епіграфічним пам'яткам XVI-XVII ст., які збереглися в Кам'янці-Подільському

Ключові слова: епіграфічні пам'ятки, написи, інскрипція, архітектура.

Епіграфічні пам'ятки (стародавні написи, що вирізьблені на камені та інших твердих матеріалах) об'єднують у собі ознаки письмових і речових джерел. Як речові (археологічні) джерела – вони оригінальні і не мають у собі пізніших нашарувань, як письмові – дають різнобічну інформацію історичного, соціально-політичного, етнічного та культурного змісту. Для історика-епіграфіка – справжній архів, який зберігає документи досліджуваної епохи в їх первісному, не спотвореному переписувачами, вигляді.

На жаль, пам'ятки епіграфіки залишаються поза увагою більшої вітчизняних науковців і краєзнавців, які досліджують історію Кам'янця-Подільського. Так, відомий дослідник професор М.Б. Петров вважав «найбільш прийнятними для нас» з усіх типів джерел – «словесні, зображальні і речові». Характеризуючи зображальні джерела, він мав на увазі гравюри та плани міста, а під речовими джерелами – розумів археологічні та археолого-архітектурні пам'ятки¹. У той же час пам'ятки епіграфіки Кам'янця-Подільського часів перебування міста у складі Польського королівства та Речі Посполитої стали об'єктом спеціального дослідження польських науковців².

На території Старого міста та мілітарно-захисних укріпленнях дослідникам відомо близько 50 написів, які датуються XVI-XVIII ст. Більшість інскрипцій у XVI-XVIII ст. виконано латиною, що тоді була мовою діловодства та вважалася священною і була поширена серед еліт Речі Посполитої. Польська мова у XVI-XVII ст. для інскрипцій не використовувалася. Лише в XVIII ст. зроблено певна активність (6) написів. Натомість спостерігається інше явище, а саме застосування при написанні тексту комбінації латини та польської, що безумовно свідчить про формування як польської мови, так і національної свідомості³.

Усього з XVI ст. походить 9 інскрипцій, які в своїй більшості засвідчують про початок, перебіг чи завершення будівельних робіт на території міста. Більшість із них знаходяться в поганому стані, що пов'язано з їх розташуванням під відкритим небом та негативним впливом атмосферних явищ. На половині присутні герби, всі вони без винятку написані латиною.

Найстарший існуючий напис у Кам'янці-Подільському більшість учених датує початком XVI ст. Він засвідчує завершення будівництва башти Рожанки в 1505 р.⁴. Проте ще наприкінці XIX ст. Ю. Сіцінський звернув увагу, що дата може читатися і як 1707 р.⁵. Використання сучасної фототехніки доводить правоту Ю. Сіцінського.

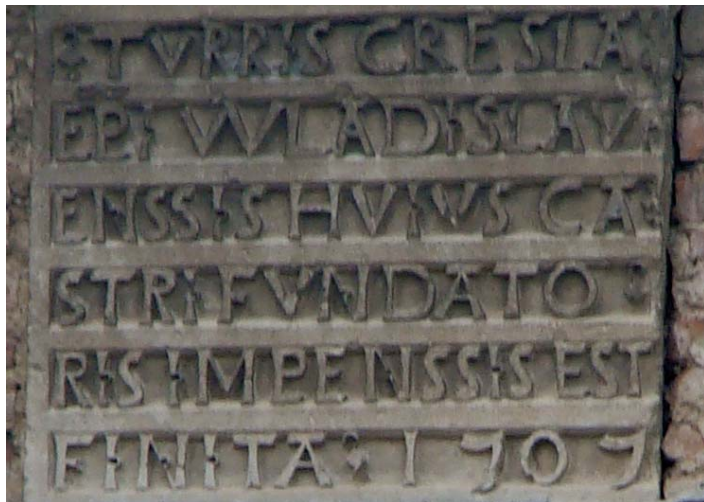

Рис. 1. Напис на башті Рожанці

Інскрипція, яка відноситься до 1525 р., розповідає про перебудову в Надбережній башті Руської брами. Інскрипції також розповідають про фінансову допомогу при будівництві оборонних споруд польських монархів Зигмунда Старого і Стефана Баторія. На Польській брамі в той час було встановлено плиту з вирізьбленими гербами Польщі та Литви. Інші дві інскрипції з даного періоду – це сингли в гербі біскупа Леонарда Слончевського, а також сингли, збережені на руїнах францисканського монастиря⁶.

Інскрипції, що походять з XVII ст., відомо всього п'ять. Така невелика кількість збережених написів, напевно, пояснюється несприятливою геополітичною ситуацією. До пам'яток епіграфіки цього століття можемо віднести надгробок Єльжбети Яцімерської в домініканському костелі та інскрипцію зі збереженим уривком латинської сентенції на польській ратуші. Але найцікавіші екземпляри зберігаються на території комплексу римо-католицької кафедри св. Апостолів Петра і Павла. Перш за все, пропонується ерекційна таблиця каплиці Непорочного Зачаття з 1628 р., виконана на замовлення єпископа Яна Бялоблоцького. Це унікальна пам'ятка, враховуючи гармонійне поєднання змісту і стилю написання. Її латинська партія виконана в бароковій мінісовці, а напис

Pod Twoja Obrone на польській мові – готичною мінусовкою. Це доволі рідкісне явище в польській епіграфіці. Натомість цей прийом широко застосовувався в Німеччині, де написи німецькою мовою виконувалися готичним шрифтом. Іншою пам'яткою є епіфанія (пам'ятна дошка) Павла Дамецького, що відійшов у вічність у 1629 р. Спочатку пам'ятка перебувала в домініканському храмі, одним із патронів якого він був. Нині ж вона знаходиться в костелі св. Апостолів Петра і Павла. Напис на цій дошці увібрав риси як барокового, так і ренесансного письма. Що цікаво, два вищевказані екземпляри є найстаршими збереженими пам'ятками, що знаходилися в середині будівель. Можливо, що саме тому вони і не були знищені під час турецької окупації 1672-1699 рр.⁷

У XVII ст. до інскрипцій починає входити польська мова, але ніколи вона не виступає самостійно, завжди поряд з нею присутня латина.

XVIII ст. увійшов у історію нашого міста як період реконструкції та модернізації цивільної і сакральної архітектури та військово-оборонних споруд, знищених або пошкоджених під час турецького перебування. XVIII ст. дало нам 37 інскрипцій. Почесне перше місце за кількістю написів займає кафедральний костел. Їх тут аж 14. У домініканському костелі 7 інскрипцій, у Старому замку, Ратуші, францисканському комплексі – по дві, на Руській брамі, Башті Стефана Баторія, Порохових складах, Замковому мості, руїнах Вірменського храму – по одній.

Найстарші інскрипції XVIII ст. знаходяться в Кафедральному костелі і датовані 1704 роком. Вони повідомляють про поновну консекрацію католицького храму та інгрес нового кам'янецького єпископа Яна Гнінського. Іншим єпископом, згадки про пастирську діяльність якого увіковічені на камені є Миколай Дембовський. Це перш за все таблиця з відомостями про ремонтні роботи в соборі та ерекційна дошка на мінареті про встановлення статуї мадонни. Ще кілька епіграфічних пам'яток пов'язані з персоною архієрея.

У домініканському костелі всі написи пов'язані з особою графа Міхала Францішка Потоцького, мецената домініканського ордену. Епіграфічні написи та геральдичні знаки мали нагадувати наступним поколінням про жертвність фундатора та його роду. Перша таблиця, що заслуговує на увагу, знаходиться над входом у сакральну споруду. Таблиця, що знаходилася з середини храму нині знаходиться на реконструкції. Написи супроводжуються гербами роду Потоцьких (Пилява) та домініканського ордену.

Характерною рисою інскрипцій XVIII ст. є розташування їх на видних місцях, щоб їх зміст і форма були доступними перехожим. З'являються написи на польській мові, але вони носять особистий характер і зустрічаються виключно на надгробках. На більшості таблиць поряд з інскрипціями вміщено герби, що надають їм солідності і додатково вказують на бенефраторів. Більшість інскрипцій виконана на камені, бароковим рівним стилем. Лише написи з надгробних плит не можуть похвалитися на вишуканість письма. Крім каменю з'явилися нові матеріали: метал, бляха, тиньк⁸.

Кінець XVIII ст. ознаменувався поділами Речі Посполитої та зникненням її з мапи Європи. Поділля перейшло під зверхність Російської імперії. На цьому закінчується ціла епоха в епіграфіці Кам'янця-Подільського. Відтоді написання латинським алфавітом на твердих матеріалах, хоча

й продовжувало використовуватися католицьким духовенством та польською громадою, проте вже не мало великого суспільного значення.

Отже, пам'ятки епіграфіки дозволяють простежити не лише розвиток архітектури, але й особливості соціально-політичного та культурно-релігійного життя краю, дають змогу отримати відомості з життя як конкретних осіб, так і відомих родів.

Список використаних джерел:

1. Петров М.Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М.Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 26-85.
2. Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie / Pod red. Wojciecha Drelicharza. – Kraków : Wyd. Tow. Nauk. «Societas Vistulana», 2009. – Том 4 : Kamieniec Podolski – 143 s. + 80 s. il.
3. Ibid. – S. 20.
4. Ibid. – S. 41.
5. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский / Е. Сецинский. – К., 1895. – С. 105.
6. Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej... – S. 42-45.
7. Ibid. – S. 46-52.
8. Ibid. – S. 52-74.

In the article is a characteristic of epigraphic monuments of XVI-XVII centuries., Preserved in Kamenetz-Podolsk

Key words: *epigraphic monuments, inscriptions, inskryptsiya, architecture.*

Отримано: 17.06.2012

УДК 94(470+571)“17/18”

Р. Герасименко, студент II курсу

Науковий керівник: **Ю. А. Хоптяр**,
кандидат історичних наук, професор

ПАВЛО І: БОЖЕВІЛЬНИЙ ТИРАН ЧИ РЕФОРМАТОР-НЕВДАХА?

У статті на основі наукової літератури розглянуті особливості правління Павла І, російського імператора 1796-1801 рр. Подається аналіз подій та явищ, які, на думку автора, і стали основними рушійними чинниками в ході проведення імператором внутрішньої і зовнішньої політики.

Ключові слова: *Павло І, Російська імперія, «контрреформи», закорот.*

Особа Павла І досить неоднозначно висвітлюється істориками різних епох. Особливу цікавість підсилює непослідовність та протиріччя його політичного курсу, які спричинили до появи досить широкої палітри поглядів та оцінок російського імператора. В.Ю. Захаров, один з російських істориків, який у спектрі власних досліджень розглядав діяльність Павла І, згадав термін «феномен Павла І», що особливо точно виражає сутність його вкрай непослідовного, але водночас прогресивного, не схожого на інші політичного курсу [3, с. 10].

У дослідженнях більшості авторів дореволюційного періоду Павло постає хворою людиною, а вся його політика – це примха правителя з уявою божевільного. Зокрема В.О. Ключевський писав, що «деятельность Павла называют капризами сумасшедшего, которые привели все отрасли государственного управления в неописуемый беспорядок» [7, с. 125]. Але, в той час інший історик ХІХ ст. Глаголін досить позитивно оцінював Павла [2, с. 14].

У період існування Радянського Союзу порівняно небагато праць стосовно цього неоднозначного правителя Російської імперії. Павло І розглядався як нетиповий правитель в проміжний період великого самодержавства Катерини ІІ та Олександра І. Але, щоб зрозуміти цю «нетиповість» пропоную розглянути деякі факти життя та особливості формування особистості Павла І, які й стали згодом причинами багатьох його вчинків.

Ю.А. Сорокін говорив: «Сложную, противоречивую натуру Павла І не смогли до конца понять ни его современники, ни последующие поколения историков» [11, с. 46]. У пострадянський період російська історіографія значно збагатилася працями, пов'язаними із діяльністю Павла І як на зовнішньополітичній арені, так і у окремих галузях внутрішньої політичної діяльності. На теренах незалежної України дослідниця Ю. Рудакова займалася вивченням особливостей земельної політики царського уряду на території Правобережної України за часів правління Павла І, наголошуючи на тому, що вона була не схожою на попередні політичні курси імперського уряду [8]. Хотілося б відзначити, що в Україні кількість праць стосовно Павла І не відзначається особливою чисельністю. Таким чином, постає самодержця Російської імперії періоду 1796-1801 рр. є цікавою, перш за все, своєю неординарністю, нестабільністю та мінливістю в плані проведення управління територіями держави.

Павло І, як і всі ми, був людиною, тому нічого людського не було йому чужим. На особистість цього імператора особливо сильно вплинули події його дитинства. Досить поширеним і відомим є той факт, що відразу після народження Павла у 1754 році Єлизавета І відняла його у батьків, маючи намір передати престол онукові, минаючи його батька Петра ІІІ. З батьками (Петро ІІІ та Катерина ІІ) Павло спілкувався не частіше одного-двох разів на тиждень і, по суті, їх не знав (як і вони його). З 1761 р., коли юному Павлу виповнилося сім років, його вихователем став граф Микита Панін. Останній, учасник змови 1762 р. (повалення Петра ІІІ) клопотав про піднесення свого вихованця, так як сподівався ще в 1762, що Катерина ІІ буде лише регентшею при своєму синові. Очевидно в його задум входив план, за яким він через вплив на Павла міг би сам укріпитися при владі (що далеко не є прецедентом в історії Росії). Пізніше Павло дізнався, що мати зійшла на престол, скинувши його батька, якого невдовзі було убито п'яним коханцем матері. Як зазначає Ейдельман, документи про загибель свого батька Павло побачив Лише у 42-річному віці [15, с. 84]. Образи, пов'язані з цією смертю, викликали в ньому занепокоєння, підозрілість і усвідомлення свого принизливого, залежного становища. Те, що сталося влітку 1762 р., залишилося в пам'яті Павла на все життя. 28 липня, після повалення Петра ІІІ, піднятий серед ночі, нічого не розуміючий, страшно переляканий хлопчик був доставлений у Зимовий палац для складення присяги своїй матері – новій російській імператриці Катерині ІІ. Постійна віддаленість Павла від

батька не могли породити у ньому теплих почуттів, але саме звістка про смерть Петра III та подальше усвідомлення її трагізму Павлом були одними із рушіїв по життю у імператора. Цьому різко протиставлялася ненависть до матері, яка все більше і більше підсилювалася новими казусами його життя. Була плітка навіть про те, що його батьком був не Петро III, а граф Салтиков, мало того, пізніше все це ускладнюється легендою, що і Катерина II не була матір'ю великого князя (замість народженого нею «мертвого немовля» нібито доставили за наказом Єлизавети Петрівни грудного «чухонського» хлопчика). Походження цих версій – плоди складних політичних інтриг і палацових таємниць – зустрічаємо у найбільшого знавця – Я.Л. Барскова, який вважав (зіставляючи різні редакції «мемуарів» Катерини II), що цариця свідомо (й успішно!) Поширювала версії про «незаконність» походження свого сина [16, с. 82]. Таким чином, її сумнівні права на російський престол підвищувалися. Але значна схожість Павла з своїм батьком (наскільки можна судити з численних портретів, які дійшли до нас) спростовує такі думки також.

Серед вихователів Павла був також Семен Порошин. Саме він розбудив у хлопчика прагнення відповідати образу ідеального лицаря. Православ'я викладав видатний богослов – архімандрит Платон, він виховав Павла щиро віруючою людиною. За відгуками сучасників, маленький Павло був розумним і чуйним хлопчиком, швидко навчився писати і читати, проявляючи особливі успіхи в математиці. Навчання Павла тривало до 19 років, поки він не одружився на принцесі Августі-Вільгельміні-Луїзі Гессен-Дармштадтській – 29 вересня (10 жовтня) 1773 року (у православ'ї – велика княгиня Наталія Олексіївна). Відомий дослідник Натан Ейдельман писав про те, як чекав перед весіллям «свою радість, смешанную с беспокойством и неловкостью» при одруженні невесты, которая есть и будет подругой всей жизни... источником блаженства в настоящем и будущем» [16, с. 57]. Перед одруженням, юнак сумує, що відтепер зникнуть його безтурботні стосунки з гуртком старих друзів, і «не може знайти слів», коли мати представляє йому ленд-графиню Гессен-Дармштадтську та її дочок: Павлу, наче міфічному Парісу, пропонують вибрати одну з трьох гессенських принцес, привезених на оглядини [3, с. 12]. Однак, через три роки дружина Павла померла внаслідок важких пологів, померла і його перша дитина. Це все важким тягарем лягло на свідомість майбутнього правителя, все більше затьмарюючи та викривляючи світогляд Павла. Одруження в ті часи означало досягнення повноліття, але властолюбна Катерина усілякими можливими методами відсторонила спадкоємця від управління державою. Користуючись повноліттям та одруженням Павла, вона видаляє від нього Паніна, попередньо щедро обдарувавши його, отримавши від нього обіцянку про його подальше невтручання у її відносини з сином [4, с. 374]. Мало того, вона дозволяла своєму оточенню відкрито принижувати сина, демонструвати зневажливе ставлення до нього, розпускати чутки про його нездатність до державних справ, насміхатися над молодим Павлом. Неприязнь між матір'ю та сином переросла в ненависть.

Згодом імператриця, як вправний і тонкий політик, розігруючи роль турбогливої і люблячої матері, підшукала синові «гідну дружину» в особі принцеси Софії Марії Доротей Августі Луїзі Вюртемберзької (в православ'ї ім'я Марія Федорівна). Шлюб 26 вересня 1776 року виявився щасливим, але і тут Катерина II змогла завдати синові жорстокий удар:

вона відібрала Павлового первістка – Олександра, займаючись в подальшому його вихованням сама. Все це в подальшому відобразиться на майбутньому імператорові, породивши в ньому найжахливіші уявлення про свою долю. До 1796 р. відносини між Катериною та Павлом вкрай погіршилися. Катерина твердо вирішила залишити сина без престолу і передати корону Олександрові, і лише смерть не дозволила їй здійснити задумане [3, с. 11]. Академік РАН Мілов писав, що Катерина II була при смерті 6 листопада 1796 року. Павло I, не дочекавшись остаточного підтвердження звістки про смерть матері, одразу ж опечатав усі її документи, загорнувши їх у тканину [4, с. 375]. Зроблено це було, мабуть, тому, що Павло боявся, що чутки про бажання Катерини II призначити спадкоємцем не його, а Олександра Павловича, можуть знайти підтвердження в цих паперах. Занадто довго він чекав цієї миті, оскільки саме Катерину II він звинувачував в усіх негараздах свого життя. Після всіх необхідних церемоній священників, всі присутні у палаці тут же присягнули новому імператору Павлу I. Незабаром присягнули війська та населення.

Перше ж розпорядження Павла було досить дивним. Він наказав поховати Катерину II разом з... Петром III. В Олександрівській лаврі розкрили могилу Петра III. Павло I здійснив над останками батька щось на кшталт обряду, надівши на голову покійного корону. Потім відбулися урочисте поховання Катерини II і Петра III в Петропавлівському соборі. У цьому було щось містичне. Одні говорили про те, що це, мовляв, обряд примирення батька з матір'ю, інші – що Павло I намагався реабілітувати батька. За цим, можливо, крилося прагнення Павла I покінчити із свавіллям XVIII ст. в питаннях престолонаслідування. На мою ж думку, Павло таким жестом намагався особливо підкреслити свої «благі» наміри з вступом на престол, саме тому провів привселюдний обряд примирення батьків-правителів, показавши таким чином власні поривання до наведення ладу в державі. У цілому ж в політиці Павла I поряд з правомірними діями було чимало такого, що йшло врозріз до законодавства Катерини II. Разом з тим в розпорядженнях Павла I певною мірою позначилася і специфіка його особистості. Новий імператор, якому було вже 42 роки, був наділений важким та дивним характером. У далекому дитинстві це був живий, веселий і дуже вразливий хлопчик, оточений численною придворною прислугою, але позбавлений материнської уваги та ласки, що проявилось згодом в його характері. З роками запальність, прямодушність, різкість в Павлові перетворювалися на грубість, нетерпимість, підозрілість та дрібязковість [4, с. 377]. Усе це значною мірою послужило підставою для тих «контрреформ», які Павло I встиг намітити за час свого короткого царювання. Та слід зазначити, що більшість російських істориків схиляється до думки про те, що в цілому політика Павла I була, незважаючи ні на що, прямим продовженням лінії уряду Катерини II, а «контрреформи» ж стосувалися здебільшого другорядних моментів. Якщо Катерина II роздала своїм фаворитам близько 800 тис. селян, то Павло I всього за 5 років встиг роздати 600 тис. селян. Саме це і було однією з особливостей державної діяльності Павла I – передання шляхом пожалувань у приватне чи орендне володіння великої кількості заселених маєтків двірцевої й економічного відомств у велико- і малоросійських губерніях, які Катерина II прагнула залишити недоторканими. Як говорить Рудакова Ю., черпаючи пе-

реважно з цього джерела, імператор за 4 роки та 4 місяці свого правління, за даними В. Семевського, роздав близько 300 тис. душ чоловічої статі, тим часом, як його мати за 33 роки свого правління пожалувала в спадкове володіння відповідно близько 425 тис. їх, тобто у відносних цифрах приблизно в 5,5 разів менше [8, с. 104]. Таким чином імператор винагородив набагато більшу кількість осіб порівняно з матір'ю. А.С. Шишков у своїх записках писав: «Причиной сей раздачи деревень, сказывают, был больше страх, нежели щедрота. Павел I, может быть напуганный примером Пугачева, думал раздачей казенных крестьян дворянам уменьшить опасность от народных смятеней» [5, с. 718].

Також, імператор Павло I продовжив політику своєї матері щодо повернення нерухомого майна його попереднім власникам, хоч і керувався при цьому дещо іншими мотивами. Якщо Катерина II для міцнішого приєднання нових територій та наведення ладу прагнула позбутися якомога більшої кількості «неблагонадійних елементів» і повертала маєтки в основному тим, хто не був звинувачений в участі у повстанні й заявив свою лояльність до імперії, то її син любив іноді показати себе милосердним та виявляв прихильність до поляків, особливо в перші місяці свого правління. І все ж не всі вони отримали назад свої землі. Всього у губерніях Правобережної України шести польським родинам було повернено близько 14 тис. душ селян чоловічої статі, не враховуючи маєток графа І. Потоцького, розміри якого не зазначено в указах [8, с. 105].

Типовою «контрреформою» був перегляд Павлом I катерининської системи губерній. Замість колишніх 50 він вирішив залишити лише 41 губернію, чим порушив систему губернських установ та різко ускладнив роботи з проведення «Генерального межування» земель [5, с. 719]. Павлом I були скасовані також багато перетворень Катерини II в Прибалтиці, Виборзькій губернії та Україні. Але, саме за Павла розпочалося пов'язане з колонізаторською політикою російського царизму реформаторське експериментування в галузі адміністративно-територіального облаштування всієї причорноморсько-азовської території. Так, протягом двадцяти років то утворювалися, то ліквідовувалися Катеринославське і Вознесенське намісництва, Новоросійська губернія. І нарешті, вже після скинення Павла I, на 1802 р. вся територія Південної України була поділена на три губернії – Катеринославську, Миколаївську (з 1803 р. – Херсонська) та Таврійську [8, с. 108].

Особливої уваги заслуговує політика Павла I стосовно дворянства, яке, як ми пам'ятаємо, за часів його матері пережило свій «золотий вік». Найбільш неприємними для нього були перетворення імператора в армії. Ревний прихильник пруської військової доктрини Фрідріха II, він вже через три тижні після свого воцаріння видав нові Піхотний та Кінний статuti. Базилевич досить влучно описав тогочасні події, говорячи: «Павел ввел в армию новый воинский устав. Это был плохой перевод с прусского устава, изданного 36 лет назад. Отныне одним из наиболее важных событий петербургской жизни стали павловские вахтпаралы. Ежедневно на площади Зимнего дворца в присутствии всех офицеров гвардии Павел лично производил смотр отдельным частям, проверяя знание «нового воинского устава»» [5, с. 716]. Буквально на другий день після смерті Катерини II палац наповнився одягненими в пруську форму гатчинцями, «повсюди загриміли шпори, ботфорти, тесаки»

[4, с. 338]. Та причину цьому слід вбачати в тому, що Павло розгортав все ширшу та масштабнішу діяльність проти французьких впливів, які могли поширити на територію його держави революційні настрої. А «заборона французької моди» була лише першою стадією в цій кампанії.

Слід зазначити, що на початку 80-х років Катерина II викупила у спадкоємців Г. Орлова с. Гатчин (поблизу Петербургу) і подарувала його Павлу, аби той знаходився подалі від урядового оточення. Саме тут з 1783 р. Павло до воцаріння проводив більшу частину часу. У гатчинській резиденції існували свої порядки, своя армія, на зразок пруської [15, с. 119]. К. Базилевич також писав: «Это был самостоятельный мирок со своими интересами» [5, с. 715]. Гатчинці, з приходом до влади Павла влилися в гвардію, головним заняттям якої тепер стали нескінченні паради і розводи вартових. У прагненні зміцнити самодержавну владу та дещо приструнити дворянство Павло I став наводити порядок в армії.

У військових частинах був введений суворий режим. Однак головним було те, як зазначає Ейдельман, що військові перетворення Павла I піддали забуттю передові принципи стратегії і тактики російського військового мистецтва, вироблені такими видатними діячами, як А.В. Суворов і П.А. Румянцев [16, с. 89].

Зміцнюючи самодержавний режим, Павло I істотно ущемив ряд дворянських прав і привілеїв. Було утруднено звільнення дворян з державної служби. Ще більше роздратування дворянства викликало скасування низки положень Жалуваної грамоти дворянству та Грамоти містам. Зокрема, указом від 3 січня 1797 р. Павло I запровадив свободу від тілесні покарання при скоєнні кримінальних злочинів дворянами, іменитими громадянами, купцями першої та другої гільдій і навіть білим духовенством [3, с. 15]. Він скасував виборні посади в нижньому земському суді, замінивши їх призначаються державними чиновниками. Були реорганізовані дворянська опіка і сирітський суд. Усе це викликало нарікання і обурення дворянства. Царя позаочі почали звинувачувати в деспотизмі та утискові політичних прав дворянства. Але це ніяк не робило з Павла I противника дворян. Загальну напруженість доповнювали різного роду дрібниці. Так, Павло I намагався «все і вся» підпорядкувати своїм смакам та звичкам. В армії носили незручну пруську форму з косами і буклі. У країні в достатку з'явилися чорнобілі смугасті вартові будки, шлагбауми, мости. Саме за його вказівками в Петербурзі починалася служба о шостій годині ранку, а о 22.00 оголошувалася відбій. Також заборонено було вживати такі слова, як «граждане», «общество», «общество» [5, с. 717]. Володар, який бажає максимальної, граничної влади, який вважає саме таку владу вищим благом для підданих, – досить звична історична ситуація, яка не вимагає особливих коментарів [7].

На історичну роль Павла I і його реформ в плані повернення до самодержавних засад та православних цінностей вказував також І.Л. Солоневич, що бачив у правлінні Павла Петровича якесь втілення ідеалу «народної монархії». Багато в чому правий був історик початку ХХ в. В.І. Вишняков, який помітив, що без призми православ'я неможливо зрозуміти ні особистість, ні діяння Павла [14, с. 165]. Суб'єктивна політична мета Павла, яка проголошувалася тисячократно, була усвідомлена ним ще до воцаріння і здійснилася за час його правління, – це максимальна централізація, граничне посилення імператорської влади як єдиний шлях до «блаженства всіх і кожного».

Павлові не була чужою релігійна віротерпимість, особливо по відношенню до інших християнських конфесій. Імператор рішуче припинив гоніння на старообрядців, що особливо набрали розмаху за «*просвещенной*» Катерини II. Конфісковані раніше у старообрядців книги були повернуті. Така ж терпимість була проявлена у відношенні до уніатів та католиків. При Павлові митрополит Сестренцевич-Богущ (з 1798 р. кардинал), очолював спеціально затверджений департамент справ римсько-католицької церкви, але виступав за відокремлення католицької церкви Росії від Риму. Павло нагородив його орденом Андрія Первозванного та Єрусалимським хрестом [14, с. 166].

Павло більше ніж Катерина «*поважав традиційні структури на окраїнах імперії*» і не виявляв такого прагнення до уніфікації держави, як це робила його мати, чим і зміцнював імперію. Павло відмовився від застосування насильства та примусу при наверненні українських та білоруських уніатів у православ'я. Для порівняння: Катерина після поділів Польщі скасувала уніатські єпископства, і до 1796 р. приблизно 1,8 млн. уніатів було насильно повернуто до православ'я. Павло засуджував насильство в питаннях віри, виступав за свободу совісті, вимагаючи лише дотримання законів [8, с. 33].

Для населення Правобережної України зі смертю Катерини II та початком правління її сина настанала нова доба. Павло I, який демонстративно засуджував факт знищення Речі Посполитої (хоча й підписав та ратифікував конвенцію трьох держав «про остаточний поділ Польщі»), з перших днів царювання виявив прихильність до мешканців приєднаних від неї до Росії територій [8, с. 40]. Павло також амністував поляків-повстанців та їх керівника – Костюшка. Скоріше за все він таким чином намагався затвердити за собою славу «доброго правителя», оскільки у його свідомості відкладалася «боязнь крест'янських, движених которая преследовала его. Наконец Павел помнил о трагической судьбе своего отца Петра III» [5, с. 714].

Особлива неординарність проявлялася Павлом I у зовнішній політиці. Досить цікавим було ставлення імператора до подій французької революції (1789 – 1799). Вона сильно потрясла монархічну Європу. Катерина II, розуміючи небезпеку революційних ідей, які загрожували основам самодержавно-кріпосницького ладу, здійснила ряд заходів, спрямованих на її придушення. Противникам революції надавалася допомога грошима та зброєю. А після втрати в січні 1793 р. короля Людовика XVI Росія розірвала з Францією дипломатичні відносини і уклала союз з Англією, Прусією та Австрією для спільних військових дій. Прямій участі російських військ в інтервенції перешкодили спочатку події в Польщі, а потім – смерть Катерини II.

Павло був дуже «напуганний Французской революцией, крестьянским движением и опасностью дворцового переворота», останні два з яких були досить «придливими» [5, с. 718]. Саме ці три страхи і визначали політику самодержця. Імператор всіляко намагався передбачити будь-які контакти із французькими революціонерами. Через це Павло Івідминив, посівши трон, вже підготовлений експедиційний корпус до Франції (під приводом виснаження сил Росії). Боячись впливу Французької революції, царські власті встановили суворий нагляд за всіма іноземцями, що проживали в Росії. Усіх підозрілих іноземців пропонувалося виганяти «вон за границу». Тобто, Росія зайняла позицію «пасивного опору» проти революційних ідей. Але в 1797 р. після захоплення Наполеоном о. Мальта,

що перебував під покровительством російського імператора, російсько-французькі відносини знову різко погіршилися. Агресивна зовнішня політика Директорії була спричинена її бажанням поширення свого впливу по всій Європі. На це Павло I відповів вже впевненіше.

За наказом Павла ескадра під командуванням Ф.Ф. Ушакова заволоділа Іонічними островами. Влітку 1799 р. російський флот підійшов до берегів Італії і десантом висадився у Неаполі та Римі і заволоділи ними. А сухопутні війська на чолі з А.В. Суворовим, якого імператор призначив головнокомандувачем армії, завдяки перемозі 1799 року при Аддечистили від французів Північну Італію. Загалом Росія послала 45-ти тисячну армію для боротьби з Наполеоном [1]. Однак незабаром на вимогу Австрії, Суворов був змушений перекинути свою армію в Швейцарію, зробивши при цьому свій відомий перехід через Альпи. Тут війська Суворова, не підтримані союзниками, ледве вийшли з оточення, а корпус Римського-Корсакова був розбитий під Цюрихом. Егоїстична поведінка союзників, які перемоги росіян вважали шляхом до закріплення їх в цьому регіоні, призвела до розірвання відносин з Австрією і Англією та до зближення з Францією. Тому в січні 1800 р. Павло I відкликав армію на батьківщину. Блискучими перемогами росіян скористалися лише австрійці. Так безрезультатно для Росії завершилися легендарні Італійський та Швейцарський походи.

Влітку 1800 р. Наполеон репатріював 6 тис. полонених росіян, пообіцяв також повернути Мальту ордену мальтійських лицарів, гросмейстером якого був Павло I, користуючись розбіжностями політики країн антифранцузької коаліції. Імператор Павло уклав союз з Прусією проти Австрії, також із Швецією і Данією та знову з Прусією проти Англії. Особливо активно проходили приготування до військових дій проти Англії: донське козаче військо вже виступило в похід до Оренбурга з метою захоплення найціннішої британської колонії – Індії. Але смерть Павла унеможливила цей похід. Отже, Павло I все ж пішов на угоду з Наполеоном про спільні дії проти Англії, але переворот 1801 зірвав ці плани.

Зближення з Францією викликало кризу російсько-англійських відносин. Посол Воронцов отримав наказ залишити Лондон. Торгівля з Англією практично впала до нуля, що боляче відбилося на російській економіці. Як зазначав Ю. Сорокін, це «боляче зачіпало економічні інтереси російського дворянства, що збувало продукцію зі своїх маєтків та володінь насамперед у Британії» [11, с. 58]. Росія готувалася до війни з Англією та її колонією – Індією. Для цього на західних кордонах Росії накопичувалися війська, як для охорони балтійських берегів, так і для десантних операцій проти Англії. Більше того, 12 січня 1801 р. імператор віддав розпорядження отаманові війська Донського відправити 40 тис. козаків у похід на Індію (на момент вбивства Павла I козаки були вже за Волгою, звідки їх повернув Олександр I) [15, с. 127].

Неважко помітити, що змова об'єднала різних людей, які переслідували різні цілі. Серед змовників були і персони, які були ще в опозиції до Катерини II, її апологети, і «освічені циніки», ті які були готові ризикнути заради «кар'єри та фортуни», і просто напівп'яні гвардійці, яким було все одно, з ким йти.

Передбачуваний російсько-французький альянс вельми турбував Лондон. Чарльз Уїтворт, посол Англії, що досить зблизився з двором Павла I, отримав інструкції перешкодити зближенню Петербурга

та Парижа. він зумів (за 12 років свого перебування в Росії) встановити міцні зв'язки з російською аристократією, двором та гвардією. Роль англійської дипломатії взагалі та Уїтворта зокрема виявляється досить значною [10, с. 17]. Придворне дворянство взагалі дозволяло собі і відкрито висловлюватися проти царського свавілля. Поступово в гвардійських колах змова дозріла, натхненниками якої були досить наближені до Павла I фігури – колишній петербурзький генерал-губернатор та голова Іноземної колегії граф Петро Олексійович Пален і віце-канцлер граф Микита Петрович Панін [10, с. 20]. Всю справу взяв у свої руки Паєн. Увечері 11 березня 1801 змовники зібралися на казенній квартирі генерала С.А. Талізіна, в прибудові Зимового палацу. Вино лилося рікою, однак Пален та Л. Беннігсен були тверезі. Після вечері змовники (близько 60 осіб) двома групами рушили до Михайлівського замку.

Знявши малочисельну охорону, група в 12 осіб увірвалася в спальню. Серед них були останній фаворит Катерини Платон Зубов та його брат Микола, а також Беннігсен, В.М. Яшвіль та ін. Постіль імператора виявилася порожня, але після короткої паніки змовники виявили імператора, який сховався за ширмою в одній нічній сорочці. Почалося побиття. Свідчення очевидців цієї трагедії вельми суперечливі, але більшість з них виділяють два основних знаряддя вбивства Павла – офіцерський шарф та масивну табакерку Миколи Зубова. Цей величезний розлучений чоловік накинувся на Павла [4, с. 349]. Таким був останній в історії Росії палацовий переворот. Ініціатором змови виступив, схоже, Уїтворт. Йому належить «честь» трансформації анти-павловських настроїв в суспільстві на щось більш дієве. Цілком ймовірно, що він же і забезпечив контакт Палена з Паніним [10, с. 22]. Опозиціонери контактували із спадкоємцем престолу Олександром і той, боячись потрапити за ґрати, обурений деспотичним тиском батька, погодився на його усунення. Англійці підживлювали змовників фінансовою допомогою [15, с. 127]. Так, як ми бачимо, змовники керувалися перш за все власними корисливіми настроями, а не державними чи національними інтересами.

Але, як там не було, неоднозначне у своїх оцінках правління Павла I мало ряд позитивних та прогресивних якостей.

Російська імперія до воцаріння Павла Петровича, особливо на кінець правління Катерини II, стояла перед важко вирішуваними проблемами як усередині країни, так і за її межами. Пристаріла імператриця не любила, аби їй докучали проханнями та скаргами, на зловживання дивилася крізь пальці, щоб не засмучуватися, і сердилася, коли їй наслідуювалися робити які-небудь вказівки і пропонували будь-які реформи.

Та події його життя породили в ньому постійну позицію протидії усім діям матері, які для Павла вважалися неправильними. Саме це позитивно відбилася на веденні деяких аспектів державної політики, оскільки «старе та неефективне», що залишилося після Катерини II замінювалося «новим та прогресивним» Павловським.

Павло Петрович, тільки-но ставши імператором, спробував вирішити найбільш пекучі проблеми. Він подбав і про надання своїй владі додаткового ореолу законності. Недалекоглядні сучасники осміяли коронацію праху Петра III і спільне поховання його з Катериною II. Але політичний сенс цієї акції Павла ясний: він визнавав своїм батьком того, хто не бажав визнавати його сином, саме тому з'явилася можливість отримати ампулу «доброго та справедливого» правителя.

У перші місяці царювання у спектр найбільшої уваги Павла увійшла армія та гвардія, що виглядає цілком природно, адже на кінець правління Катерини їх становище було досить сумним. Забезпечуючи себе оточенням вірних дворян, правитель роздав у п'ять разів більше земель разом із кріпосними селянами, аніж його матір, що в черговий раз показує жадо-бу в прагнення закріпитися при владі. Цим самим він зняв з себе відповідальність за гніт селян, і в разі виступів та повстань був би фактично «невинним». Досить непланові були адміністративні реформи та зміни у дворянстві, які згодом позначаться на стійкості державного апарату.

Павло розгортав все ширшу та масштабнішу діяльність проти французьких впливів, які могли передати на територію його держави революційні настрої. В ході цього, зміцнюючи самодержавний режим, Павло I істотно ущемив ряд дворянських прав і привілеїв.

Імператору не була чужою релігійна віротерпимість, особливо по відношенню до інших християнських конфесій. Саме це і є однією з позитивних рис правління Павла, чому посприяло виховання його в дитинстві. Також Павло більше, ніж Катерина, поважав традиційні структури на окраїнах імперії і не виявляв такого прагнення до уніфікації держави, як це робила Катерина, чим і зміцнював імперію. Поруч з цим, деякі з перших заходів Павла I були корисні для широких мас: скасовувався великий рекрутський набір, відновлювалося право подавати скарги безпосередньо імператорові.

Та ведення зовнішньої політики часто залежало від особистих настроїв Павла Петровича. Саме це і стало одним із каталізаторів змови проти правителя Російської імперії. Успішне ведення російськими військами бойових дій на теренах Європи проти революційно налаштованих французів змусило союзників Росії занепокоїтись можливим посиленням Павла I в регіонах, окупованих його військами. Саме це і стало причиною протиріч між союзниками. Розчарувавшись у ставленні союзників до своїх заслуг, Павло I діаметрально протилежно міняє вектор власного зовнішньополітичного курсу, уклавши союз з Наполеоном. Це було останньою краплею терпіння дворянства, адже наслідки таких змін сильно зачіпали їх інтереси. Протягом чотирирічного правління імператор Павло I «зумів» налаштувати проти себе всі впливові сили не тільки в Росії, але і за кордоном. І не дивно, адже прогресивне та нове в Росії часто сприймалося вороже саме дворянством.

Список використаних джерел:

1. Власов Ю.Н. Павел I – коронованный тиран или просвещённый реформатор? / Ю.Н. Власов. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/Vlas_Pavel.php
2. Глаголин Б.С. Образ императора Павла / Б.С. Глаголин. – СПб., 1914.
3. Захаров В.Ю. Феномен Павла I / В.Ю. Захаров // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2005. – №2.
4. История России с древнейших времен до начала XXI века / под ред. Л.В. Милова. – М. : Эксмо, 2006.
5. История СССР от древнейших времен до конца XVIII века / под ред. К.В. Базилиевича, Г.А. Новицкого. – М., 1946. – Ч. 1.
6. Капустина Л.Г. Урок по теме: «Павел I: тиран или неудавшийся реформатор?» / Л.Г. Капустина // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2011. – №9.

7. Ключевский В.О. Курс русской истории. Царствование Павла I. Лекция LXXXII / В.О. Ключевский. – Режим доступа: www.magister.msk.ru/library/history/kluchev/kllec82.htm.
8. Рудакова Ю.К. Основні аспекти земельної політики уряду Павла I на території Правобережної України / Ю.К. Рудакова // Український історичний журнал. – 2005. – №3 (462), травень-червень.
9. Сарбей В.Г. Национальные возрождения Украины / В.Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
10. Сорокин Ю.А. Заговор и цареубийство 11 марта 1801 года / Ю.А. Сорокин // Вопросы истории. – 2006. – №4.
11. Сорокин Ю.А. Павел I / Ю.А. Сорокин // Вопросы истории. – 1989. – №2, ноябрь.
12. Сорокин Ю.А. Павел I и «вольные каменщики» / Ю.А. Сорокин // Вопросы истории. – 2005. – №11.
13. Хайкина Л.В. Михайловский замок и религиозно-философское воззрение Павла I / Л.В. Хайкина // Отечественная история. – 2000. – №2, март-апрель.
14. Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVIII ст.) / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2006.
15. Эйдельман Н.Я. Грань веков. Политическая борьба в России. Конец XVIII – начало XIX столетия / Н. Я. Эйдельман. – М. : Мысль, 1989.

On the basis of the scientific literature discussed features of the reign of Paul I, Emperor 1796-1801 biennium. The analysis of events and phenomena, which in the opinion of the author and become the main driving factors in the course of Emperor domestic and foreign policy.

Key words: Paul I, the Russian Empire, “counter-reforms” rebellion.

Отримано: 18.06.2012

УДК 94(477)“16”(092)

О. Давлюк, студентка II курсу

Науковий керівник: **В. В. Газін**,
кандидат історичних наук, доцент

ПОСТАТЬ ТИМОША ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено життєвий шлях старшого сина Богдана Хмельницького. Особлива увага приділяється його участі в національно-визвольній війні 1648-1657 рр.

Ключові слова: Тиміш Хмельницький, Василь Лупул, татарське військо.

Минуле знає багато постатей, які проживши недовге життя, стали вірними захисниками України та її інтересів. До таких особистостей можна віднести Тимоша Хмельницького, старшого сина Богдана Хмельницького. На жаль, він так і не зміг втілити в реальність батькові мрії: не став козацьким гетьманом, адже на заваді стала його смерть.

Тимошеві Хмельницькому випало прожити коротке, але насичене життя. Йому було лише п'ятнадцять, коли батько взяв його з собою на Січ, де він почав виконувати обов'язки джури. У березні 1648 року він був у складі посольства до Криму, яке очолював з Б. Хмельницький і яке мало на меті домовитися з ханом про підтримку повстання та спільну бо-

ротьбу проти поляків. Іслам-Гірей погодився надати Хмельницькому військову допомогу. Саме Тиміш тоді залишився заручником у Бахчисараї.

Слід зауважити, що цей момент був чи не найважчий: будь-яка неузгодженість чи суперечка між гетьманом і ханом, будь-яке невдоволення могло стати фатальним для юнака. Проте іншого виходу Богдан Хмельницький не бачив.

Хан свої обіцянки виконав: послав на допомогу козакам загін із 4 тисяч шабель під керівництвом перекопського мурзи Тугай-бея.

У Криму Тиміш ще перебував кілька місяців. Цей час він не провів марно: вивчав татарську мову, придивлявся до звичаїв, опановував бойове мистецтво татарських вершників.

Напередодні битви під Пилявцями, Тиміш прибув до ставки батька з кількома тисячами татар, яким командував Карабчі-мурза, і які були передовим загоном війська Тугай-бея чи й самого хана. Така незначна кількість татар не могла бути вирішальною в ході битви, проте Хмельницький зумів у повній мірі скористатися з самого факту прибуття татар. Він поширив інформацію про прихід великого татарського війська (40 тис.).

Надалі Тиміш залишався в ставці гетьмана, який уважно придивлявся до дій сина. Богдан мріяв про те, що згодом він теж стане наступником.

У липні 1650 року до Хмельницького прибув один із польових командирів татарського війська Байзаклін-баша, який привіз послання свого повелителя. Хан наполегливо просив Хмельницького допомогти у війні проти Московії. Формально гетьман ніби-то відмовив ханові у такій допомозі, але відомо, що він створив окремий корпус і під командуванням Дем'яна Лисовця і Тимоша Хмельницького, який був перекинутий у донські степи, на річку Міус.

Поява цього войовничо налаштованого українського війська дуже занепокоїла донських козаків. А занепокоїло тому, що поруч із козацьким корпусом ішов великий загін кримських татар. То чи не на донську вольницю вони зібралися нападати? З'ясувавши, що військо готується до походу проти черкесів, донці заспокоїлися і, за свідченнями літописців, пригостили гетьманового сина та його козаків кількома бочками вина, рибою та іншими почастунками. Важко сказати, чому, – може, вино виявилось занадто міцним, може, ще чомусь, але походу проти черкесів не відбулося. Зате відбувся похід у Молдову.

Коли синові минуло вісімнадцять, Богдан Хмельницький, як будь-який батько, замислився: чи не час напитувати синові нареченої? Ні, звичайно, гарних дівчат тут ніколи не бракувало. Але ж ішлося про сина гетьмана. Хмельницькому хотілося, щоб це була не просто дівчина, а донька котрогось із володарів. Наприклад, господаря Молдови Василя Лупула, який уже – через старшу свою дочку – породичався з литовським гетьманом Янушем Радзивілом. От тільки Лупул вважав, що його донька гідна європейського принца, а не сина якогось там козака-повстанця, якого не сьогодні-завтра король Польщі, можливо, посадить на палю. І сказав гетьманові: “Пардон, Розанда не для твого сина”. Для початку Хмельницький злегка полякав його, демонструючи силу і готовність розпочати війну. Лупул справді злякався, і пообіцяв прийняти старостів Тимошевих. Та через деякий час передумав: сподіваючись, що король Польщі допоможе йому позбутися таких “сватів”. Й ось тоді, во-

сени 1650 року Б. Хмельницький зібрав чималий корпус війська і подався в Молдову. Під його знаменом виявилось понад 16 тисяч козаків і близько 20 тисяч татар. У похід відправився татарський загін Тугай-бея і козаки, очолювані Данилом Нечаєм і Тимофієм Хмельницьким.

Тиміш Хмельницький, незважаючи на молоді роки, був досвідченим воякою. Сучасники повідомляли, що ніхто не міг перемогти його у битві: він стріляв із лука, спочатку правою рукою, потім лівою рубав і колол шаблею, стріляв із рушниці, словом, перепробував усю зброю, якою був обвішаний, поки не вирубував ворога. Був вправним вершником: крутився мов блискавка, стріляючи з усякого положення. Мав успіх у жінок, хоча і був рябим і малим на зріст. У цей час Тиміш дізнався про Розанду.

Козаки зайняли столицю князівства Ясси. А для закріплення військово-політичного союзу Богдан Хмельницький запропонував одружити Тимофія і Розанду.

Василь Лупул був у гніві: для нього Тиміш був мужиком і бидлом. Однак він понад 20 років утримувався на княжому престолі, тому дипломатично відповів Богданові Хмельницькому, що є васалом турецького султана і без його згоди не одружить дочку.

Два роки тягнулися весільні переговори. Лупул інтригував, змовляючись із поляками за спиною Богдана Хмельницького. Гетьман настоював на своєму: по-перше, цим шлюбом він зміцнював слабку лінію південних флангів України. По-друге, утворював династію Лупул-Хмельницьких, як княжу та панівну.

Обидва намагалися схилити на свій бік султана, надсилаючи щедрі дари в Стамбул. Лише коли гетьман пообіцяв віддати Туреччині місто-фортецю Кам'янець, султан дав дозвіл на весілля.

У травні 1652 року Тимофій з козаками відправився до кордону з Молдовою. Лупул надіслав листа польному гетьману Мартину Калиновському з проханням про допомогу, обіцяючи за це руку Розанди.

Хмельницький попередив Калиновського, щоб «той не займав Тимоша і відступився з дороги, позаяк Тиміш іде женитися і не має ніяких неприязних намірів проти поляків. А з ним іде 26 тисяч козаків, або «весільних бояр». І не треба їм перешкоджати, бо він не може ручитися, що не буде бучі».

Калиновський отаборився біля гори Батіг. Він першим напав на Тимоша, намагаючись знищити суперника. Гетьман Хмельницький поспішив на допомогу синові.

Виявивши військову хоробрість і хитрість, козаки розгромили польські війська. У битві поліг і Мартин Калиновський.

Після цього Богдан і Тимофій Хмельницький підійшли до Кам'янця-Подільського та осадили місто, аби завоювати його, зробивши подарунок султану.

Тиміш посварився з батьком. «Закоханий хлопець тішився більше думкою про наречену, ніж про взяття фортеці», – відзначали сучасники. Він був так близько від Молдови, де перебувала його кохана, він дихав із нею одним повітрям і обмінювався частими зітханнями. Козаки відступили.

Василь Лупул визнав свій програш і повідомив, що має за честь поріднитися з Богданом Хмельницьким і запрошує Тимофія на весілля, але з умовою, щоб той не вів за собою татарів.

20 липня 1652 року Хмельницький відправив сина женитися до Молдови.

Тимоша Хмельницького супроводжували 6 тисяч козаків, члени військової старшини та родичі. За козаками тягнулися вози з подарунками і товарами для продажу.

Біля головної столичної брами в Яссах Тимоша чекав господар Василь Лупул з боярами. Тиміш зіскочив з коня і, припавши до ніг тестя, обняв його коліна. А господар підняв його і поцілував у голову.

На весілля зібралось багато гостей, які танцювали, співали українських і молдавських пісень. Тиміш був напруженим і мовчазним, курив люльку біля вікна. Був одягнений в атласний жупан і оксамитову фerezію.

Тиміш Хмельницький справді показав себе талановитим воєначальником. Він завдав військам господаря кілька поразок у бою, заволодів десятками містечок, зрештою, дійшов до тодішньої столиці Молдови Ясс і здобув її штурмом.

Аж тоді В. Лупул визнав, що припустився помилки в оцінці якостей свого майбутнього зятя, сплатив чималу суму відкупного – за порушення обіцянки гетьманові Хмельницькому, твердо пообіцяв оддати Розанду та ще й стати – і це найважливіше – союзником козаків. Але весілля попросив трохи відкласти. Хмельницькі теж з весіллям не квапились. Часи випали такі, що гідно справити його неможливо: походи, бої... А навесні 1652 року стало ясно, що Лупул і тепер свого слова не додержить: він налагодив тісні контакти зі своїм зятем Яном Радзивілом та польським королем, і готовий разом з ними виступити проти України.

У цій ситуації гетьман побачив, що час серйозніше “побалакати” з Лупулом. Він зібрав велике військо, одним із корпусів якого командував Тиміш, і вирушив до Молдови. Лупул сподівався такого і кинувся до короля: потрібна допомога. І вона прийшла: поблизу Кам'янця-Подільського козаків перестріли поляки – понад двадцять тисяч добірного війська на чолі з польним гетьманом М. Калиновським. Ця битва, що дістала назву Батозької (поблизу гори і села Батіг), виявилась трагічною для поляків. Частина кавалерії просто відмовилась од бою, оскільки всім було ясно, що козаків разом з татарами не здолати. Почалася перестрілка між нею і німецькими найманцями, які не зрадили Калиновського. Скориставшись із цього, козаки скерували сили до великого обозу. Весь його спалили, охорону перебили. Це викликало паніку, яка ще більше прислужилася козакам і татарам: майже все польське військо полягло, переважна більшість командирів, а серед них і сам Калиновський, загинула. Шлях на Молдову був відкритий.

Уже вдруге, Лупул відчув, що недооцінив майбутнього зятя та його батька-гетьмана і попросив миру. Розанді довелося брати посаг і їхати до України. Весілля, як і годиться, було гучним. Ось тільки жити молодим довелося недовго.

Улітку 1653 року Ян-Казимир пообіцяв повести проти Хмельницького справжню, велику війну. Маючи понад 60 тисяч війська, він підійшов до Кам'янця-Подільського. Туди прибуло також кілька тисяч ополченців посполитого рушення. Оскільки основні події мали розгортатися поблизу Молдови, король не хотів, щоб у тилу в нього перебували війська Лупула, союзника Хмельницького. Не без королівського сприяння правителі Семигороддя й Волохії повели свої війська на Ясси, і Лупул з рештками власного війська мусив утікати в Сучаву. Там він нібито замкнувся у фортеці і плекав єдину надію, що на допомогу прийдуть українці. Невеличкий корпус привів Тиміш. Він розгромив кілька за-

гонів семиградсько-валаського війська й пробився до Сучави. Але тут з'ясувалося, що в місті – практично жменька солдатів, а самого Лупула вже нема. Небагато було й козаків. До Сучави тим часом ішли війська угорців, волохів, нового правителя Молдови та ще й загін поляків.

Ця величезна армія взяла Сучаву в облогу й готувалась до штурму. Відчувши, що розв'язка може бути трагічною, гетьман Хмельницький поспішив на допомогу, але встиг дійти тільки до Жванця, поблизу Кам'янця-Подільського: шлях перепинив король Ян-Казимир, що привів сюди цілу армію.

Як же загинув Тиміш Хмельницький? Перш ніж опинитися в Сучавській фортеці, він, маючи понад 10 тисяч війська, в складі якого справжніх, загартованих козаків було небагато, – найзначнішу його частину становили татари, гуцули і повстанці з Прикарпаття, – здобув кілька переконливих перемог. Зокрема, розбивши в бою війська волоського князя Стефана Бурдуца, примусив його тікати в бік Валахії. Проте Тиміш на цьому не зупинився, він теж пішов у Валахію.

Але якщо в Молдові місцеве населення ставилося до нього як до союзника, то у Валахії його сприйняли як завойовника. Скрізь, куди він прибував, – населення бралось до зброї. Військо гетьманенка поступово тануло.

Скінчилось на тому, що волохи з угорцями об'єдналися і завдали Тимошеві Хмельницькому поразки. Але такої, що, відступаючи, йому пощастило врятувати тільки козацьку кінноту. А вся карпатська піхота, як свідчать дослідники, полягла в бою. Це дало підставу декому з сучасників та літописців закидати молодому полководцеві, що він дбав лише про порятунок козацтва, й оддав на поталу ворогам піхотне ополчення.

Після цього всього Тимошеві залишалося одне: відходити в бік Сучави, поблизу якої гуртувалися останні прибічники Лупула. Тиміш прибув туди з дружиною Василя Лупула, тобто своєю тещою, та її сином. Потрапивши в облогу, молодий Хмельницький одразу побачив величезну нерівність сил і останній послав гінців до батька. Та перш ніж вони відїхали, Тимоша було поранено.

Серед шляхтичів-добровольців, що прибули до Молдови за наказом короля, був і князь Дмитро Вишневецький – з того самого роду, що і відомий уже нам Ярема Вишневецький. Свого часу Дмитро теж сватався до Розанди, але чи то сама дівчина відмовила йому, чи, може, господар Молдови зміркував, що рід князя не такий уже й вельможний, щоб родичатися з ним... Одне слово, лицар прибув під Сучаву, щоб слухної нагоди викликати Тимоша на дуель чи хоча б взяти участь у розгромі його війська. Якби цей шляхтич справді послав виклик на дуель, молодий Хмельницький, може, і погодився б: за тих часів лицарські двобої перед очима ворогуючих військ дивиною не були. Проте князь повівся підступніше. Хтось із колишніх полонених, яких Тиміш свого часу необачно випустив на волю, упізнав його, коли той з'явився на валу, і вказав на нього Вишневецькому. Князь негайно наказав зарядити гармату й особисто навів її на суперника.

На жаль, артилеристом він показав себе досить вправним. Ядро влучило в лафет гармати, край якої стояв Хмельницький. Як переказували згодом учілілі козаки, рани – в голову і ноги – були неважкими, але викликали якісь ускладнення. Тиміш тяжко занедужав і за кілька днів помер.

За цих обставин (Лупул переховувався у Кам'янці) теща зробила досить мудро: скільки могла, приховувала од козаків смерть отамана, і

ті й далі боронили фортецю. Коли ж критися вже було не можна, дружина господаря, подякувавши козакам за мужність, разом з полковником Федоренком, який узяв командування на себе, почала переговори. Мусимо визнати, що командуючий військами облоги Стефан Бурдуц повівся досить ґречно. Він дозволив козакам вийти з фортеці, везучи тіло Тимоша Хмельницького, і дійти до кордонів України. Разом з ними вийшла з фортеці і теща Тимоша зі своїм сином.

Десь там, поблизу Дністра, на кордоні з Молдовою, козаки Федоренка натрапили на військо гетьмана Хмельницького, що йшов, але так і не дійшов, на допомогу синові. Спочатку шлях йому перепинив король. А потім довго довелося збирати нове військо. Значна частина козаків не хотіла йти на Молдову і воювати невідомо за що. Вони не мали наміру гинути за Лупула тоді, як в Україні стояла велика польська армія, що готувалася дійти до Дніпра.

Хроністи запевняють, що гетьман зустрів смерть сина мужньо, подякувавши Богові за те, що його син загинув, як належить козакові; що не завів його Господь у полон до ворога.

Тіло Тимоша Хмельницького відвезли в Чигирин і виставили в церкві, де з ним мали змогу попрощатися Розанда, яка саме народила близнят, його сестри, інша рідня, і тисячі людей, які оплакували загибель ще одного славного лицаря України.

Згодом, коли гетьман Хмельницький відчув, що його дні лічені, а боротьба за булаву здатна розколоти козацтво і всю Україну та призвести до братовбивчих сутичок, – він, як і переважна більшість козацької старшини, дуже шкодував, що немає Тимоша, нема справді гідного спадкоємця. Розанда виявилася тією фатальною жінкою, сватання до якої, весілля і все те, що коїлось навколо цього, стало перстом Господнім, який попереджував: розв'язка має бути трагічною.

Список використаних джерел:

1. Скрипник В. Тиміш Хмельницький / Віктор Скрипник // Голос України. – Вінниця, 2012. – 3 березня
2. Скрипник В. Тиміш Хмельницький і Розанда встануть над Дністром / Віктор Скрипник // Голос України. – Вінниця, 2012. – 3 березня.
3. Горобець В. Тиміш Хмельницький і Розанда Лупул. Український похід в Молдавію в 50-х роках XVII ст. / В. Горобець, Т. Чухліб. – К. : Наукова думка. – 2004. – 310 с.
4. Коваленко С. Хмельницький Тимофій / С.Коваленко // Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія : у 3-х томах. – К. : Стікс, 2007. – Т. 1. – 458 с.
5. Горобець В. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / В.Горобець, Т.Чухліб. – К. : Наукова думка, 2004. – 310 с.
6. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах вождів та полководців XV-XIX ст. : у 2-х т. / Б. Сушинський. – Одеса, 2006. – Т. 3. – 584 с.

The article highlights the career eldest son of the God-given Khmelnytsky. Particular attention is paid to its participation in the national liberation war 1648-1657 years

Key words: Tymish Khmelnickiy, Basil Lupul, Tatar army.

Отримано: 20.06.2012

Н. Діхтярук, студентка V курсу

Науковий керівник: **В. С. Степанков**,
доктор історичних наук, професор

ОГЛЯД ОФІЦІЙНИХ ПРИЧИН «РЕВОЛЮЦІЇ ЛОТОСА» В ЄГИПТІ СІЧНЯ – ЛЮТОГО 2011 РОКУ

У статті на основі статистичних даних проаналізовано офіційні причини революції в Єгипті в січні – лютому 2011 року.

Ключові слова: Єгипет, Мубарак, революція.

«Народ хоче падіння режиму!», «Геть, Хосні Мубарака!» – під такими і подібними лозунгами проходили революційні події в Єгипті з 25 січня по 11 лютого 2011 року. Виникає маса питань: що змусило людей піти на такі кардинальні кроки? Невже, 30-літнє правління Мубарака настільки розчарувало єгипетський народ? Які причини революції? Як відповідь на ці питання, в пресі зустрічаються такі висновки аналітиків, мовляв, що причиною хвилювань стало безробіття і низький рівень життя Єгиптян. Близько 40% 80-мільйонного населення Єгипту живуть менше ніж на два долара в день. Такі пояснення ЗМІ стали аксіомою: «серед основних проблем, що охопили єгипетське суспільство в останній час, виділяють збільшення розриву між багатими та бідними, підвищення рівня корупції...» [1], «рівень життя в Єгипті дійсно досить невисокий. У країні високий рівень безробіття, дороге житло, низькі зарплати і високий рівень народжуваності».

Шаблонність і поспішність таких висновків змушують задуматись над їхньою достовірністю. Тому не зайвим буде черговий аналіз офіційних причин революції. Отже, для початку розглянемо динаміку економічного розвитку. В епоху правління Мубарака єгипетська економіка розвивалась доволі динамічно: за 30 років вона зросла в 4.5 рази [2]. Статистика наводить наступні дані мікроекономіки Єгипту:

Рік	ВВП (млрд, дол.)	Інфляція (%)
1980	22,371	20.5
1985	46,450	12.1
1990	91,383	22.2
1995	60,163	9.4
2000	99,155	2.8
2006	109,484	4.3

Це найкращий показник серед країн Третього світу [3]. Якщо порівняти реальні темпи зростання ВВП країн світу на 2010 р., то за цим показником Єгипет зайняв 48 місце, випередивши Білорусь, Мексику, Україну [4]. Реформи, проведенні Мубараком у минулі десятиліття, до сьогодні приносять дивіденти. Особливо, темпи економічного розвитку прискорились в останні роки правління президента, коли новосформованому в липні 2004 року, уряду вдалось залучити талановитих еконо-

містів, які розробили ефективну програму економічних реформ. Так, єгиптяни, наприклад, живуть благополучніше китайців, хоча темпи росту економіки Єгипту в два рази нижчі, ніж Китаю [5]. За підрахунками Халтуріної Д.А. та Коротаєва А.В., ВВП Єгипту в роки світової фінансово-економічної кризи не знизився, а продовжував свій ріст досить швидкими темпами. Хоча показники економічного зростання знизилися з 7.2 до 4.6% в рік (при цьому темпи росту багатьох країн навіть у економічно стабільні роки не досягають навіть 4-5%), але економічного спаду єгипетському керівництву вдалося уникнути досить успішно [6]. Таким чином, Єгипет вийшов у 2008 р. за показниками ВВП на душу населення на 136 місце у світі [7].

Єгипет – найбільш заселена країна Північної Африки. За таким показником, як чисельність населення, «країна фараонів» утримує першість в арабському світі. Це відображається на рівні життя. У країні високий рівень безробіття, дороге житло, низькі зарплати і високий рівень народжуваності. Так, рівень безробіття на період 1990-2005 рр. становив – 8-12%. Проте після економічних реформ Мубарака в середині 2000-х років, воно почало знижуватись. На перешкоді стала фінансово-економічна криза, яка була не такою гострою як у більшості країн світу. В 2010 році, показники безробіття знову почали стрімко знижуватись. На 2011 рік Єгипет за рівнем безробіття зайняв 128 місце у світі [8]. Але біда Мубарака в тому, що він не встигав збільшувати чисельність робочих місць, пропорційно швидкому росту кількості молодого населення. А тут ще й світова фінансова криза, яка збільшила число безробітних – потенційних «борців за світле майбутнє» [9]. Тим не менш, єгипетський народ не був загнаний в глухий кут в плані заробітків. Так, середньостатистичний єгиптянин, давно не живе єдиною державною службою, так як вона низькооплачувана. Тут рядовий чиновник отримує небагато – близько 100 дол. в місяць, але робочий день триває тільки до 14.00 години. При цьому, працівник може собі дозволити пропускати робочі дні. Хоча законодавство забороняє поєднувати громадянам країни роботу в державних та комерційних підприємствах, тим не менш хитрі єгиптяни вмiло обходять цей закон. При цьому, держава не особливо «помічає» його порушників. Тому не секрет, що основний заробіток єгиптяни отримують від сфери послуг і туризму. У Єгипті не рідкість, коли молодий чоловік працює в пекарні, прибиральником, офіціантом, перукарем. Це не рахується принизливим. Не слід відкидати також ставлення самих єгиптян до праці: для їхнього менталітету властива неквапливість, розміреність, навіть лiнь в цьому плані [11].

Разом з тим, ЗМІ, пояснюючи причини революційних подій 2011 року, буквально кричали про надзвичайну бідність єгипетського народу. Дійсно, близько 40% єгиптян живуть менш ніж на 2 дол. в день. При цьому ніхто не вказує, скільки жителів країни живе за межею крайньої бідності, тобто на 1 дол. в день. Про це не говорять, бо за цим показником ситуація в Єгипті не сама неблагополучна. Наприклад, за даними на 2005-2008 рр., в Грузії менше чим на 1,25 дол. на людину в день жило 13,4% її населення, в Китаї – 15,9%, в Таджикистані і В'єтнамі – 21,5%, на Філіппінах – 22,6%, ПАР – 26,2%, в Індонезії – 29,4%, в Індії – 41,6% [10]. Таким чином, явним є той факт, що Мубараку вдалося протягом

свого правління повністю покінчити з крайньою бідністю, і вивести по цьому показнику Єгипет в групу найбільш благополучних країн [11].

Отже, незважаючи на ряд соціально-економічних протиріч, що охопили єгипетське суспільство, в загальносвітовому контексті ситуація в країні не виглядає надто загостреною, тобто такою, що вирішуються крайністю – революцією. Звісно, для Єгипту, як і для багатьох арабських країн характерне вирішення проблем на вулиці, шляхом демонстрацій. Проте, дуже рідко вони переростають у революції. Тому, очевидно, причину «Революції лотоса» слід шукати не в соціально-економічних труднощах.

Список використаних джерел:

1. Тихоненко И. Причины волнений в Египте / И. Тихоненко, А. Пименов // Голос Америки. – Вашингтон, 2011. – Режим доступа: <http://www.voanews.com/russian/news/Revolution-in-egypt-2011-01-28-114842334.html>
2. Коротаев А.В. Инвестиции в базовое образование как мера по предотвращению социально-демографических катастроф в развивающихся странах / А.В. Коротаев, Д.А. Халтурина; под. ред. А.В. Коротаева, Д.А. Халтурина // Системный мониторинг глобальных и региональных рисков. – М., 2010. – С. 301-313.
3. Коротаев А.В. Современные тенденции мирового развития / А.В. Коротаев, Д.А. Халтурина. – М., 2009. – С. 67-96.
4. Мамед-заде П.Н. Факторы нестабильности в современном Египте / П.Н. Мамед-заде. – М.: Институт Ближнего Востока, 2012. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/26-01-06a.htm>
5. Population growth (annual %). – 2011. – Mode of access: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW>
6. Зинькина Ю. Демографические корни Египетской революции / Ю. Зинькина, А. Коротаев // Демоскоп weekly. – 21 марта – 3 апреля 2011. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2011/0459/tema07.php>
7. Уровень безработицы в странах мира 2011 году // Статистика стран мира: экономика, численность населения, государственное устройство стран мира. – 2012. – Режим доступа: <http://iformatsiya.ru/tab1/899-uroven-bezraboticy-v-stranah-mira-v-2011-godu.html>
8. Асламова Д. США готовили «цветную» революцию в Египте по сценарию Грузии и Украины. Но просчитались / Д. Асламова // Комсомольская правда. – 25 февраля 2011. – Режим доступа: <http://kp.ru/daily/25643/807697/>
9. Янкилевич Л. Египет: великая финиковая революция / Л. Янкилевич // Новости Украины, события в мире. – 2011. – Режим доступа: <http://noviny.su/smi-00001688.html>
10. WikiLeaks: за революцией в Египте стоят США. – 29 января 2011. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/svit/wikileaks-za-revolyciey-v-egipte-stoyat-ssha.html>
11. Реальный темп роста ВВП стран мира в 2010 году // Статистика стран мира: экономика, численность населения, государственное устройство стран мира. – 2012. – Режим доступа: <http://iformatsiya.ru/tab1/543-realnyj-temp-rosta-vvp-stran-mira-v-2010-godu.html>
12. Вассерман А. Америка затеяла революцию в Египте, чтобы ослабить Евросоюз / А. Вассерман // Власть. Нет. Мир, Политика. – 2011. – Режим доступа: <http://vlasti.net/news/117414>

The article is based on statistical analysis of official causes of the revolution in Egypt in January – February 2011.

Key words: *revolution, socio-economic causes, GDP.*

Отримано: 23.06.2012

С. Крентовська, студентка V курсу

Науковий керівник: **С. А. Копилов**,
доктор історичних наук, професор

ЖЕНЕВ’ЄВА ТАБУЇ ПРО ПЛАН А. БРІАНА “СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ЄВРОПИ”

У статті на основі мемуарів Ж. Табуї проаналізовано процес розвитку ідей європейської інтеграції у 1929-1931 рр. Також простежено причини проголошення та краху ініціативи А. Бріана “Сполучені Штати Європи”.

Ключові слова: Ліга націй, федерація, меморандум, конференція, Пан-Європа.

Ідея об’єднаної Європи має багатовікові традиції. Вона існувала в найрізноманітніших формах – починаючи від монархічного, дворянсько-аристократичного панєвропейства до демократичної ідеї Сполучених Штатів Європи.

Ідея об’єднання європейських держав і створення між географічно згрупованими народами Європи федеративного союзу, вперше на офіційному і урядовому рівні була проголошена французьким міністром закордонних справ А. Бріаном. Про перші спроби у цьому напрямку та їх подальший розвиток розповідає у своїх спогадах французький політичний оглядач Ж. Табуї.

Автор мемуарів відзначала, що саме по дорозі із Гааги до Женеви (1 вересня 1929 року) Бріан розвинув свою думку щодо нового проекту. Він наголошував своїм колегам: “Так, у Франції занадто багато картезіанців (послідовники вчення французького філософа Декарта – С.К.). Велика помилка думати, що в галузі міжнародних відносин може бути подібне становище! Сьогодні настала черга розвивати уявлення для Ліги націй, яка більше не прогресує. Що ж стосується нас, то нам потрібно скористатись моментом, коли Франція послаблює свої військові позиції, щоб укріпити свої позиції моральні! Не дивлячись ні на що, я збираюсь висунути ідею Сполучених Штатів Європи!”.

Ж. Табуї наводила також коментар начальника французької канцелярії при Лізі націй Рене Массігі щодо створення Сполучених Штатів Америки, де підкреслювалося, що на відміну від європейських держав англійські колонії в Америці ніколи не вели боротьбу одне з одним: “Навпаки протягом півстоліття вони боролись разом. У них спільна релігія, спільна ідеологія і одна й та ж мова”¹.

Ж. Табуї підкреслювала, що Бріан тривалий час із симпатією стежив за різними рухами, що ставили за мету створення “Сполучених Штатів Європи”: “Пан-Європи” графа Куденова-Калержі, “Федерального комітету європейської співпраці” Еміля Бореля, “Європейського митного союзу” сенатора Іва Ле Трока². Зокрема, ще у 1922 р. граф Куденов-Калержі висунув та обґрунтував ідею “Пан-Європи”, а наступного року опублікував книгу під однойменною назвою. Концепція “європейського об’єднання” передбачала поетапний розвиток: від встановлення “федеративних уз” до “злиття в єдину державу”. В 1926 р. у Відні відбувся

перший Панєвропейський конгрес, учасники якого оголосили про створення неурядової організації “Панєвропейський союз”, почесним головою якого став А. Бріан. До нього входили відомі політичні діячі (Е. Ерріо, А. Блюм, К. Вірт), письменники (Томас і Генріх Манні), вчені (А. Ейнштейн, З. Фрейд). Але концепції панєвропейізму притримувалося лише вузьке коло європейських інтелектуалів і рух дуже скоро підупав. Ідею відродив Бріан, який підняв її на офіційний міжурядовий рівень³.

Ж. Табуї відзначила, що після приїзду Бріана до Женеви у вересні 1929 р. розпочалися переговори щодо його нового проекту, але справа майже не просувалася, оскільки більшість країн виступали проти. Фактично лише один Бріан захищав свій проект! Тим не менше 5 вересня 1929 р, коли він піднявся на трибуну Асамблеї, його зустріли довгими оваціями. Він говорив дуже тихо, зважував кожне слово. Аудиторія була надзвичайно схвильована. Французький делегат наголосив: “Лише розглядаючи питання під кутом зору політики, уряди зможуть вирішити проблеми економічної співпраці. Між народами, які займають географічно суміжне положення, як народи Європи, має існувати федеральний зв'язок”⁴.

Німецький міністр закордонних справ Г. Штреземан, який брав участь у сесії, палко підтримав Бріана. Делегати від 27 європейських держав – членів Ліги Націй доручили французькому міністрові підготувати меморандум з цього питання. Такий меморандум, складений Алексісом Леже, був надісланий їм 1 травня 1930 р. Ним передбачалося поширити на всі держави режим безпеки, створений Локарнським пактом. Бріан вписував свою систему в межі Ліги Націй, але передбачав і незалежні органи на кшталт установ останньої: європейська конференція представників усіх європейських держав – членів Ліги Націй; виконавчий орган – постійний політичний комітет; служба секретаріату⁵.

Зрештою, бріанівський план мав три аспекти: економічний, фінансовий і політичний, але на перших порах підкреслювалася необхідність економічного об'єднання. Ідея економічної федерації, пов'язана із планами ліквідації митних платежів, була висунута з цілю заручитися підтримкою європейського великого капіталу, зацікавленого в інтернаціоналізації своєї діяльності.

За допомогою новоствореного союзу Бріан прагнув згрупувати навколо Франції не лише східноєвропейських союзників, але й Іспанію, Швецію, Норвегію, Данію, балканські держави, які знаходилися поза сферою французького впливу. Крім того, з допомогою нового плану Бріан розраховував створити перепону економічному проникненню американського капіталу до Європи і одночасно завадити зближенню Англії із США⁶.

Але реалізувати план “Пан-Європи” не вдалося. Англійська дипломатія не захотіла підтримати французькі заходи, що могли посилити позиції Франції в Європі. Зі свого боку і німецька дипломатія побачила у цьому плані спробу зміцнення версальської системи. Італія теж не хотіла миритися із посиленням цієї системи, а її дипломатія особливо боялась включення дунайських та балканських країн у французьку систему військово-політичних союзів. Вона розглядала ці країни як зону своїх власних економічних і політичних інтересів.

Під час роботи 11-ї сесії Асамблеї, 8 вересня 1930 р., Бріан опублікував “Білу книгу”, до якої увійшов його меморандум, відповіді держав і доповідь. Після цього відразу почалося обговорення даного проекту,

що виявило помітну різницю між позицією Бріана, який проводив ідею європейського “федерального зв’язку” та позицією британського представника Гендерсона, який лише експлуатував термін “співробітництво”.

Ж. Табуї відзначала, що на пропозицію Франції та Югославії під головуванням А. Бріана було створено “Комісію з вивчення Європейського союзу”, що працювала впродовж усього 1931 року. Її учасники розглядали переважно економічні питання, але не досягли результату. Для Бріана це була відчутна поразка, яка збіглася з розширенням спрямованої проти нього кампанії у Франції. Його звинувачували в тому, що він проводить політику односторонніх поступок Німеччині, яка робилася все більш націоналістичною й загрозливою⁷. А незадовго до своєї смерті Бріан у бесіді з одним французьким журналістом із сумом констатував: “Побоююсь, що політична ініціатива нами втрачена і що Європейський союз здійснить коли-небудь німецька армія”⁸.

Ставлення європейського загалу до паневропейського союзу А. Бріана досить слушно схарактеризував відомий грецький юрист Політіс, оцінку якого наводить Ж. Табуї: “Ця спроба створення європейської федерації зроблена дуже пізно або дуже рано! Дуже пізно, оскільки наближається кінець благополучному становищу Європи! Якби ця пропозиція була зроблена одразу після Локарно і до провалу першої економічної конференції, то ми б могли прийти до договору і можна було б закласти основи цього економічного, політичного та юридичного європейського союзу. Дуже рано, бо Європа ще не зрозуміла тих жахливих наслідків, які понесе за собою світова економічна криза. Сьогодні немає більше віри в те, що народи і окремі люди можуть стати вище своїх власних інтересів”⁹.

Втім, бріанівська ідея виявилась живучою. З’явилися нові рухи за об’єднану Європу: “Союз-Європа”, “Європейський митний союз”, “Європейський парламентський союз”, “Федеративний союз”.

Проект Бріана залишається актуальним і сьогодні. По-перше, це був перший проект європейського федеративного союзу, висунутий на офіційному, урядовому рівні. По-друге, бріанівський план випередив аналогічні проекти наступних років. Саме в ньому ми знаходимо поняття “загальний ринок”, “європейське співтовариство”, “спочатку економіка – потім політика”¹⁰.

Отже, можна із впевненістю сказати, що мемуари Ж. Табуї є важливим історичним джерелом, в якому описується проголошення та спроба втілення паневропейського плану А. Бріана. Французька журналістка досить неупереджено передала основні проблеми, що повстали на шляху реалізації плану “Сполучених Штатів Європи”. Втім під час її розповіді простежується зневіра у намірах французького міністра, але це є нормальним моментом, оскільки вона знала кінцевий результат. Коли Ж. Табуї готувала свій твір, у Європі активно відроджувались інтеграційні процеси, тому їй було легше проаналізувати причини невдачі бріанівського плану. Загалом до ініціативи А. Бріана про створення “Сполучених Штатів Європи” можна ставитись по-різному. Вважати її спробою міністра закордонних справ посилити позиції Франції у Європі або намаганням попередити міжнародні конфлікти. Але факт залишається фактом, що план А. Бріана здійснив неабиякий вплив на суспільну свідомість, оскільки закладені ним ідеї продовжили своє існування у різних міжєвропейських об’єднаннях.

Список використаних джерел:

1. Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы / Женевьева Табуи ; пер. с франц. – М., 1960. – С. 95-96.
2. Дюразель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.Б. Дюразель ; пер. з франц. Є. Марічева, А. Погорелової, В. Чайковського. – К., 1995. – С. 122.
3. Горохов В.Н. История международных отношений 1918-1939 : курс лекцій / В.Н. Горохов. – М., 2004. – С. 158.
4. Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы / Женевьева Табуи ; пер. с франц. – М., 1960. – С. 97-98.
5. Дюразель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.Б. Дюразель ; пер. з франц. Є. Марічева, А. Погорелової, В. Чайковського. – К., 1995. – С. 123.
6. Белоусова З. План Бриана и позиции СССР в свете новых документов / З. Белоусова // Новая и новейшая история. – 1992. – № 6. – С. 48.
7. Дюразель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.Б. Дюразель ; пер. з франц. Є. Марічева, А. Погорелової, В. Чайковського. – К., 1995. – С. 124.
8. Горохов В.Н. История международных отношений 1918-1939 : курс лекцій / В.Н. Горохов. – М., 2004. – С. 158-159.
9. Табуи Женевьева. Двадцать лет дипломатической борьбы / Женевьева Табуи ; пер. с франц. – М., 1960. – С. 99.
10. Белоусова З. План Бриана и позиции СССР в свете новых документов / З. Белоусова // Новая и новейшая история. – 1992. – № 6. – С. 56.

The article is based on the memoirs of Jean Taboo analyzed the development of ideas of European integration in 1929-1931, also traced the reasons for the declaration and the collapse of A. Briand initiative "United Europe".

Key words: League of Nations, federation, memorandum, Conference, Pan-Europe.

Отримано: 22.06.2012

УДК 94(470+571)"1725/1762"

О. Курдибаха, студентка II курсу

Науковий керівник: **Ю. А. Хоптяр**,
кандидат історичних наук, професор

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОСІЇ (1725-1762 рр.)

В даній статті розкриваються особливості соціально-економічного розвитку Росії в 1725-1762 рр. Досліджуються процеси закріплення дворянських привілеїв, розширення кріпосного права, розвиток сільського господарства, промисловості та торгівлі. Також йде мова про тогочасне становище народів Російської імперії і колоніальну політику царизму відносно України, Білорусії, Башкирії в середині XVIII ст.

Ключові слова: дворянство, привілеї, кріпосництво, протест, втеча, покарання, винокуріння, банк, мануфактура, робітники, меркантилізм, ярмарок, колоніалізм, Малоросійська колегія, автономія.

Період 1725-1762 рр. російській історії отримав назву «епохи палацових переворотів». Особи, що після смерті Петра I посідали російський престол, посилювали позиції дворянства, на яке опиралися в своїй політиці, а обіцянок, даних простому народові, не виконували. Рівень жит-

тя простого населення погіршувався. При цьому в цей період активно розвивається промисловість, зовнішня і внутрішня торгівля.

Період 1725-1762 рр. досліджували такі вчені: Анісімов Є.В., Рибаків Б.А., Ковальчук А.В., Павленко Н.І., Кобрин В.Б., Федоров В.А., Троїцький С.М., Бескровний Л.Г., Кафенгауз Б.Б. Хоптяр Ю.А. та ін.

Підсумком «епохи палацових переворотів» стало значне посилення ролі дворянства, яке могло звести на престол або позбавити його. Уряд Анни Іоанівни змушений був скоротити термін служби дворян до 25 років, надати повну свободу у спадкуванні маєтків. Було створено привілейований навчальний заклад для дворян – Шляхетський корпус (1731 р.): «...Указали мы учредить корпус кадетов, состоящий из 200 человек шляхетских детей от тринадцати до семнадцати лет, как российских, так и эстляндских и лифляндских провинций, которых обучать арифметике, геометрии, рисованию, фортификации, артиллерии, шпажному действию, на лошадях ездить и прочим к воинскому искусству потребным наукам» [7, с. 189].

За Єлизавети Петрівни були видані укази про виключне право дворян на володіння землею і кріпаками. У 1754 р. Єлизавета Петрівна оголосила винокуріння дворянською монополією. Намаганням відгородити дворян від лихварів була проникнута організація в 1754 р. Дворянського банку, який брав лише 6% (лихварі ж які часто брали до 30% річних).

Петро III (1761-1762) в 1762 р. видав ряд маніфестів, які надавали дворянству чергові права та привілеї:

- маніфест про вольності дворянства, що відміняв обов'язкову службу дворян;
- маніфест про секуляризацію монастирських і церковних маєтків;
- маніфест про заборону недворянам купувати кріпосних селян на фабрики і заводи.

Проте, ні організація Дворянського банку, ні передача державних заводів дворянам не дали бажаних результатів: отримані в кредит гроші дворяни витрачали не на розвиток свого господарства, а на свої власні побутові потреби (дорогі сукні, предмети розкоші, пишні бали).

Протягом другої чверті XVIII ст. спостерігалось зостання кріпосництва, що проявлявся у розширенні права поміщиків щодо селянства та масовому перетворенні вільних селян на кріпаків. Так, тільки своїм фаворитом Єлизавета роздала до 100 тис. чол.

Над кріпаками панувала сваволя поміщика, який вважав їх своїми рабами. Наприкінці свого царювання Єлизавета, указом 1760 р. дозволяла поміщикам засилати своїх кріпаків на поселення. У зв'язку з цим, масовим явищем стали утиски, знущання і, навіть, вбивства селян. Зокрема, Дар'я Салтикова до смерті закатувала більше 100 чол. До соціального безправ'я селянства додавалися податкова, рекрутська, інші повинності та голод. Головною формою соціального протесту була втеча. З 1727 по 1742 рр. у розшуку знаходилося більше 320 тис. чол. Утікачі направлялися у малозаселені, небезпечні степові райони, на Урал, в Сибір, за кордон.

13 грудня 1760 р. було видано «Указ о праве помещиков ссылать крестьян в Сибирь на поселение», в якому зазначалося: «Правительствующий сенат приказали: публиковать во всем государстве печатными указами:

1) Кто из помещиков пожелает своих людей и крестьян, также и женского пола, которые, по своим знаниям услуг, воровством, пьянством и прочими непристойными продерзостными поступками, многие вред, разорения, убытки и беспокойства приключают, и другим, подобным себе, наивящие к таким вредным поступкам примеры подают, таковых за оные непотребства, однако ж годных к крестьянской и другой работе, летами не старее 45 лет, отдавать к объявленному поселению, коих для помянутого отправления в Сибирь, принимать по заручным доношениям, от самих помещиков, или от их поверенных..., а помещикам и их поверенным давать для зачета в будущие наборы в рекруты надлежащие квитанции...а кои из тех женаты, то отдавать тех людей с женами; а буде у кого из тех малолетние дети будут, коих сами помещики при отцах и матерях на то поселение отдать пожелают, за таковых платить тем помещикам из казны...за мужеск пол до 5 лет по 10 руб.; а от 5 до 15 лет по 20 рублей, а в 15 лет, не платя денег, зачитать в рекруты ж, а за детей за женск пол платить деньги вполов вышеозначенных» [7, с. 188].

Сільське господарство Росії в 1725-1762 рр., як і раніше, розвивалося екстенсивним шляхом. Особливо велике значення мали чорноземні Слобідської та Південної України. Чорноземна зона давала основну масу хліба для всієї країни. Загалом ж рівень розвитку сільського господарства в 1725-1762 рр. залишався недостатньо високим, адже поміщики здебільшого збільшували свої прибутки не за рахунок раціоналізації господарства, а шляхом підвищення розмірів панщини; селяни не були зацікавлені в результатах своєї праці на панському полі.

Поруч зі старими традиційними галузями *промисловості* – металообробкою, ткацтвом, гончарством, ювелірством, обробкою шкіри – все більш поширюються нові галузі, спрямовані на задоволення особистих побутових потреб дворян – виробництво дзеркал, шпалер, перук, карет. За чверть століття. З 1725 до 1753 рр. кількість підприємств легкої промисловості значно зросла: їх нараховувалося 155, у тому числі 16 суконних, 29 шовкових, 51 парусно-полотняних. Успіхи у легкій промисловості виявилися настільки значними, що підприємства цієї галузі у середині 30-х рр. XVIII ст. повністю задовольняли потреби внутрішнього ринку [6, с. 72]. Тривало будівництво нових мануфактур.

На середину 1740-х рр. 62% із загальної кількості російських шовкових фабрик знаходилося в Москві. Початок 1760-х рр. ознаменований переломом в промисловій політиці уряду, що виявилось у відмові від торгових монополій і від надання привілеїв мануфактурістам [3, с. 4].

Саме на мануфактурній стадії створюються необхідні матеріальні передумови для переходу до машинної техніки. Так, у Франції вже починаючи з 1730-х рр. проводилися активні роботи з механізації процесу шовкопрядства. Зовсім іншою була ситуація в Росії, де впродовж XVIII ст. помітних покращень технічного стану текстильної промисловості не спостерігалось. Важливим стримуючим фактором в цьому процесі була відносна дешевизна робочої сили в Росії, на відміну від Франції, де дешевої робочої сили не вистачало.

У 1725 р. уральська металургія виробляла вже $\frac{3}{4}$ чорного металу, який виплавлявся в усій Росії (близько 800 тис. пудів) [2, с. 312]. На середину

XVIII ст. із 75 металургійних заводів Росії 61 знаходився на Уралі. Росія в цей час виплавляла 2 млн. пудів чугуна, тобто в півтора рази більше, ніж його виплавляла передова капіталістична країна Європи – Англія.

В XVIII ст. розвивалася в умовах росту мануфактурного виробництва і порайонній спеціалізації сільського господарства, поступової консолідації єдиного всеросійського товарного ринку. Роль центрів цього ринку відігравали Москва, Петербург і прибалтійські порти. В консолідації всеросійського ринку важливу роль відігравали ярмарки, на які завозились великі партії товарів. На Макар'ївський ярмарок збиралися, як російські купці, так і їх колеги з Європи (Польща) та Азії (Персія, Індія). В Україні відомим був ярмарок в Ніжині. Ярмарки в Ірбіті і на Уралі, в Кяхті в Забайкаллі виконували роль важливих посередників в торгівлі Європейської Росії з Сибіром, Середньою Азією, Китаєм [2, с. 318]. Важливим юридичним оформленням цього процесу стала ліквідація – внутрішніх митних зборів (1753 р.), а потім і відміна митних зборів на кордоні з Україною і внутрішніх митних зборів в самій Україні: «...Повелеваєм: все таможни, имеющиеся внутри государства (кроме портовых и пограничных), уничтожить...» [8, с. 345].

Зростання об'ємів зовнішньої торгівлі характеризується такими даними: якщо у 1726 р. загальний оборот у зовнішній торгівлі складав 6,3 млн. крб., то у 1760 р. – 19,3 млн. крб. [6, с. 73]. Особливістю зовнішньої торгівлі Росії в даний період була значна перевага експорту над імпортом. Головними товарами російського ринку на експорт для Заходу були: льон, деревина, конопля, шкіра, хліб. Серед товарів імпорту значне місце посідали необхідні для російської промисловості фарби для тканин, бавовна, важливе місце займали предмети, призначені для привілейованих станів: тонке сукно для мундирів, шовкові тканини, мереживо, оксамит, ювелірні вироби, золото, срібло, кришталь, фарфор, вина, цукор, фрукти, кава, прянощі і т. д.

У 1748 р. виникла Біломорська купецька монопольна компанія, що займалася вилвом риби та виварюванням солі. Протягом другої чверті XVIII ст. у торгівельній політиці продовжували домінувати, ще з епохи Петра I, меркантилістські погляди, що захищали російського товаровиробника.

У другій чверті XVIII ст. до складу Російської імперії входили землі Лівобережної (10 полків) та Слобідської (5 полків) України. Після гетьмана І. Скоропадського у 1722 р. управління Україною здійснювалося Малоросійською колегією, що проводила політику прямого оподаткування населення. Це не влаштовувало О. Меншикова, власника величезних маєтків в Україні, тому колегію розпустили в 1727 р. У 1734 р. почалося перше повстання гайдамаків (тривало до 1738 р.), а в 1750 р. спалахнуло нове гайдамацьке повстання, що охопило Брацлавщину, Поділля та Київщину.

Білорусія не переживала такої тривалої і напруженої боротьби, як Україна у XVIII ст., хоча польсько-литовські магнати посилювали тут свої позиції і притісняли білоруську шляхту. Політичний вплив Росії і економічний зв'язок з нею відчувалися тут сильніше, ніж на Правобережній Україні. Важливого значення набуло питання про безперешкодні торгівельні зносини між Смоленськом і Ригою через польські володіння.

Кріпосницька внутрішня політика царизму викликала також відкритий опір у Башкирії. Збільшення податків, примусові будівельні фортифікаційні роботи, насильницька християнізація стали результатом повстання, що проходило у 1735-1740 рр. В 1755-1756 рр. в Башкирії розгорілося нове повстання під проводом мули Абдули Абдулаєва. Причиною повстання стала заборона будувати мечеті та закриття мусульманських шкіл. 40-тисячний каральний загін жорстоко розправився з його учасниками. Однак і це повстання примусило уряд уже Єлизавети піти на певні пом'якшення відносно Башкирії та відмовитися від насильницької християнізації.

Дворянська імперія засвоїла стратегію і тактику ще Московської держави щодо підкорених народів. Її колоніальна політика мала на меті жорстоку експлуатацію народів, які знаходилися на низькому рівні економічного і соціального розвитку.

Отже, період 1725-1762 рр. характеризується піднесенням економіки країни (успішно розвивається торгівля, промисловість, сільське господарство), чого не можна сказати про розвиток соціальний: в той час, як дворяни отримували різні права (заснування Дворянського банку, інші привілеї), селянство поступово втрачало свободу, підпадаючи під все більшу залежність від поміщиків; поглиблюються кріпосницькі відносини.

Список використаних джерел:

1. Анисимов Е.В. Россия в середине XVIII в. / Е.В. Анисимов. – М. : Мысль, 1986. – 239 с.
2. История СССР с древнейших времен до конца XVIII в. / под ред. Б.А. Рыбакова. – М. : Высш. шк., 1983. – 415 с.
3. Ковальчук А.В. Москва как крупнейший текстильный центр России в о второй половине XVIII века / А.В. Ковальчук // Отечественная история. – М. : Наука, 1996. – № 6. – С. 3-19.
4. Павленко Н.И. История СССР с древнейших времен до 1861 года / Н.И. Павленко, В.Б. Кобрин, В.А. Федоров ; под ред. Н.И. Павленко. – М. : Просвещение, 1989. – 559 с.
5. Троицкий С.М. Россия в XVIII в. / С.М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. – 256 с.
6. Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVIII ст.) / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М.І., 2006. – 256 с.
7. Хрестоматия по истории России / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина. – М. : Проспект, 2011. – 592 с.
8. Хрестоматия по истории СССР XVIII в. / под ред. А.Г. Бескровного, Б.Б. Кафенгауза. – М. : Соцэкгиз, 1963. – 787 с.

The article deals with special features of social-economic progress of Russia in 1725-1762.

Key words: nobility, privileges, protest, flight, punishment, bank, factory, workers, mercantilism, fair, colonialism, board of Malorussia, autonomy.

Отримано: 21.06.2012

А. Мандибур, студентка III курсу

Науковий керівник: **В. С. Прокопчук**,
доктор історичних наук, професор

МІКРОТОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРІЇ М. ДЕРАЖНІ

*У статті зроблена спроба дослідити мікротопоніми Деражні й по-
трактувати їх; визначити цінність як джерела історії міста.*

Ключові слова: Деражня, історія, мікротопоніми, територія, джерело.

Топонімія Деражні, що на Хмельниччині, поки що ніким не досліджувалася. Автору цієї статті випало вперше зібрати мікротопоніми рідного міста, встановити їх походження, з позиції історика визначити їх цінність як джерела, в якому також відображається побут, вірування, творчість населення міста, простежуються його торговельні, господарські та культурні зв'язки, зміни в соціально-економічному розвитку.

Мікротопоніми є елементами живого мовлення, швидко реагують на зміну природних, соціальних, економічних умов, тому їх потрібно досліджувати поки вони існують у живому мовленні і не піддалися часовим змінам, трансформації чи зникненню.

Джерельну базу дослідження становить матеріал, особисто зібраний шляхом опитування старожилів, родичів, працівників районної бібліотеки, міської Ради, краєзнавців, істориків, а також вивчення літературних джерел про історію міста.

На сьогодні вдалося зібрати 70 мікротопонімів. За походженням і змістом їх можна класифікувати наступним чином: географічно-територіальні, виробничі, адміністративні, водні або гідроніми, урочища, назви, що позначають місцевості, мікротопоніми, які походять від імен та прізвищ людей.

Назва міста – «Деражня» – підтверджує, що наші пращури в сиву давнину вміли вибирати для проживання зручні географічні об'єкти. Деражня – слово давньоруського походження і означає «місце первинного обробітку деревини до винайдення пилки» [4, с. 4]. Існує також версія, що топонім походить від караїмського слова «дер Ажня» – ліс. Датою першої згадки про Деражню є 1431 рік [2, с. 207].

Місцевість, де осіли наші попередники, була багатою не тільки на ліс, а й на водні запаси. Це підтверджує мікротопонім «Криничне» – окреме поселення, яке ввійшло до складу Деражні в 50-х роках ХХ ст. Воно розташоване в східній частині міста, назва походить від джерел, криниць, криничок.

Територію укріпляли валом, звідси й назва «Завалля» – район Деражні за мостом через річку Вовк. Краєзнавець Ю. Сіцінський, історик, етнограф, археолог, протоієрей, виходець з Деражнянщини, у праці «Археологическая карта Подольской губернии» так писав про Завалля: «На северо-западе местечка возле церкви, на церковной усадьбе – вал, идущий прямой линией на протяжении 10 саж., высота его 2 саж. И возле него канава, это, говорят, остатки вала, окружавшего некогда местечко» [5]. Є й мікротопонім «Круча» – частина містечка за мостом через річку Вовк праворуч від дороги на м. Хмельницький, його назва походить від крутого берега, схилу до річки Вовк [12].

Низка мікротопонімів зафіксувала господарську діяльність деражн'янців: «Цегельна» – мікрорайон м. Деражні, де розміщувався цегельний завод з будинками його працівників [11]; «Пожарка» – раніше тут була споруда католицького храму, яка пізніше перебудована для потреб пожежної частини [14]; вулиця Промислова – на ній зосередились газконтора, цукровий завод, інкубаторна станція, Сільгосптехніка; водокачка; маслозавод та інші [11]; «Слобода» – вулиця понад правим берегом річки Вовк, невелике поселення вздовж основної дороги, де проживали в основному робітники залізниці, промислових артелей тощо [12].

Група мікротопонімів пов'язана з адміністративно-територіальним устроєм, освітою, правоохоронною, владною діяльністю органів управління: «Білий дім» – будинок райдержадміністрації та районної ради [13]; «Бурса» – мікрорайон у Криничному, де розташований аграрний професійний ліцей [6] та інші.

Гідронімія поселення вказують, що перші мешканці обрали зручне місце для проживання: назва річки Вовк походить від того, що вона протікала по лісах, де було багато вовків, які підходили до річки. Історик Сергій Єсюнін дає інше пояснення – назва походить від культу Вовків [3]; р. Вовчок – притока, впадає в річку Вовк на межі Літок і Деражні [3]; Оболоня – частина річки Вовк від моста, що з'єднує дві частини Деражні (стару і нову частину міста), місцевість болотиста, низинна [12]; мікротопонім Біла річка – частина річки Вовк від Цегельного заводу до Водокачки, де росло багато білих лілій [10]; «Колгоспний став» [14]; «Коняче» – місце, де купали коней [11]; «Гребля» (шлюз) [14].

Історичну специфіку розташування міста також визначають урочища: «Глиняник» [14]; «Шареччина» [6]; «Криничка» [10]; «Салотопка»; «Чугунка» [9]; «Яськова долина»; «Цапів яр» [10]; «Киндилів яр»; «Капелюшник»; «Хутори» та інші.

Мікротопоніми нерідко відповідають місцевостям, вони фіксували розташування мікрорайонів, площ і у певній мірі вказують на культурний розвиток: «Германово» – підвищена місцевість на крайній півночі Містечка, це кручі, яри, зарослі чагарником, сінокоси, рілля, які мають спуск до річки Вовк [11]; «Сім вітрів» – мікрорайон в центрі м. Деражні, на перехресті вулиць Подільська, Проскурівська, де побудовано 4 п'ятиповерхових будинки, поряд з розширеною водоймою р. Вовк. Місцевість сильно продувається вітрами зі всіх сторін [11]. Привокзальна площа [13]; «Світлофор»; «Поле чудес» – мікрорайон міста біля цукрового заводу, який охоплює новозбудовані вулиці, побудовані в період з 1980 року, тобто з початку будівництва цукрового заводу. Будинки зі всіма комунальними зручностями, сучасної архітектури, внутрішнього планування та інші.

Мікротопоніми, що походять від імен та прізвиськ людей розповідають про жителів міста, які залишили певну згадку про себе: «Трояни» – район крайньої південної частини міста, де в дореволюційні часи (1900-1917 роки) був хутір і садиби трьох братів на прізвисько Трояни і від цього пішла ця назва [6]; «Степанищеві кущі» [8]; «Дубілеїв садок» [8]; «Герові берези»; «Ацішенів сад» [7].

Отже, кожен населений пункт має свою сукупність мікротопонімів, які сформувались внаслідок реальних подій і діяльності людей, природних реалій краю (назви боліт, горбів, гір, джерел, долин, шляхів, лу́гів, пасовищ, полів, ставків, струмків, урочищ, ярів тощо), рукотворні об'єкти (вулиць, кутків й частин села, доріг, стежок, криниць, мос-

тів, кладовищ, хуторів). Ця мікротопонімія в поєднанні з документами є важливим джерелом історичного минулого. Вони уточнюють топографію населеного пункту, зберігають пам'ять про людей, які залишили слід у житті краю, про події, матеріальне і духовне життя краю.

Список використаних джерел:

1. 100 єврейских местечек Укаины : ист. путеводитель. / сост. В. Лукин, Б. Хаймович. – Иерусалим ; СПб. : Эзро, 1997. – Вып. 1: Подолия. – 256 с.
2. Горбатюк В.І. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Деражнянського району / В.І. Горбатюк, П.Я. Слободянюк. – Хмельницький : Поділля, 2003. – 766 с.
3. Єсюнін С. Вовки та вовкулаки Поділля / С. Єсюнін // Газета «Є». – 2011. – 23 лип.
4. Єсюнін С.М. Історичні пам'ятки Деражнянщини: наук.-краєзн. вид. / С. Єсюнін, О. Кохановський. – Хмельницький, 2009. – 48 с.
5. Сіцінський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії: факсимільне перевидання / Ю.Й. Сіцінський ; упоряд. О.А. Баженов, автор передм. І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський : Центр Поділезнавства, 2001.
6. Спогади Бехти Людмили Олексіївни, 1955 р.н., жительки м. Деражні.
7. Спогади Івановського Бориса Івановича, 1943 р.н., жителя м. Деражні.
8. Спогади Кенца Анатолія Івановича, 1957 р.н., жительки м. Деражні.
9. Спогади Ковбасюка Віктора Івановича, 1950 р.н., жителя с. Яблунівки.
10. Спогади Кураса Євгена Варфоломійовича, 1942 р.н., жителя м. Деражні.
11. Спогади Мандибури Григорія Володимировича, 1951 р.н., жителя м. Деражні.
12. Спогади Мандибури Любові Дмитрівни, 1931 р.н., жительки м. Деражні.
13. Спогади Настуняк Валентини Володимирівни, 1953 р.н., жительки м. Деражні.
14. Спогади Рудика Сергія Вікторовича, 1973 р.н., жителя м. Деражні.

An attempt to investigate microtoponym Derazhnyia and interpret them, to determine the value as a source of history.

Key words: *Derazhnyia story microtoponym, area source.*

Отримано: 20.06.2012

УДК 94(470+571)«1604/1612»

О. Марчук, студент II курсу

Науковий керівник: Ю. А. Холтяр,
кандидат історичних наук, професор

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ (1604-1612 рр.)

кращий спосіб здогадатися, що буде,
– пригадати, що вже було...

Маркіз Галіфакс [1, с. 15].

Дана стаття присвячена одному з найдраматичніших періодів у історії Росії – «Смутному часу» (1604-1612 рр.).

Ключові слова: *Ажедмитрій, самозванець, смута, Годунов, Василь Шуйський, Сигізмунд III, цар, правління, Москва.*

Період 1604-1612 рр. дуже важливий у історії Росії, адже вона стояла на порозі повного захоплення своїми сильними сусідами. Лише консолідація сил народу зуміла зробити те, що не змогли їхні правителі, вигнати

інтервентів з своєї країни. Історія цих років існують багато нез'ясованих, заплутаних, і, просто складних питань, які необхідно досліджувати, щоб ми могли на підставі знання історії розуміти сьогоденні події і моделювати майбутнє. Саме у цьому ми вбачаємо актуальність даної теми.

Політичну кризу в Росі на початку XVII століття вивчали такі корифеї російської історії, як такі дослідники: Д.П. Бутурлін, Н.І. Костомаров, В.Н. Татіщев, С.Ф. Платонов, Р.Г. Скринніков, Л.Е. Морозова, В.І. Ульяновський, Г.В. Абрамович, Ю.А. Хоптяр, А.С. Орлов та інші.

У Великому енциклопедичному словнику терміну «Смута» дали визначення: «...події кінця XVI – початку XVII ст. в Росії. Епоха кризи державності в Росії. Супроводжувалася народними виступами і заколотами; правліннями самозванців, польською та шведською інтервенціями [2, с. 1-2]. Мабуть, найкраще характеризує цей період термін політична криза, що позначає – ситуацію в державі, яка склалася через неможливість узгоджених дій між політичними силами, наслідком чого є припинення всіх законотворчих процесів і ослаблення державного контролю [6].

Багато відомих істориків намагалися дати своє пояснення подій «Смути» і причин які їх викликали [3, с. 5]. Найближчими до істини, на нашу думку, є теорії, які розглядають походження Смути як комплекс причин, викликаних опричиною та закінченням правлячої династії.

Борис Годунов (1598-1605рр.) прикладав великі зусилля, щоб подолати кризу, яку залишив після себе Іван Грозний, але все таки його дій виявилось недостатньо. У народній свідомості Смута сприймалась, яка кара Божя, за гріхи, за вбивство «кровного» наступника престоло. Саме тому, надії на позбавлення мук, викликаних Смутою, люди пов'язували з воцарінням законного правителя [4, с. 63-64], того хто в очах народу мав більше прав на престол ніж Борис [5, с. 23]. Але де взяти такого правителя? Хто наслідиться взяти на себе таку відповідальність?

Поширення набули чутки, що живийцаревич Дмитро (єдиний законний правитель), «чудесно врятувавшись» в Угличі. У 1602 р. в Литві з'явився чоловік, що видавав себе за царевича Дмитра. Він повідав польському магнату Адаму Вишневецькому, що його підмінили. Покровителем Лжедмитрія став воєвода Юрій Мнішек [7, с. 89], польський король Сигізмунд III і литовський канцлер Лев Сапега [6, с. 27]. При зустрічі Сигізмунд III сказав Лжедмирію: «*Да спасеть васъ Богъ, Дамитрій Князь Московскій! мы признаемъ васъ въ семь высококомъ званіи, въ знакъ нашего доброжелательства назначаемъ вамъ на ваши потреби ежегодно 40,000 золотыхъ...*» [9, с. 68].

Цим авантюристом, на думку істориків, був Григорій (Юрій [10, с. 14]) Отреп'єв – колишній дворянин на службі бояр Романових [8, с. 48]. Біограф Лжедмитрія I, Скринніков повідомляє, що Юрій Богданович Отреп'єв народився в небагатій дворянській сім'ї, здобув чудову домашню освіту, пізніше його відправили «до Москви на навчання грамоти», там наймається на службу до Романових. Коли останніх арештували, він тікає у Чудовий монастир і за словами патріарха Іова: «*Отреп'єв постригся, рятуючись від страти*». У 1602 році під час паломництва за кордон, тікає і оголошує себе царевичем Дмитром [10, с. 14-19], та одружується з Мариною Мнішек. Лжедмитрій очоливши наймане військо, 13 жовтня 1604 р. перейшов російський кордон і вступив на Сіверську землю. Основні події по-

ходу: 11 листопада облога Новгород-Свіверського; 21 грудня битва з урядовими військами під керівництвом Мстиславського біля обложеного міста та перемога самозванця (Геркман Е. так пояснює цю перемогу: «...русские (урядові війська – О.М.) не хотели приблизиться не из угождения неприятелю, не из опасения причинить ему вред, – а из угождения самим себе, из опасения самих себя подвергнуть опасности. Видя это, Димитрий быстро двинул вперед поляков...» [24; глава XIV]); 21 січня 1605 р. битва під Добринечами, авангард Лжедмитрія зазнав поразки, але невдача не зупинила його, він утікає до Путивля, де знаходить широку підтримку повсталого населення (у таборі самозванця свято вірили що вони праві і казали: «Мы служимъ законному государю [Москові], котораго изменникъ Борисъсчитаетъ убитымъ, но [Димитрій], благодаря промыслу Божию, остался въ живыхъ. ...» [12, с. 119-120])

У самий розпал війни 13 квітня 1605 р. несподівано помер Борис Годунов [11, с. 419]. Багато знатних людей перейшло на сторону самозванця, який 1 червня підняв повстання, вбивши вдову та сина Б. Годунова, і 20 червня увійшов до Москви [5, с. 32-33]. Дмитрій говорив: «Есть два способа царствовать: милосердием и щедростью или суровостью и казнями, Я избрал первый способ». Казну спустошували польські прибульці, які зневажливо ставилися до звичаїв і релігії росіян. Чашу терпіння переповнило весілля Дмитра і Марини Мнішек. 17 травня 1606 почалося повстання. Його жертвами стали і цар-самозванець, і багато його прибічників з росіян і поляків (Масса, повідомляє: «Оказалось что было убито 1,500 поляковъ и 800 москвитян» [12, с. 204], на нашу думку найблище до правди, хоча Платонов С.Ф. наводить дещо інші цифри: «...погубили в Москве то 2000 до 3000 литвы и поляков [14, с. 416],); на них, за словами літописця, «всею землею... повстали» [13, с. 13-14], та як тоді говорили: «Эти собаки-иноземцы и теперь не оставляютъ своего воровского государя! Надобно их всехъ побить» [16, с. 376].

Царя Василя Івановича Шуйського «Звели на царство» в один день [14, с. 403]. Василь Іванович ж просто скористався вибухом народного обурення, спрямованого проти інтервентів та їх ставлеників, і зайняв царський трон [15, с. 134]. Як тільки Лжедмитрія І скинули і рівновага реальної влади і ідеї народу надушилася, селянсько-холопські маси знову виступили проти того, хто порушив цю рівновагу [17, с. 230]. Винуватцем нової самозванської інтриги став близький товариш Лжедмитрія І – дворянин Михайло Молчанов, який 10 липня 1607 р., у супроводі польсько-конвою, з'явився у м. Стародубі (Сіверщина) [5, с. 39, 44]. У цей час у Стародубі прибув Заруцький, який став найблищим другом Лжедмитрія II [18, с. 103]. Весною 1608 р. під прапори самозванця зібралось близько 30 тис. чол. (поляки, литовці та ін.). 30 квітня 1608 р. під Болховом відбулась битва між урядовими військами та самозванцем, перші потерпіли поразку, через бездарне командування Шуйського. Тому уже 1 червня Лжедмитрій II був під Москвою (за 12 верст) і став табором у с. Тушино.

До самозванця у Тушино почали переходити російські бояри і дворяни (Д. Трубецькой, Д. Черкаський, І. Годунов та інші.). Було утворено «воровскую» думу на чолі М. Сатиковим [5, с. 39, 44]. Місцеве населення присягало самозванцю, вони: «за всех мест, что ни есть в Сенесские крест целовали царю-государю и великому князю Дмитрию Ивановичу» [19, с. 327]. Проте тушинське польське військо почало хазайнувати, гра-

бувати місцеве населення [21, с. 420]. Іван Тімофєєв, сучасник смутного часу писав: «Русский патриот не может мириться с тем, что он находится под властью врагов и вынужден работать на них» [20, с. 399]. З кінця 1608 р. населення почало боротись з інтервентами та загонями «воровских» козаків.

28 лютого 1609 р. був підписаний Виборгдський договір, за яким шведи надавали уряду Шуйському 10 тис. військовий корпус, а за це цар повинен був відмовитись від Лівонії та укласти мир із Швецією. Тим часом Скопій-Шуйський влітку 1609 р. звільнив Тверь, Ярослав. 18-19 серпня 1609 р. переміг Сапегу в районі Калязіна, а 12 січня 1610 р. звільнив Тросцько-Сергієвський монастир. На початку весни 1610 р. звільнив Москву від облоги [5, с. 49-51]. Переможець самозванця Скопій-Шуйський у ніч з 23-го на 24-е квітня, на 24-му році життя помер [22, с. 24].

Договір Росії і Швеції став приводом для походу поляків на Росію. Саме у це час Тушинський табір розпадається, поляки та російські феодалі перейшли на сторону коронного війська. Лжедмитрій II утік в Калузу (Кондрат Буссов так описав цю подію: «Когда Димитрий увидел таких гостей...он пришел назад в Калузу с большим позором и срамом, но с малым войском» [23]). Частина тувинців на чолі з М. Салтиковим, не маючи на це прав, виступили зі сторони Москви і 14 лютого 1610 р. під Смоленськом підписали договір з Сигизмундом III, і признали на російський престол його сина Владислава [4, с. 67-68]. Жолкевський з 10 тис. армією інтервентів направився на Москву, на зустріч, якому цар виставив 24 тис. військо на чолі Д. Шуйським та Я. Делгагарді, останні 24 червня 1610 р. зазнали повної поразки. За таких обставин 17 липня 1610 р. група дворян на чолі з Ляпуновим вчинили державний переворот проти В. Шуйського (У московська хроніці детально описується, як відбувались події: «...три знатных боярина... решили поднять бунт против Шуйского. Они стали с сокрушением говорить о бедственном и тяжком положении Московской земли ... они советуют православным свергнуть Шуйского. Простонародью это очень понравилось, они сказали: "Совет хорош, и нужно привести его в исполнение"» [23, глава XIX]). Після скинення Шуйського зібрали Земський собор і обрали тимчасовий боярський уряд – «Семибоярщина», до якого входили: Федір Мстиславський, Іван Воротинський, Василь Голіцин та ін. Вони вирішили пити на договір з поляками і 17 серпня 1610 року був підписаний Московський договір, за яким боярин визнавав Владислава російським царем [5, с. 57-58] (Жолкевський С. повідомляв: «Однако ж все почти города, как только услышали, что в Москве присягали королевичу, с рвением присягали таким же образом, как и в столице...» [25, глава VII]).

Роль уряду Владислава виконувала «Семибоярщина». Ще до вбивства Лжедмитрія II, в російському суспільстві почалася мобілізація проти польської окупації Москва. Смерть самозванця, який був спірною фігурою, за цих умов, була додатковим імпульсом їх зусиллям. У самій Москві патріарх Гермоген відмовився присягати королю Сигизмунду, і був поміщений під домашній арешт за боярського уряду [21, с. 425]. Тільки спираючись на народ, можна було відвоювати і зберегти незалежність Російської держави. На початку 1611 в Рязанській землі було створено перше ополчення, яке очолив дворянин П. Ляпунов. Ополчення рушило на Москву, де 19 березня 1611 р. спалахнуло повстання. Інтервенти за порадою

зрадників-бояр підпалили місто. Війська билися на підступах до Кремля. Тут, в районі Сретенці, був важко поранений князь Д.М. Пожарський, керував передовими загонами. 30 червня 1611 р. на Земському соборі обрали тимчасовий уряд, до складу якого увійшли три воєводи: П. Ляпунов, Д. Трубецькой і І. Заруцький. Проте розвинути успіх російські війська не змогли. Керівники ополчення висловилися за повернення втікачів до їх власникам. Козаки не мали права займати державні посади. Противники П. Ляпунова, який прагнув налагодити військову організацію ополчення, стали сіяти чутки, що він нібито хоче винищити казаков. Останні зазвали його в козаче «коло» для пояснень, і в липні 1611 отаман Карамішев заручився шаблею Ляпунова на очах у козаків (Геркман Е. повідомляє: *«Прокопий Ляпунов, видя, что на него напала такая толпа казаков, которая была в состоянии все уничтожить и изрубить, бросил свой меч и отдал себя на растерзание разъяренным зверям, и [казаки] немедленно рассекли его на куски.»* [24, глава XXII]). Перше ополчення розпалося [7, с. 94].

У вересні 1611 р. Мінін організував нове ополчення, особливість якого стала відмова від послуг іноземних найманців (це рішення, на нашу думку, підкреслює патріотичність майбутньої справи). Військовим керівником став Д. Пожарський. 22 серпня 1612 р. відбулась семигодинна битва поблизу Новодівичого монастиря, у ході якої поляки вимушені були відступити. 23 серпня засадний полк Мініна довершив розгром ворога, Ходкевич рятуючись залиши переможцям 400 возів з продовольством, що адресувалось полякам обложеним у Китай-городі та Кремлі. Гарнізони поляків протримались до 22 жовтня коли здалися у Китай-городі, і 26 жовтня – Кремлі [5, с. 68-70]. Кондрат Буссов так описав взяття Москви: *«...русских чем дальше, тем становилось больше и они усилили осаду Москвы, чтобы вернуть ее себе со всем, что к ней относилось...»* [23, глава XX]. Влада в Московській державі перейшла до тимчасового уряду «Совету всей земли» на чолі з Д. Трубецьким, головне завдання якого було обрання нового царя [5, с. 71].

Отже, закінчилась найбільша політична криза в Росії. Які ж були підсумки? Для правлячої еліти, аристократії ці події були доказом її безпорадності, того що вона може зберегти своє становище в суспільстві і управляти країною, лише спираючись на підтримку сильної централізованої влади. Великих збитків зазнала церква, її монастирі та церкви були розорені інтервентами. В цілому це роки розрухи, коли із-за усього розорення ні торгівля, ні ремесло не могло нормально функціонувати. Головний тягар усіх негараздів винесли на собі російські села, не захищене сільське населення. Для державної влади підсумки подій 1604-1612 рр. виявились неоднозначними. З одної сторони суспільство виявилось зацікавленим в існуванні сильної централізованої влади, яка здатна підтримувати в країні порядок і організувати захист від будь-яких ворогів. З іншої сторони, було очевидно, що правителі повинні будуть управляти суспільством, приймаючи до уваги вимоги провінціального дворянства, що до цього періоду не було.

Список використаних джерел:

1. Народ и власть в российской смуте: Сборник научных статей участников Международного круглого стола «Народ и власть в российской смуте» / под ред. П.П. Марченя, С.Ю. Разина. – М. : Изд. ВВА им. проф. Н.Е. Жуковского и Ю.А. Гагарина, 2010. – 348 с.
2. Баландин Р.К. Тайны смутных эпох. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1372512>

3. Морозова А.Е. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников / А.Е. Морозова. – М. : Современник, 1989. – 377 с.
4. Семенникова Л.И. Отечественная история. Конспект лекций / Л.И. Семенникова. – 3-е изд. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 320 с.
5. Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVII) : навчальний посібник / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2011. – 206 с.
6. Політична криза. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Криза#D0.86.D0.BD.D1.88.D1.96_.D0.BA.D1.80.D0.B8.D0.B7.D0.B8
7. История России: учеб. – 3-е изд., перераб. и доп. / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина. – М. : Проспект, 2006. – 529 с.
8. Барабанов В.В. История России с древнейших времен до конца XX века / В.В. Барабанов. – М. : Астрель, 2003. – 308 с.
9. Бутурлин Д.П. История Смутного времени в России вь начало XVII : в 3 ч. / Д.П. Бутурлин. – СПб. : Типографіи Александра Смигдина, 1839. – Ч.1. – 112 с.
10. Скрынников Р.Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев. / Р.Г. Скрынников – Новосибирск : Наука, 1990. – 238 с.
11. История России с древнейших времен до конца XVII века/ под ред. Милова. – М. : Эксмо, 2010. – 768 с.
12. Сказания о Смутномъ времени в. Россіи/ Массы и Геркмана. – СПб. : Типографія К. Замысловскаго, 1874. – 364 с.
13. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников / сост. А.И. Плигузов и др. – М. : Современник, 1989. – 462 с.
14. Платонов С.Ф. Смутное время / С.Ф. Платонов. – СПб. : Издательство «Лань», 2001. – 480 с.
15. Абрамович Г.В. Князья Шуйские и Российский трон / Г.В. Абрамович. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1991. – 192 с.
16. Костомаров Н.Н. Историческія монографіи и изслѣдованія : в 12 т. / Н.Н. Костомаров. – СПб. : Типографія К. Вульфа, 1868. – Т. IV. – 404 с.
17. Ульяновский В.И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I / В.И. Ульяновский. – К. : Лебідь, 1993. – 289 с.
18. Костомаров Н.Н. Историческія монографіи и изслѣдованія : в 12 т. / Н.Н. Костомаров. – СПб. : Типографія К. Вульфа, 1868. – Т. V. – 363 с.
19. Тюменцев И.О. Смута в России в начале XVII ст.: движение Лжедмитрия II / И.О. Тюменцев. – Волгоград : ВолГУ, 1999. – 600 с.
20. Временник Ивана Тимофеева/ под. ред. В.П. Адриановой. – М. : Изд. Акад. наук. СССР, 1951. – 510 с.
21. Кембрецька історія Росії / THE CAMBRIDGEHISTORY OFRUSSIA. VOLUMEI: FromEarlyRus' to 1689. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1540505>
22. Люди смутного времени / под. ред. А.Е. Преснякова. – СПб. : Брокгаузъ-Ефронъ, 1905. – 49 с.
23. Бусов Кондрат. Московская хроника 1584-1613 / Кондрат Бусов. – Режим доступу: http://www.drevlit.ru/texts/b/b_bussov7.php
24. Геркман Е. Историческое повествование о важнейших смутах в государстве русском / Е. Геркман. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Gerkman/text2.phtml?id=338>
25. Жолкевский С. Начало и успіх Московской войны // Восточная література [Інтернет сайт].-Режим доступу: http://www.vostlit.info/Texts/rus11/Zolkevskij_1871/text2.phtml?id=2214

This article is dedicated to one of the most dramatic periods in Russian history – “Time of Troubles” (1604-1612 years).

Key words: *lzhedmitriy, impostor, distemper, Godunov and Vasily Shuya, Sigismund III, king of the Board, Moscow.*

Отримано: 19.06.2012

М. Новосад, О. Пічура, А. Гоцак,
студенти IV курсу, факультет військової підготовки

Науковий керівник: **Г. Д. Бенкендорф,**
кандидат філологічних наук, доцент

МІЖЗОНАЛЬНИЙ КОРДОН НДР – ФРН ПІД ЧАС “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

У статті розкривається зміст понять МЕЖА І КОРДОН. На підставі зазначених понять висвітлюється сутність і призначення внутрішнього німецького кордону між західною і східною частинами німецької держави після другої світової війни.

Ключові слова: *границя (межа), кордон, мур, завіса, зона, лінія, смуга.*

Зазначену тему (Внутрішньонімецький кордон НДР – ФРН) ми досліджували на матеріалі лінгвістичного вісника військового відомства ФРН «AUTODIDAC». Тому вважаємо за необхідне почати аналіз об'єкту нашого дослідження з мовного аспекту. Мовний аналіз полягає в розкритті змістів німецьких слів DIEGRENZE і DERKORDON,

Німецькі словники, зокрема словник Langenscheidt, визначає слово DIEGRENZE як лінію, границю, межу, що розділяє дві території [3, с. 427], водночас ця лінія позначає, ідентифікує ці території. У географічному плані таку межу створюють природні об'єкти – гори, річки. Звідси виходить, що основна функція границі – розподіл, розмежування. Завдяки цій функції етноси отримують необхідні відправні засади для самоутвердження та свого подальшого розвитку. Границя допомагає зберегти власну національну ідентичність людей, вона оберігає їх. З другого боку, вона сама потребує захисту. Отже, границі створюють відкритий, прозорий, людяний простір.

Зовсім по іншому виглядає ситуація з мовною одиницею DERKORDON. Той же тлумачний словник німецької мови Langenscheidt трактує кордон, на відміну від границі, як ланцюг; його складниками є поліціанти або солдати, які утворюють закритий простір. Такий простір поійменовано зоною [3, с. 581]. Якщо границя розподіляє, розмежує, то кордон перегороджує, блокує. Тоді як границі формують відкритий, прозорий, людяний простір, кордони створюють простір закритий, непрозорий, антилюдяний. В цьому полягає принципова відмінність границь від кордонів.

Світова історіографія використовує на позначення кордонів слова МУР і ЗАВІСА. Серед таких кордонів найвідомішими є Великий китайський мур, Берлінський мур, залізна завіса (кордон між комуністичними і не комуністичними країнами Європи), бамбукова завіса (кордон навколо комуністичного Китаю) [2, с. 305]. Окрему увагу ми хотіли б звернути на колишній кордон між ФРН і НДР, який в німецькій історіографії отримав назву InterZonengrenze – міжзональний кордон.

На цій схемі ви можете бачити як виглядав цей міжзональний кордон і наочно уявити різницю між двома поняттями: DIEGRENZE (межа, границя) і DERKORDON (кордон) [1, с. 2].

На передньому плані пунктирною лінією позначено державний кордон з боку ФРН, тобто його позначено саме як лінію, як межу. З боку НДР бачимо кордон у вигляді смуги з численними перешкодами. Головною ознакою, що відрізняє кордон-смугу від кордону-лінії, є такий

показник як його ширина. Ширина оборонної смуги НДРівського кордону становила 2 км, як можемо побачити на мапі. До цієї смуги слід додати ще 5-кілометрову відстань від контрольно-пропускного пункту (21) до прикордонного стовпа. Семикілометрову зону загороджень створює низка електронних приладів і будівельних споруд.

Насамперед, це – однорядний, металевий заґратований паркан 3,2 м заввишки (5). За ним розташована загороджувальна траншея для вантажівок (7); вона зміцнена бетонними плитами поруч з колонним шляхом, на який покладено функцію «обмеження передньої лінії бойового застосування» (9). Це – головні будівельні споруди. Крім цього, на двокілометровій смузі зведено башти спостереження (10, 11, 12), бункери спостереження (13, 13а) і контактні стовпи для підземної кабельної мережі повідомлення (15). Додатково смугу зміцнено електронними системами охорони; це, зокрема, модифікований паркан із захисною смугою та електронно-акустичними сигналами і контактними приладами (17). Слід додати, що поруч з електронікою, використовували і рутинні механічні засоби, такі як дроти для затримання (20). І безумовно прикордонна служба не могла обійтись без собак, яких тримали на ланцюгах (16) та у вольерах (16а). Загальна довжина міжзонального наземного кордону становила разом з морським 1393 км.

У такий спосіб було зведено міцний “захисний” пояс, який зі свого боку відгородив, відірвав частину країни від загальної німецької території і перетворив її на закритий і непрозорий, антилюдяний простір, що його з цілковитою підставою можна назвати зоною. Ця зона мала назву Німецька Демократична Республіка. Люди, які опинилися в цій зоні, виявилися відрізаними від своїх співвітчизників і решти світу.

Зона, яка була створена за допомогою бар’єрів, загороджень, заборонних смуг набула певних географічних, політичних та воєнних характеристик. Географічно НДР була територією, розташованою на схід від річок Одер і Найсе. У політичному плані вона була тоталітарною державою з комуністичною диктатурою. З воєнної точки зору це державне утворення залишалося радянською окупаційною зоною.

Основної функції захисту від зовнішнього ворога ані Берлінський мур ані решта прикордонних споруд східнонімецької держави ніколи не виконували. НДР, як зона, була закритою для своїх мешканців, але не для іноземців і головне завдання усього державного кордону полягало в тому, щоб унеможливити масовий відхід народу із зони. Отже, люди відчували себе як в’язні, оскільки були позбавлені свободи.

Головний підсумок нашого дослідження: Кордон як межа, границя має природний характер, вона є об’єктивною даністю. Понад те, вона необхідна для людини, тому що утворює для неї необхідний життєвий простір, як умову, за якої вона пізнає й утверджує саму себе.

Кордон-смугу прокладає тоталітарна влада з метою утримувати і підкоряти собі людей, які опинились у зоні, створеній через зазначений кордон. В такий спосіб необхідний життєвий простір перетворюється в зону, де діють пенітенціарні закони. Зона має антигуманний характер, вона суперечить природі людини.

Список використаних джерел:

1. AUTODIDAC (Teil 2) – Bonn : Bundessprachenamt, 1996. – 199 s.
2. Der Große Duden. Sinn- und sachverwandte Wörter. Bd. 8 – Mannheim/Wien/ Zürich: Bibliographisches Institut. Dudenverlag, 1972. – 797 s.

3. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / Большой толковый словарь немецкого языка. – Berlin & München: Langenscheidt KG. – М. : Издательство Март, 1998. – 1216 с.

This article unveils the contents of two concepts BOUNDARY and BORDER. These concepts as a base of investigation interpret the essence and purpose of inner border between western and eastern parts of Germany after the Second World war.

Key words: boundary, border, wall, curtain, zone, line, stripe.

Отримано: 21.06.2012

УДК 830.2:378.61(477.44):070(477.44)“193”

В. Пагор, студент V курсу

*Науковий керівник: О. Б. Комарніцький,
кандидат історичних наук, доцент*

ГАЗЕТА “БІЛЬШОВИЦЬКА ПРАВДА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ВІННИЦЬКОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934-1936 рр.)

У статті на матеріалах часопису “Більшовицька правда” окреслено проблеми становлення Вінницького медичного інституту в перші роки від часу його заснування.

Ключові слова: медичний інститут, газета, викладачі, студенти.

Вагомою подією 30-х рр. ХХ ст. в історії Поділля стало відкриття у 1934 р. Вінницького медичного інституту, який став центром підготовки медичних кадрів в регіоні. Його заснування створило перспективи для надання кваліфікованої медичної допомоги в лікарнях міст, забезпечення достатньою кількістю фахівців селищних лікарень, реалізацію масштабних планів в галузі охорони здоров'я населення.

Проблеми становлення Вінницького медичного інституту (ВМІ) знайшли відображення в історіографії (О.Г. Продек, В.С. Іванашко, Н.М. Древа, В.М. Мороз) [11; 16; 17]. Зокрема у дослідженні А.Т. Давидюка [7] були використані окремі дописи газети “Більшовицька правда”, проте поза увагою дослідників залишився комплекс газетних матеріалів, які становлять значну джерелознавчу цінність для вивчення історії Вінницького медінституту.

З-поміж джерел для вивчення історії ВМІ чималу інформаційну базу містить підшивка газети “Більшовицька правда” – орган Вінницького обкому, МК КП(б)У, облвиконкому та облпрофради. Цінність друкованого видання в тому, що на його сторінках розміщується чимало відомостей про розбудову інституту в перші роки його становлення (1934-1936 рр.). Особливість дописів газети у тому, що вони висвітлюють знакові події з діяльності вишу, повідомляючи про них населення регіону.

14 серпня 1934 р. із заснуванням медичного інституту розпочалося форсоване формування студентського контингенту та становлення матеріально-технічної бази. Багато зусиль для цього доклали перший директор вишу О.П. Смолянська. Спочатку при інституті було створено лише один лікувально-профілактичний факультет [10, с. 2].

Особлива увага приділялася формуванню контингенту викладачів. Так, до Вінниці прибули для постійної науково-педагогічної роботи професори анатомії, фізіології, біохімії, мікробіології, патологічної фізіології, діагностики, терапії та хірургії [10, с. 2]. Станом на 1935 р. в інституті працювали 9 професорів, 2 доценти, 46 асистентів та 7 лаборантів [11, с. 4]. В наступні роки відбувається зростання викладацького складу. У 1936 р. в інститут запросили професорів анатомії М.К. Замятіна та педіатрії – Б.П. Брюханського [20, с. 4].

Незважаючи на труднощі, інтелігенція з піднесенням зустрічала становлення інституту, про що повідомлялося на сторінках “Більшовицької правди”. Зокрема, професор Фомін наступним чином охарактеризував процес становлення інституту: *«Я їхав у Вінницю з Москви на роботу в медичний інститут після довгих вагань і сумнівів. Думав: що за інститут може бути в такій далекій провінції? Проте, я приємно розчарувався. Бо зустрів тут групу ентузіастів, людей, прийнятих бажанням створити справжнє вогнище культури. З охотою почав працювати, бо бачу, які багатючі у нас перспективи...»* [15, с. 2].

Формування студентського контингенту планувалося організувати на основі студентів інших навчальних закладів медичного напрямку. Зокрема, підготовчі курси медиків у Бердичеві мали дати 26 осіб, Вінниці – 42, робітфак фармацевтичного інституту – 60. Було прийнято ще 115 заяв від абітурієнтів на загальних підставах. На 6 і 7 семестри прийняли близько 100 студентів-заочників Одеського медінституту [10, с. 2].

У 1935 р. збільшується кількість бажаючих здобути освіту в інституті. Зокрема, на 350 вакантних місць надійшло 500 заяв. Переважна більшість абітурієнтів були робітниками і колгоспниками [19, с. 4]. Ситуація повторилася наступного року, коли на 300 вакантних місць надійшло понад 500 заяв на вступ [5, с. 4].

Серед першого випуску студентів медінституту 1936 р., яких було 33 особи, 26 закінчили навчальний заклад на “відмінно”. Причиною такого високого показника міг стати практичний досвід, адже більша частина перших випускників за спиною мали понад 25 років лікарської практики. Усі вони були колишніми лікпомами з великим практичним досвідом роботи на лікарській ниві [14, с. 4]. Серед них були і такі, чиї діти в тому ж 1936 р. теж закінчували виш [15, с. 2]. З приводу першого випуску в інституті провели урочисту конференцію [9, с. 4].

Після закінчення ВМІ студенти ішли працювати в районні лікарні, військові госпіталі, частина залишалася займатися науковою роботою. Випускники про себе повідомляли в інтерв'ю на сторінках досліджуваної газети: *«Ми – молоді радянські патріоти. Наші серця горять любов'ю до рідної батьківщини, до більшовицької партії і великого Сталіна. Починаючи самостійну роботу, ми докладемо всіх сил, щоб виправдати почесне звання радянських лікарів, будемо працювати і обертати людину так, як вчить нас товариш Сталін»* [1, с. 3]. Дані слова підтверджують заідеологізованість навчального процесу про що, відкрито повідомлялося на сторінках преси.

Відомо, що близько 80% студентів одержували стипендії [8, арк. 18]. Окремо слід розглядати матеріальне становище, про яке збереглося чимало відомостей на сторінках газети “Більшовицька правда”. Чимало дописів інформують про будівельні роботи розгорнуті на ділянці, виділеній під будівництво інституту. Так, на початок 1935 р. невіршеним залишалося питання про виділення ділянки для забудови морфологіч-

ного корпусу інституту [7, с. 96]. Для будівництва ВМІ при оздоров-відділі утворили управління для керівництва зведенням морфологічно-го корпусу, студентських гуртожитків, клініки, викладацького житло-вого будинку тощо [2, с. 4]. Весною 1935 р. було розпочато будівництво морфологічного корпусу площею 50 тис. кубометрів (річне фінансуван-ня будівельних робіт складало 525 тис. крб.) [3, с. 6]. Протягом червня-жовтня 1935 р. було закладено фундамент та цоколи корпусу [12, с. 4].

Загалом для будівництва медичного інституту було виділено 15 га земельної площі поруч з лікарнею ім. М.І. Пирогова. На початку червня 1935 р. на цій ділянці розпочалися систематичні земельні роботи по під-готовці до будівництва [4, с. 4].

Найбільшу увагу приділили студентським гуртожиткам, адже один з них планували закінчити до початку нового навчального року [13, с. 4]. У жовтні 1935 р. було завершено будівництво 4-х поверхового гуртожитку. В ньому могли розквартируватися 250 студентів. Будинок був обладна-ний великою їдальнею, водогоном, каналізацією та центральним опален-ням [6, с. 4]. Інший студентський гуртожиток на 250 місць добудовували і планували здати в експлуатацію в січні 1936 року [18, с. 4].

Труднощі, з якими зіткнувся навчальний заклад в 1935-1936 н.р., згідно допису газети були наступними: *«брак приміщення, неправиль-на побудова програми, за якою на самостійну роботу студентів дава-лось надто мало часу, повільне розгортання науково-дослідницької ро-боти, недостатність політично-масової роботи серед студентства»* [15, с. 2]. Поряд з матеріальними труднощами, скрутою соціально-побутового плану велика увага приділялася наданню якісної вищої осві-ти, про що свідчить розширення навчальної бази. Остання була конче необхідна для охорони здоров'я населення регіону.

Отже, періодичний орган радянської влади у Вінниці – “Більшовицька правда” містить чимало цінних відомостей з історії становлення медін-ституту. Її матеріали резонують суспільну думку проблем будівництва ви-щої медичної школи на Поділлі. Особливо цінними є відомості про те, як сприймала наукова еліта заснування інституту у Вінниці. Показано про-блеми політвиховання молоді в навчальному закладі. Також на шпальтах газети збереглося чимало відомостей про формування студентського кон-тингенту та розбудову Вінницького медінституту.

Список використаних джерел:

1. Белага М. Виправдаємо почесне звання / М. Белага, Ф. Ясько, Є. Гойхерс, А. Шейнгерц, Я. Овінціцький // Більшовицька правда. – Вінниця, 1938. – 2 серпня. – №176 (1813). – С. 3.
2. Будівництво медичного інституту // Більшовицька правда. – 1935. – 23 лю-того. – № 45 (879). – С. 4.
3. Будівництво медичного інституту // Більшовицька правда. – 1935. – 30 січ-ня. – №25 (859). – С. 6.
4. Будівництво медичного інституту // Більшовицька правда.. – 1935. – 14 черв-ня. – № 135 (969). – С. 4.
5. Велика тяга до медичних знань // Більшовицька правда. – 1936. – 3 серп-ня. – №177 (1312). – С. 4.
6. Гуртожиток для студентів медінституту // Більшовицька правда. – 1935. – 16 жовтня. – № 239 (1073). – С. 4.
7. Давидюк А.Т. З історії організації Вінницького медичного університету (1934-1937 рр.) / А.Т. Давидюк // Вісник Вінницького державного медичного уні-верситету. – Вінниця. – 1997. – №1 (2). – С. 96-97.

8. Держархів Вінницької області. – Ф. П. 136. – Оп. 6. – Спр. 494. – 23 арк.
9. Конференція випускників медінституту // Більшовицька правда. – 1936. – 30 червня. – №149 (1284). – С. 4.
10. Морейніс Л.К. Більше уваги і допомоги Вінницькому медінституту / Л.К. Морейніс // Більшовицька правда. – 1934. – 3 серпня. – №177 (711). – С. 2.
11. Мороз В.М. Основні етапи становлення і розвитку Вінницького медичного інституту ім. М.І. Пирогова / В.М. Мороз // Вінницький державний медичний університет ім. М.І. Пирогова: матеріали з історії університету / [під ред. В.М. Мороза]. – Вінниця : ВДМУ, 1994. – С. 3-14.
12. На будівництві медичного інституту // Більшовицька правда. – 1935. – 5 жовтня. – № 230 (1064). – С. 4.
13. Нові студентські гуртожитки // Більшовицька правда. – 1935. – 17 червня. – № 138 (972). – С. 4.
14. Перший випуск медичного інституту // Більшовицька правда. – 1936. – 14 квітня. – №86 (1221). – С. 4.
15. Прийом відмінників навчання медичного інституту в обкомі КП(б)У // Більшовицька правда. – 1936. – 2 липня. – №150 (1285). – С. 2.
16. Процек Е.Г. История создания Винницкого медицинского института / Е.Г. Процек, В.С. Иванашко, Н.Н. Древа // Асклепий: историко-медицинский журнал. – Еириц, 2005. – №1. – С. 12-24.
17. Процек О.Г. Історія заснування Вінницького медичного інституту / О.Г. Процек, В.С. Иванашко, Н.М. Древа // Вісник Вінницького національного медичного університету. – Вінниця, 2005. – №9 (1). – С. 187-196.
18. Студентський гуртожиток // Більшовицька правда. – 1935. – 12 грудня. – № 283 (1117). – С. 4.
19. Тяга до медичної освіти // Більшовицька правда. – 1935. – 5 серпня. – № 179 (1013). – С. 4.
20. У медінституті // Більшовицька правда. – 1936. – 9 серпня. – № 182 (1317). – С. 4.

In the article on materials of magazine the "Bolshevist true" outlined problems of becoming of the Winnitca medical institute in the first years from time of his foundation.

Key words: medical institute, newspaper, teachers, students.

Отримано: 20.06.2012

УДК 373.5.016:94

І. Паламарчук, студентка V курсу

Науковий керівник: В. А. Дубінський,
кандидат історичних наук, доцент

ХУДОЖНЯ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ЛІТЕРАТУРА У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

У статті зроблена спроба проаналізувати застосування художньої та науково-популярної літератури під час проведення уроків історії в школі, і для позакласного читання.

Ключові слова: художня література, історична белетристика, літературна ілюстрація, художня книжка, історичний твір, анотація.

Одним із важливих засобів конкретизації в процесі викладання історичного матеріалу є використання художньої літератури. Вона має величезне пізнавальне (зокрема, і щодо історії) та виховне значення.

Твори художньої літератури можна застосовувати як під час роботи на уроці, так і для позакласного читання. “Залучення уривків з художніх творів під час вивчення історії, – пише Г.О. Цвікальська, – сприяє глибокому і свідомому засвоєнню матеріалу, оскільки вчитель використовує водночас два способи переконання учнів: наукове доведення і показ за допомогою літературних засобів” [11, с. 12; 9, с. 77-78].

Методисти дореволюційної школи звертали увагу на читання учнями книг історичного змісту. “Історія як наука про минуле тільки тоді може уявитися учневі у вигляді живої картини, коли він має масу її характерних рис і деталей”, – читаємо в одній з публікацій. Саме історичне читання надає учневі ці характерні риси “історичного життя” [4, с. 147].

Як відомо, художня література, що використовується на уроці, допомагає конкретизації історичного матеріалу та формуванню в учнів яскравих образів минулого і є складовою частиною їх історичних уявлень. Художня книга дозволяє підтримувати увагу учнів, сприяє розвитку інтересу до предмета. Фрагменти творів учитель застосовує, щоб ввести учнів в історичну обстановку чи відтворити колорит епохи, дати картинний чи портретний опис. Використання на уроках створених письменниками і поетами художніх історичних образів, яскравих розповідей про події минулого підвищує емоційність сприйняття учнями матеріалу, підсилює його виховний вплив, сприяє формуванню особистісного ставлення до історичних явищ і діячів.

Умовно художню літературу підрозділяють на дві великі групи. Це літературні джерела досліджуваної епохи й історична белетристика. До джерел історичних знань відносяться твори, автори яких є безпосередніми свідками чи учасниками описуваних подій. Вони створюють своєрідні документи епохи, що слугують для пізнання минулого. Ці джерела не завжди зрозумілі учням, і на уроці використовуються лише фрагменти, заздалегідь відібрані вчителем. Так, звертаючись до найдавнішої пам’ятки давньоруської літератури кінця XII ст. “Слово о полку Ігоревім”, учитель допомагає учням усвідомити заклик невідомого автора до руських князів припинити міжусобиці й об’єднатися у боротьбі проти спільної небезпеки – зовнішнього ворога.

До історичної белетристики належать художні твори про досліджувану епоху, створені письменниками пізнішого часу. Книги історичної белетристики, що реконструюють історичну дійсність, як правило, написані на основі наукових дослідження минулого, вивчення історичних джерел, наукових досліджень і монографій. Збагативши себе історичними знаннями, автор відтворює історичне минуле у формі художнього твору.

Під час підготовки тексту художнього твору до відтворення на уроці варто продумати, що менш суттєве в уривках варто скоротити, як зробити зв’язки між ними, якими повинні бути переходи [6, с. 12].

Продумується також використання книжок, відомих учням з уроків літератури чи позакласного читання. Так, при вивченні теми “Стародавня Індія” учні самі можуть розповісти про природу Індії, згадавши повість Р. Кіплінга “Мауглі”.

Фрагмент художнього твору допоможе доповнити і конкретизувати застосовувані на уроці документи про реформацію та селянську війну в Німеччині. У книзі німецького письменника Р. Швейхеля “За волю”

описується враження, яке справило на селян читання “Дванадцяти статей”: “Усюди цей маніфест селянських прав потрясав монастирі й абатства, замки і ворожі селянам міста. Затріщали, захиталися, завалилися грізні стіни, і небо почервоніло кривавою загравою пожеж, і навіть колиска гордого імперського роду, замок Гогенштауфен, під натиском селян запалав гігантським смолоскипом волі, опромінюючи шлях повстало му народу далеко по всій країні” [3].

Варто зазначити, що із літературних творів може бути використаний тільки матеріал, у якому немає протиріч з історичною правдою, тому що, як зазначає історик С.О. Шмідт, історичною основою таких творів є першоджерела, тобто пам'ятки часу, що описуються або наближені до нього та історичні твори учених про цей період. Найбільш цінним серед дослідників методики навчання історії вважається залучення побутового та біографічного матеріалу з літературної пам'ятки, який містить характеристики історичних діячів. Особлива увага звертається на використання творів, що вивчаються на уроках літератури. Через такий інтегрований зв'язок учні здобувають можливість отримувати цілісні знання як з літератури, так і з історії й закріплювати їх у власній свідомості. Наприклад, яскравий портрет ідеологічних робітників періоду “ждановщини” на Україні подано у віршах М. Рильського. Про глибокі деформації суспільного життя в Україні в післявоєнні роки свідчать уривки з роману Олеса Гончара “Собор”. Нищівну критику недоліків соціалістичної системи наводять гуморески Остапа Вишні. До розгляду питання Чорнобильської катастрофи та її наслідків слід залучити твір І. Драча “Чорнобильська Мадонна” та ін. Залучення, таким чином, оповідних історичних джерел допомагає учням яскравіше уявити період, що вивчається, глибше зануритись у його зміст, усвідомлюючи особливості історичної епохи [5, с. 33].

У роботі вчителя на уроці художня книжка найчастіше застосовується для цитування чи переказу окремих уривків (літературної ілюстрації). Перш ніж зупинитися на сюжеті книжки, він надає інформацію про автора, і якщо потрібно, то коротко розповідає про зміст книжки. Потім пропонує учням запитання і завдання, а після читання уривки проводить за ними бесіду. Матеріал художнього твору надалі входить у повторення та перевірку знань учнів. Так, характеризуючи іспанського короля Філіпа II, учитель може розповісти про його дитинство по книзі Ш. де Костера “Легенда про Уленшпигеля” [7, с. 33-34].

Учні мають аналізувати історичний твір з позиції відповідності його історичній науці; рецензувати; самостійно працювати над текстом книжки, підбираючи приклади, складаючи анотації. В ній їм пропонується враховувати таке:

1. Епоха (період), подія (явище), відбиті у творі.
2. Найбільш важливі та яскраві події твору.
3. Історичні й типові персонажі і колізії, що відбувалися з ними.
4. Ставлення автора до описуваних подій і героїв.
5. Висловлення власної думки про книжку та оцінка її художньої цінності.

Велике значення мають художні твори у моральному вихованні учнів. Дізнаючись про вчинки історичних постатей, учні часто переносять себе в ті ж умови, співчуваючи герою. Проте мало тільки привертати увагу учнів до героїчних вчинків видатних осіб. На уроках варто під-

німати питання про доцільність тих чи інших дій, про порядність, гідність, добросердя, вірність дружбі [10, с. 89-90].

Найбільшу складність для вчителя історії представляє відтворення особливостей психічного складу людей певної епохи, їх думок, почуттів, прагнень. Художня література надзвичайно полегшує вирішення того чи іншого завдання на уроках історії. Цей матеріал представлений в художніх творах у формі висловлювань літературних персонажів, які виражають типове прагнення, ідеї свого класу і свого часу. Їх висловлювання можуть бути включені у висловлюванні вчителя [1, с. 290].

Використання художньої літератури допоможе молодому вчителю виробити професійну вчительську мову – просту і зрозумілу, яскраву і лаконічну, енергійну і виразну [2, с. 200].

Емоційно насичуючи урок, звернення до художньої літератури дає вчителеві змогу уникнути абстрактності, схематичності [9, с.79].

Як у виховних, так і в навчальних цілях доцільно застосовувати художньо-історичні книжки, науково-популярну та довідкову літературу на уроках повторення.

Використання науково-популярної та довідкової літератури можливе у три основні способи: по-перше, як джерела знань при підготовці до уроку; по-друге, як органічної частини історичного навчального матеріалу, що викладається вчителем, по-третє, як засобу організації самостійної пізнавальної діяльності учнів [10, с. 89-90].

Загалом, існують ще й інші засоби конкретизації розкриття історичного матеріалу при допомозі документа, тут – широке поле для творчості вчителя. Треба тільки пам'ятати, що матеріал для конкретизації усного викладу має бути вдумливо підібраний і що він “вводиться на уроках лише тою мірою, якою допомагає розв'язанню певних освітніх і виховних завдань шкільного курсу історії: створенню наочних уявлень про минуле, розкриттю суті й закономірності історичних явищ, ідейною і моральному формуванню учнів”.

Список використаних джерел:

1. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе / А.А. Вагин. – М. : Просвещение, 1968. – 513 с.
2. Вагин А.А. Основные вопросы методики преподавания в истории в старших классах / А.А. Вагин, Н.В. Сперанская. – М., 1959. – 435 с.
3. Використання джерел інформації на уроках історії. – Режим доступу: <http://metodika.at.ua>
4. Желтов В. Опыт методики элементарного курса русской истории / В. Желтов, В. Токин. – М., 1913.
5. Задорожна Л.В. Методика використання документів у процесі навчання історії / Л.В. Задорожна // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 1. – С. 29-33.
6. Кабанов-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся / Е.Н. Кабанов-Меллер. – М. : Просвещение, 1968. – 288 с.
7. Костер Ш. де. Легенда об Уленшпигеле / Ш. де Костер. – М. : Художественная литература, 1951. – 284 с.
8. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. Кравець. – Тернопіль, 1996.
9. Мельник Л.Г. Методика викладання історії в середній школі / Л.Г. Мельник. – К. : Вища школа, 1974. – 222 с.

10. Помятун О. Методика навчання історії в школі / О. Помятун, Г. Фрейман. – К. : Наукова думка, 2006. – 196 с.
11. Чепіга Я.Ф. Проект української школи / Я.Ф. Чепіга // Світло. – 1913. – Кн. 4. – С. 12-29.

An attempt to analyze the use of artistic, scientific and popular literature during history lessons at school and for extracurricular reading.

Key words: *fiction, historical baletrystyka, literary illustration, art book, a historical work, annotation.*

Отримано: 20.06.2012

УДК 37.016:94

І. Пиріг, студент V курсу

Науковий керівник: В. А. Дубінський,
кандидат історичних наук, доцент

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ТА ГЕРОЇЗАЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ: СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ.

У статті автор зробив спробу розглянути історію через призму її міфологізації та героїзації в контексті шкільної історичної освіти.

Ключові слова: *історичний міф, суб'єктивізація історичної істини, героїзація історії.*

Українська історична наука та освіта перебувають у стані змін, переорієнтації. В контексті цього багато проблем історії потребують переосмислення. Українську історичну науку потрібно звільнити від багатьох міфів і по-новому поглянути на суперечливі питання нашої історії, знайти правду та позбутися брехні.

Проблеми історичного міфу отримали висвітлення у працях українських дослідників В. Мисан [1], І. Гирич [2], таких зарубіжних дослідників К. Фішер [7], Г-Ю. Пандель [4], К. Лоренс [3] та ін. Багато із них говорять про історичні міфи – їхні позитиви, та негативи, стверджують, що це фальсифікація історичної правди та ін. Що ж таке історичний міф? Суть поняття історичний міф трактують по-різному. В. Мисан зазначає, що: «це суб'єктивна гіперболізація історичних фактів, явищ, процесів» [1, с. 18]. І. Гирич, говорячи про національний міф визначає його, як головну ідею, що лежить в ідейній основі суспільно-державного розвитку України, вироблену сучасною національною елітою й закладену в ідеологічну основу шкільного підручника. Він вважає національний міф річчю не лише корисною, а й необхідною, особливо для нашого сучасного суспільно-політичного життя [2, с. 47].

Міфи можуть стати засобом згуртування і мобілізації. Вони створюють і цементують відчуття спільноти і приналежності до неї, утверджують і консолідують усвідомлення єдності. Одночасно міфи можуть розколювати суспільство на своїх і чужих [4, с. 160]. Історичний міф може кардинально змінити людину, особистість, цілий народ, націю та її світогляд, як в позитивному, так і в негативному напрямі. Позитивна складова міфів

проявляється в його державотворчій меті. Зокрема вирішення елітою за допомогою міфу першочергових завдань і, при цьому вироблення ідеологічних засад для формування національних держав. Слід визнати, що в цьому зв'язку історичний міф виконав свою місію і відіграв свою позитивну роль [2, с. 47]. Провідники нації для здійснення основної мети побудови національної держави – розробляли національну ідею, складовими частинами, яких ставали певні історичні особи. Науковим виразником національної ідеї ставали праці представників національних історіографій, що мали слугувати меті виховання місцевого народу в дусі національної ідеї [2, с. 49]. Негативною його стороною є те, що міфи вбивають людей, коли стають знаряддям досягнення політичних цілей. Наприклад, політизація історичної науки посилила виникнення тоталітарних систем передусім фашизму в Італії, а згодом – націонал-соціалізму в Німеччині [6, с. 11].

В історичній науці, на сторінках історичних праць постійно проходили і проходять **“бої за історію”**, або війни національних міфів [5]. Найбільш показовими є протистояння російських і українських історичних міфів. Наприклад, можна навести протистояння таких:

1) Давня (Київська) Русь – “колиска трьох братніх народів”; існував єдиний східнослов'янський “руський” етнос, розподіл на етноси розпочався у XIV ст. (рос. міф). Давня Русь-Україна – передусім спадщина українського народу, вже за княжих часів був етнічний поділ на росіян, українців і білорусів (укр. міф).

2) Переяславська угода 1654 р. – “віковічне прагнення українців до возз'єднання двох братніх народів” у єдиній російській державі (рос. міф). Переяслав – це лише мілітарний союз між козацькою і московською державами, який укладався не на вічні часи, а тільки на час війни з Польщею (укр. міф) [5]¹. Наприклад існує польський чи російський варіанти історії України, які є суб'єктивними для українських істориків. В свою чергу історія яку подають українські історики є багато в чому суб'єктивною для польських чи російських істориків. Тобто можна говорити про те, що в баченні українських істориків російський чи польський варіанти української історії є багато в чому міфом в свою чергу для російських істориків історія яку подають українські історики є багато в чому міфом. В даному випадку трактування Переяславської угоди українськими істориками є міфом для російських а трактування російських міфом для українських.

Історик К. Лоренс на XX Міжнародному конгресі історичних наук 2005 року в Сідней (Австралія) наголосив на необхідності вивчення головної проблеми, як відбувається так, що наукова історія стає міфологією? На його думку, це відбувається тому, що перед науковою історією стоїть два завдання – наукове пізнання минулого та орієнтація суспільства в оточуючому світі тобто «соціальне замовлення» [3, с. 9].

За визначенням В. Мисана основою міфа є суб'єктивна гіперболізація, виходячи з цього визначення як відбувається суб'єктивізація та перебільшення наукової історії? На нашу думку, суб'єктивізація історичної

¹ Даний приклад міфів навів істрик І.Гирич. Очевидно він мав на увазі істориків XIX-поч. XX ст. не сучасних істориків. Автор статті навів даний приклад оскільки він на його думку є найбільш відомим. Автор статті не є противником чи прихильником даного твердження він просто навів на приклад думку авторитетного історика. Про доцільність цього прикладу судити вам.

істини проходить ряд етапів, починаючи з національної і наукової історії та закінчуючи тією істиною, котра викладається в школі учням.

Суб'єктивізація історичної істини відбувається таким чином:

- Перший етап – **Державно-науковий**. Чому державний? Тому, що у кожній державі існує своє трактування історичної істини, власна концепція історії, яка опирається на національні принципи. Багато у чому вона є суб'єктивною і суперечливою¹. Наукова суб'єктивізація відбувається самим дослідником, науковцем, який досліджуючи певну проблему створює свою концепцію історії і вона стає для нього історичною істиною. Йому не unikнути помилок, домислів, фантазій, перебільшень, навіть знання підтверджене великою кількістю документів не може бути істинним, оскільки велику роль відіграє сам суб'єкт пізнання, що створює все у своєму розумі через призму власних поглядів (політичної позиції, релігійної позиції, моральних цінностей)²;
- Другий етап – **Підручникотворний**. Авторами підручників у більшості випадків є науковці, академічні історики, які створюють його, подаючи його з точки зору свого підходу, концепції трактування історії спрощуючи та узагальнюючи зміст навчального матеріалу. В підручнику автор дає свою оцінку історичним подіям, постатям, фактам, через призму власних поглядів (політичної позиції, релігійної позиції, моральних цінностей);
- Третій етап – **Навчальний**. Він відбувається у школі в процесі навчання. В українській школі вчитель відіграє керівну роль у процесі навчання, вчитель історії, який викладає матеріал теж дає оцінку подіям, фактам, постатям через призму власних поглядів (політичної позиції, релігійної позиції, моральних цінностей).

¹ «Це минуле не тільки не є спільним для всіх, але і в понятті кожного воно перетворюється з плином часу; уявлення змінюються, по мірі того як трансформуються знання, ідеологія, по мірі того як змінюється функція історії в тому чи іншому суспільстві [...]. Дійсно особливо правлячі структури: держава, церква, політичні партії і групи зв'язані приватними інтересами, володіють засобами масової інформації і книговидавництва. Минуле яке вони відпускають всім і кожному стає все більше і більше одностороннім». (Див. Ферро М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира / Марк Ферро. – М. : Высшая школа, 1992. – С. 3); «Існують російська, польська, єврейська, німецька, турецька й різні – власне українські – схеми історії України, які суперечать одна одній. Українська історія має бути створена, але при цьому позбавлена багатьох власних міфів, а світова історія – своїх міфів про Україну». (Див. Потульніцький В.А. Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть / В.А. Потульніцький // УІЖ. – 2000. – №1. – С. 6)

² В історіографії визначається суб'єктивно-об'єктивна кореляція знання, яка виникає при вивченні історичних джерел. Іншими словами констатується роль суб'єктивного фактора в текстології, зв'язаного, з одної сторони, з інтересами, знаннями і т. п. автор вивчаемого тексту, з другої – з індивідуальними дослідницькими підходами сучасного інтерпретатора, спонукаючи робити його різні акценти в вивченому матеріалі і давати йому свої трактовки. (Див. Хвостова Н.В. Постмодернізм, синергетика и современная историческая наука / Н.В. Хвостова // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2. – С. 27); «Бенедетто Кроче ототожнював історіописання з красним письменством. На його думку, історіографічний текст, як і текст літературний, виражає інтуїтивне бачення автора: адже в обох випадках той описує вчинки людей так, як зрозумів їх сам, а читацька публіка сприймає так, як представив митець історик». (Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К. : Критика, 2007. – С. 189)

Наступна проблема – це проблема героїзації історії. Національний герой утверджується в свідомості учня, як ідеал, а кожна людина повинна до чогось прагнути хотіти бути на когось схожа, рівнятися на певний ідеал. Хто, як не історичні постаті можуть стати кумирами, прикладом для учня. Інше питання, кого слід вважати героєм? Ми маємо розуміти, що національний герой так, як і зрадник це не є наукове поняття, а поняття, що підпорядковані політиці або, визначаються політичною позицією історика. В радянській історіографії сформуваали твердження *“Історія – є політика, обернена в минуле”* [8, с. 167]. Історична особистість, якою б вона не була не можна оцінювати однобічно цілком негативно чи цілком позитивно в білому світлі чи в чорних тонах. За висловом відомого філософа ХХ ст. К.Ясперса *«На землі не може бути ідеального стану. Немає правильного світовлаштування. Не існує довершеної людини. Людина є конечною недовершеною й незавершеною істотою»* [10, с. 187]. Історичні постаті були живі люди, в яких є свої недоліки і переваги. У випадку України героїзація історії є досить політизованою. Політики розкидаються ярликами «зрадник» і «герой» створюють протиріччя в суспільстві на ідеологічному підґрунті. Кого слід вважати національним героєм до прикладу коли президент В.Ющенко запитав Наталію Яковенко *“Кого ви вважаєте Великим Українцем та чому? “Вона відповіла:”Я досить іронічно ставлюся до поняття “великий українець”, бо це поняття – це так званий компендіум героїв певної нації. А цей компендіум завжди створюється певною мірою на потребу часу. Відповідно, великі люди, великі герої змінюються. Та, очевидно, людина, яка ніколи не зникла відтоді, як з’явилися рефлексії з приводу української історії до сьогоднішнього дня, – це Богдан Хмельницький... Пронаймні ніколи не було категоричного заперечення цієї постаті... Всі інші, так звані, великі постаті – спірні. Вони надто протилежні”* [9, с. 3]. Інше питання чи потрібні герої в історичній освіті? Один з найвидатніших українських істориків М. Грушевський з приводу героїв зазначав, що *«елемент культу героїв-предків [...] в повній силі живе і в нашій історичній науці і в історичній творчості, і він буде жити завжди [...] традицію держиться людське життя, а традиція і являється, з одного боку, культуром заслуг попередніх поколінь, зв’язаним з почуттями свого обов’язку: свій борг за одержане від попередників відслужити заслугами перед своїми сучасниками й потомками, послужити їх щастю так, як старалися послужити нашому щастю покоління попередні»* [11, с. 270]. Отже, можна зробити висновок, що як міфи, так і герої потрібні особливо в контексті державотворення.

Список використаних джерел:

1. Мисан В. Як в умовах суб’єктивізації навчального змісту вивчати шкільну історію/ Віктор Мисан // Історія в школах України. – 2010. – №4. – С.18-22.
2. Гирич І. Чи суперечить національний міф історичній правді / Ігор Гирич // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 47-54.
3. Пивовар Е.И. Теоретические проблемы изучения и преподавания истории на XX Международном конгрессе исторических наук / Е.И. Пивовар // Новая и новейшая история. – 2006. – №3. – С. 8-14.

4. Пандель Г-Ю. Чи потребує історія міфів / Ганс-Юрген Пандель // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 151-167.
5. Гирич І. Історична правда і міфи / Ігор Гирич. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.hame/Rethinking.html>.
6. Осадчук Б. На перехрестях часів / Богдан Осадчук // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 11-14.
7. Фішер К. Чи можна писати про історію без героїчного пафосу? / Клаудія Фішер // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії) : зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 211-224.
8. Оглоблін О. Академічна свобода й історична наука в СРСР / О. Оглоблін // Український історик. – 1997. – Том. 34. – С. 165-175.
9. Войцеховський Ю. Проблеми змісту шкільної історичної освіти / Юрій Войцеховський, Фелікс Левітас // Історія в школі. – 2010. – №10. – С. 1-7.
10. Ясперс К. Про сенс історії / Карл Ясперс // Сучасна зарубіжна філософія. – К., 1996. – С. 183-210.
11. Грушевський М.С. Історія й її соціально-виховуюче значіння : твори : у 50 т. / М.С. Грушевський ; редкол.: П. Сохань, Я. Данкевич, І. Гирич та ін. ; гол. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 4, Кн. 1: Серія “Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917-квітень 1918)”. – 2007. – 432 с.

The article attempted to examine history through the prism of its mythologization and heroization in the context of school history education.

Key words: *historical myth subyektivizatsiya historical truth, heroic history.*

Отримано: 18.06.2012

УДК 688.932:623.1(477.85)

О. Рашковська, студентка II курсу
факультету історії, політології,
міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича

Науковий керівник: **С. В. Пивоваров**,
доктор історичних наук, професор

ЛЮЛЬКИ З ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

У статті аналізуються знахідки люльок на території Хотинської фортеці, з'ясовується типологія «козацьких» та «турецьких» люльок, визначаються центри їх виробництва та дається інтерпретація клейм на них.

Ключові слова: *археологічні дослідження, Хотинська фортеця, люльки, клейма.*

В результаті археологічних робіт на території Хотинської фортеці, які ведуться із 2002 р., виявлено значну кількість середньовічного керамічного матеріалу. Серед нього на особливу увагу заслуговують знахідки керамічних люльок різних типів й орнаментатії. На сьогодні їх відомо близько 300 екземплярів, що дозволяє розпочати їхню систематизацію.

цію та поглиблене вивчення. Люльки, які мають такі атрибути, як клейма, привертають першочергову увагу.

Найдавніші люльки, знайдені у фортеці, відносяться до XVII ст. Вони виявлені в різних місцях внутрішнього подвір'я Цитаделі, а особливо багато – в районі зруйнованої Південно-східної башти. Люльки цього часу мають загальну довжину 4,5-5 см, діаметр чашечки – 2,5-3 см, діаметр тулійки – 1,7-2,2 см, загальна їх висота не перевищує 2 см [1, с. 77]. Всі люльки червоного кольору, окремі з них носять сліди лощення. Вони орнаментовані вертикальними реберцями, секторами-пелюстками, скісними нарізами, горизонтальними лініями, повздовжніми канелюрами, штампованими ромбами, трикутниками, крапками тощо. Такі люльки умовно називаються «козацькими».

Дещо відрізняються від них люльки XVIII – початку XIX ст. Більшість з них знайдено у верхніх культурних нашаруваннях фортеці, зокрема, під час дослідження руїн мечеті, а також на березі Дністра разом з турецькими монетами. Ці люльки більших розмірів, загальна довжина зростає до 6-7 см, діаметр чашечки – до 3 см, діаметр тулійки – до 2-6 см, а загальна висота – до 4 см [1, с. 77]. Орнамент любок стає багатшим, з'являються різноманітні композиції з рослинних та геометричних орнаментів, покращується якість лощення, випалу, а окремі екземпляри носять сліди позолоти. Такі люльки слід віднести до «турецьких». Не виключено, що їх виробництво було і в Хотині, де знаходився турецький гарнізон та могли бути відповідні майстри. На десятках любок збереглися круглі та овальні клейма з арабськими літерами, а на деяких з них є по два і три. Окремі люльки мають клейма у вигляді птаха. На багатьох любках є клейма майстрів або майстерень, які вказують, що вони виготовлені в містах Османської імперії.

Проаналізуємо клейма на любках більш детально. Люльки, як правило, мають круглі, овальні або листоподібні клейма розмірами до 1 см, переважно з написами арабським письмом, але трапляються й різні зображення. Розміщені вони на тулійці, рідше – на чашці, іноді дублюються декілька разів або на одному виробі присутні два різних відтиски. Так, на 6 екземплярах зафіксовано по два клейма, а на 2 – три. Вважається, що такі відбитки утворювалися внаслідок штампуння по м'якій глині після того, як люлька вже була зроблена за допомогою двосторонньої форми, очевидно, дерев'яної форми [2, с.188]. У такий спосіб відтиск дїставав чіткий контур та краї, напис виходив опуклий або заглиблений.

Серед клейм на хотинських любках через потертість та сколи прочитанню піддаються тільки окремі екземпляри. Читабельні написи мають зміст, тому більшість їх виглядає оригінальними знаками турецьких виробників, а не імітаціями арабського письма. Дяя проникнення любок, вироблених у внутрішніх районах імперії, до Хотина існували всі можливості, адже фортеця тривалий час перебувала під владою турків.

Із клейм, які піддаються прочитанню найчастіше (мінімум на 4 екземплярах) зустрічається характерне сегментоподібне клеймо, поставлене один, два і навіть три рази. Щодо цього цікавим є висновок І.В. Волкова, на ґрунті даних трактату Ш. Пейсонеля про торгівлю на Чорному морі, де йдеться про два види любок поширених у Причорномор'ї: так звані «тахта-чубук» з Константинополя та люльки із Гермечека і Гайгема

[3, с. 40-42]. Археологічні знахідки з Хотинської фортеці добре корелюються саме з першим типом. Виробництво люльок такого типу було започатковано у Константинополі, де на них ставили тавро у формі сегмента. Два хотинських екземпляри з клеймами, безперечно вийшли з Константинопольських майстерень, а ось щодо двох інших, за певними ознаками (нерівний сріблястий блиск на поверхні; часточки на соках, подібні на шамот або глиняний концентрат; неохайне зрізання надлишків глини на шві) можна припустити їх місцеве виробництво.

Хоча даний тип клейм є переважаючим на фасонах «тахта-чубук», іноді на тулійці трапляються й інші. На двох хотинських люльках представлено чітке округле клеймо розмірами 6 x 7 мм з написом, який є подібний до знахідки з Великого Тирново і який було запропоновано читати як «Хайн» [2, с. 188]. Однак таке читання не є переконливим. Скоріше, можливі два інших прочитання: як *джабі* («коник») або *гай-йи* («приборкувач змії»). Здається, в даному випадку ці написи несли прізвисько виробника. Хотинська люлька має орнаментальний пасок по центру чашки, а з лівого боку тулійки розміщене округле клеймо, яке прочитується як «Хурман-оглу» – «Син Хурмана». Некоректне написання слова «оглу» і некаліграфічний почерк видають поверхову письменність майстра цього клейма і, можливо, самої люльки. Це ознака радше провінційного, ніж столичного виробника.

Перелік власних клейм доповнюють відтиски, що перекладаються як імена «Осман», «Рюстемі», «Вегмі» та прізвисько «Умілець».

Клейма, що вказували на ім'я, прізвисько або ініціали майстра-виробника, були знаком власника, певною гарантією якості. Іноді, як це засвідчено на болгарських екземплярах, через написи типу «могутній», «здоровий», «мудрий», «чарівник», вони рекламують чародійну силу тютюну [2, с. 185-186]. До таких можуть бути віднесені два клейма («Рюстемі», «Умілець») на люльках різних фасонів і написаних різними почерками. Не дивлячись на втрату правої частини, він задовільно читається як «Дідусь Гягі» або «Дідусь-трава» [4, с. 459].

Отже, в основному, розглянуті клейма на люльках Хотина є власними торговими марками майстрів. Більшість з них виготовлена носіями османсько-турецької мови. Деякі клейма представлялися по два, три рази на одній чашці як елемент декору, їх дослідження дозволяє отримати додаткову інформацію про турецький гарнізон фортеці у XVIII ст.

Список використаних джерел:

1. Михайлина Л. Нариси з історії Хотинської фортеці. Факти, легенди, гіпотези / Л. Михайлина, С. Пивоваров. – Хотин, 2011. – С. 77.
2. Коваленко О. Типологія глиняних люльок XVII-XVIII століть / О. Коваленко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К. : ХІК, 2007. – Вип. 16. – С. 185-189.
3. Волков И.В. Турецкие трубки из Анапы и трактат Шарля Пейсонеля «О торговле на Чорном море» / И.В. Волков // Античная цивилизация и варварский мир. – Новочеркасск, 1994. – С. 40-42.
4. Галенко О. Клейма на турецьких люльках з Хотинської фортеці / О. Галенко, Ю. Мисько // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К, 2010. – Вип. 19. – С. 455-459.

This article analyzes the findings pipes in Ho Tyn fortress turns typology "Cossack" and "Turkish" pipes are defined centers of production and interpretation of marks given to them.

Key words: *archaeological research, fortress, pipes, hallmarks.*

Отримано: 20.06.2012

УДК 930.2(477)(092):94(470+571)

В. Рендюк, студент V курсу

*Науковий керівник: О. М. Федьков,
кандидат історичних наук, професор*

ПЕРШИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС: КИРИЛО-МЕФОДІЙВЦІ ПЕРЕД СУДОМ ЦАРСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА

У статті автором здійснено спробу дослідити політичний процес над учасниками Кирило-Мефодіївського товариства, проаналізувати судові справи III відділення, яке проводило слідство стосовно головних членів таємного товариства.

Ключові слова: *кирило-мефодіївці, М. Гулак, В. Білозерський, М. Костомаров, Т. Шевченко.*

На початку січня 1846 р. у Києві студентами і молодими викладачами університету Св. Володимира було створено нелегальний гурток. Названий пізніше таємним гуртком Св. Кирила і Мефодія, останній поставив собі за мету організацію боротьба проти кріпацтва і за національне визволення українського народу [9, с. 4].

Проблема діяльності Кирило-Мефодіївського товариства знайшла доволі об'єктивне відображення у роботах Т. Возняка [1], Г.І. Марахова [5], Г.Я. Сергієнка [6,7], П.А.Зайончковського [3] та ін. Проте слід наголосити, що роботи вищезазначених дослідників відбивали лише етапи практичної діяльності кирило-мефодіївців, однак важливий, на наш погляд, процес розправи царизму над учасниками таємного товариства залишався не з'ясованими. Саме цими обставинами зумовлена мета нашої статті – простежити процес арешту, слідства та розправи царизму над найбільш впливовими учасниками кирило-мефодіївського товариства.

Організаторами таємного товариства у м. Києві були – викладач історії університету св. Володимира М. Костомаров, службовець канцелярії генерал-губернатора М. Гулак та випускник Київського університету В. Білозерський. Членами товариства стали вчителі П. Куліш, Д. Пильчиков, поміщик М. Савич, поет і художник, співробітник Київської археорграфічної комісії Т. Шевченко. До товариства були залучені студенти Київського університету: О. Навроцький, І. Посяда, Г. Андрузький, О. Маркович і О. Тулуб. Всього до товариства увійшло 12 осіб [6, с. 16].

Існування Кирило-Мефодіївського товариства було досить нетривалим. Якщо вважати заснуванням товариства січень 1846 р., коли з'явилися перші плани його створення, то весь період існування української організації, як іменувалося у слідчих протоколах III відділення Кирило-Мефодіївське товариство, складає всього лиш 14 місяців (вже в березні 1847 р. члени його були арештовані).

Збори і дискусії кирило-мефодіївців часто проводилися у квартирі М. Гулака. Сусідом його виявився син жандармського офіцера студент університету О. Петров.

3 березня О. Петров, який був прийнятий до товариства М. Гулаком і виявився зрадником, подав донесення про існування таємного товариства у Києві попечителю Київського учбового округу генерал-майору О. Траскіну [3, с. 116]. Спочатку Петров усно повідомив про існування товариства помічникові попечителя Юзефовичу, внаслідок чого адміністрація Тимчасової комісії для розбору стародавніх актів звільнила зі служби Т.Г. Шевченка [7, с. 242].

У своїй доповідній записці він зазначав, що, проживаючи в будинку протоієрея Андріївської церкви Завадського разом з чиновником Київського генерал-губернатора М.І. Гулаком, який займав сусідню кімнату, він «...часто чув у Гулака зібрання людей і розмови про предмети, що стосувалися держави, проникнуті абсолютною ідеєю свободи; оригінальність думок про різні сфери державного управління, що викладалися тут, переманила мене, внаслідок чого я почав звертати більшу і більшу увагу на подібні зібрання і розмови; помічаючи такі зібрання доволі часто і бачачи, що предмети дискусій завжди були одні і ті ж, я з достовірністю міг зробити висновок, що вони в своїй основі повинні були мати визначену мету» [4, т.1, с. 24-26].

Далі в донесенні повідомлялось про зміст цих розмов, учасниками яких були наступні особи: М. Гулак, О. Савич, М. Костомаров, О. Навроцький. Згадувалося також про студента Марковича і Шевченка, які були в близьких стосунках з вище згаданими особами. О. Петров вважав за необхідне повідомити про знайомство з М. Гулаком і прийом його самого в члени товариства.

Попечитель учбового округу негайно повідомив зміст донесення і надіслав копію статуту таємного товариства генерал-губернатору Д. Бібікову у Петербург. 17 березня генерал-губернатор передав усі ці матеріали шефу жандармів О.Ф. Орлову. Отримавши дозвіл від цесаревича Олександра II на арешт М. Гулака, останнього було арештовано 18 березня та доставлено в III відділення [4, т. 1, с. 21-22].

Одночасно з цим були дані вказівки про арешт М. Костомарова, В. Білозерського, О. Навроцького, М. Савича, Т. Шевченка, П. Куліша. Через кілька днів додатково було віддано розпорядження про арешт І. Посяди, О. Марковича, Г. Андрузького і О. Тулуба [4, т. 1, с. 31].

29 травня імператору Миколі I було представлено III відділенням детальний звіт про Кирило-Мефодіївське товариство, а також екземпляр рукопису «Закон божий» і копію донесення О. Петрова [3, с. 116].

Арештований 18 березня М. Гулак був доставлений в III відділення. Останній затято відкидав свою причетність до товариства: «До жодного таємного товариства я не належу. Проте зовсім випадково мені потрапив до рук документ під назвою «Статут товариства Св. Кирила і Мефодія». Отримавши цей документ, я дав слово не відкривати ні часу, ні місця, ні особи, від якої я отримав цей документ, тому я не можу дати жодних пояснень на ці пункти» [4, т.1, с. 130]. За розпорядженням шефа жандармів О. Орлова та імператора Миколи I М. Гулак був переведений до Олексіївського рavelіну Петропавлівської фортеці [4, т. 1, с. 148].

У кінці березня в Києві було арештовано М. Костомарова, на початку квітня – Т. Шевченко. В. Білозерський та П. Куліш були затримані у Варшаві також в першій половині квітня, і на середину місяця майже всі члени Кирило-Мефодіївського товариства перебували вже в Петербурзі, в стінах III відділення.

Перший і єдиний допит Т. Шевченка у III відділенні відбувся 21 квітня [2, с. 135-152]. На цьому допиті він категорично відкидав свою причетність до Кирило-Мефодіївського товариства.

Свідчення М. Костомарова є вкрай заплутані і суперечливі: так, 17 квітня, відповідаючи на одне і те ж запитання щодо М. Гулака та В. Білозерського, він характеризує першого спочатку прибічником лібералізму, а нижче заявляє: «... ні від того, ні від іншого я не бачив зловмисного, підступного, ліберального спрямування» [4, т. 1, с. 246-248]. Подібні невідповідності не могли бути не поміченими, тому на полях слідчої справи знаходимо примітку: «Які протиріччя! Вище сам говорить про їх ліберальне спрямування, а тут, що не помітив він іншого» [4, т. 1, с. 246-248].

О. Навроцький на допиті у III відділенні, подібно до М. Гулака, відкидав власну причетність до Кирило-Мефодіївського товариства. Під час дачі свідчень перед жандармами 14 квітня на запитання про товариство він відповідав, що «Про існування таємного товариства, назване слов'янським товариством св. Кирила і Мефодія, я рішуче не маю жодних уявлень» [4, т. 2, с. 284]. Також категорично він заперечував свідчення Петрова про участь на зібраннях у Гулака і антисамодержавських розмовах, які там велися.

П. Куліш рішуче заперечував факт власної причетності до Кирило-Мефодіївського товариства. Так, на допиті в III відділенні 16 квітня він заявив: «Ніколи не чув я про існування товариства». На запитання про виявлені у нього рукописи «злочинного змісту» він свідчив, що «жоднен із злочинних документів мені не належить, а, судячи по почерку, ймовірно належать вони Василю Білозерському, на нещестя, моєму родичу по дружині...» [4, т. 2, с. 48]. Як бачимо, П. Куліш намагався відвести від себе будь-яку підозру і скинув усю вину на В. Білозерського.

24 квітня по справі українофільського товариства у Києві давав свідчення В. Білозерський. Визнаючи себе його організатором, він говорив наступне: «Товариство це існувало лише в думках, а не на ділі, і ніхто не брався за його заснування та розширення... Але в той час, коли я задумав про товариство, я був один; коли ж до цього слова було додано Св. Кирила та Мефодія, нас було троє – я, Костомаров і Гулак» [4, т. 1, с. 399].

У доповіді Миколі I підкреслювалось, що слідство проведене «з усією суворістю», «слідів україно-слов'янського товариства не залишилося, а після арешту Шевченка і Куліша «обмежені й найдійовіші українофіли» [7, с. 247].

У травні 1847 р. граф О. Орлов подав імператору звіт про результати слідства. Шеф жандармів вважав, що «було б зручніше покарати їх без суду, але не зберігаючи в таємниці рішення справи, аби усім було відомо, яку долю приготували собі ті, хто займався слов'янством в дусі, суперечному нашому урядові, і навіть відволікти інших слов'янофілів від подібного напрямку» [9, с. 4]. Таким чином, за погодженням Миколи

I, учасників таємного товариства вирішено було покарати у позасудовому, адміністративному порядку.

30-го травня 1847 р. двері Шліссельбурської фортеці на цілих три роки закрились за М. Гулаком [8, с. 151]. Погодившись з цим, імператор Микола I додав на полях: «Нехай виправиться у способі думок» [4, т. 1, с. 187]. Дяч М. Костомарова за участь у товаристві імператор визначив місце заслання: «У В'ятську губернію» [4, т. 1, с. 323]. В. Білозерського пропонувалося відправити «за відвертість прямо на службу в Олонецьку губернію – під нагляд» [4, т. 1, с. 419-420]. Т. Шевченка як поета було покарано виключно за його твори, які не шадили самодержавства, а імператор Микола I на полях доповіді кару ще збільшив: «Під найсуворіший нагляд із заборони писати і малювати» [4, Т.2., с.329-332]. П. Куліш отримав незначне покарання: «Заборонити писати і на службу до Вологди» [4, т. 2, с. 82-83].

Діяльність учасників українофільського товариства сягала далеко за межі України. Кирило-мефодіївці мали міцні зв'язки з російським і польським рухом, ставило майже тотожні завдання. Арешт членів товариства знайшов широкий відгомін на Україні, в Росії, Австрії, Франції. Не зважаючи на глибоку таємницю, відомості про арешт і слідство над кирило-мефодіївцями в III відділенні швидко поширювалися серед майже усього населення Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Возняк Т. Кирило-Мефодіївське братство / Т. Возняк. – Львів, 1921. – 239 с.
2. Допрос Т. Г. Шевченко в 1847 г. (Из рукописных заметок Н. А. Ригельмана) // Киевская старина. – 1902. – №2. – С. 135-152.
3. Зайончковский П.А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846-1847) / П.А. Зайончковский. – М., 1959. – 171 с.
4. Кирило-Мефодіївське товариство : в 3-х т. / гол. ред. П.А. Сохань. – К., 1990.
5. Марахов Г.И. Социально-политическая борьба на Украине в 20-40-е годы XIX века / Г.И. Марахов. – К., 1979. – 152 с.
6. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826-1850 / Г.Я. Сергієнко. – К., 1971. – 224 с.
7. Сергієнко Г. Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі / Г.Я. Сергієнко // Укр. іст. журн. – 1996. – №1. – С. 14-27.
8. Стороженко Н. Кирилло-Мефодиевские заговорщики. Николай Иванович Гулак / Н. Стороженко // Киевская старина. – 1902. – №2. – С. 135-152.
9. Чайковский А.С. Адміністративна система та поліцейсько-жандармські установи Російської імперії у XIX ст. / А.С. Чайковский // Історія України. – 1999. – №1. – С. 4-5.

In this article the author attempts to explore the political process on the participants Cyril and Methodius, analyze lawsuits third department, which conducted the investigation on the main members of a secret society.

Key words: Cyril mefodiyivtsi, M.Hulak, V. Bilozerskyi, M. Kostomarov, T. Shevchenko.

Отримано: 18.06.2012

В. Ринда, студент II курсу

Науковий керівник: **В. В. Газін**,
кандидат історичних наук, доцент

ЧИГИРИНСЬКИЙ ПОХІД 1677 р.

У даній статті розглянуті події, які відбувались протягом Першого Чигиринського походу 1677 р.

Ключові слова: Чигирин, військо, Самойлович, Ромодановський, козаки.

Дана тема є доволі актуальною, адже, попри велику кількість історичних матеріалів про Чигиринські походи 1677-1678 рр., залишається безліч нез'ясованих обставин, які спонукають до роздумів. Крім того, військові дії на Правобережній Україні призвели до її спустошення, що в подальшому відіграло важливу роль в історії України.

У різний час на події Чигиринських походів звернули свою увагу такі дослідники як Д. Яворницький, І. Крип'якевич, О. Апанович, О. Корнієнко, Ю. Мицик, Т. Чухліб, В. Заруба.

Метою даної статті є розгляд і аналіз найважливіших подій, які стосуються Першого Чигиринського походу 1677 р.

У результаті Української національної революції 1648-1676 рр. утвердилася Українська козацька держава. Проте досить швидко Україна опинилася в сфері інтересів могутніх сусідніх держав: Речі Посполитої, Московського царства та Туреччини, які намагалися загравати з козацькою верхівкою задля поширення свого впливу на Україну. Чи не найкраще скористалася послабленням України внаслідок внутрішніх чвар Османська імперія, яка уклала союз з правобережним гетьманом Петром Дорошенком і розташувала свої війська в його володіннях.

Проте після зречення Петром Дорошенком булави перед Туреччиною постала реальна загроза втрати своїх українських володінь, тому питання про те, чи бути війні з Росією, для неї не існувало. Восени 1676 р. Туреччина оголосила Росії війну, але через наближення зими відклала військові дії до наступного літа [4, с. 246-248]. Одержавши звістку про можливий наступ турків, гетьман Самойлович одразу ж розпочав укріплювати найбільші лівобережні міста [8, с. 93].

Офіційною причиною вторгнення на територію України слугувало прагнення султана повернути гетьманську булаву Ю. Хмельницькому. З цією метою останнього було звільнено з Едикульського замку і з великим відділом військ відправлено на Поділля, маючи на увазі вислати згодом значні сили для завоювання Чигирина.

Першого удару турки вирішили завдати Чигирину, адже його фортеця знаходилася на перехресті шляхів і була найміцнішою в місцевості. Крім того, із захопленням Чигирина під їхній вплив потрапляли б Полтавський, Лубенський, Прилуцький і Миргородський полки, а також Запоріжжя [6, с. 232-233].

Султан планував закінчити кампанію до початку жовтня 1677 р., тобто до холодів.

Перед початком бойових дій армія гетьмана Самойловича налічувала близько 20 тис. козаків, до якої входили городові, охотницькі полки, со-

тня запорожців і з'єднання донської піхоти та мобілізовані в обоз посполиті [4, с. 261]. За деякими джерелами, турецьким військом командувало 14 пашів. За іншими даними, за свідченням Патрика Гордона, під керівництвом Ібрагім-паші перебувало два головних паші: боснійський та сіаї-стрійський, а також 15 тисяч яничар та іншої піхоти, 30 тисяч турецької кавалерії і валахів, близько 20 тисяч татар. У турків була непогана артилерія: чотири великих гармати і чотири середні, 20 полкових гармат.

24 квітня царський уряд дає наказ Ромодановському ретельно підготуватися до війни і про всі свої дії зноситися з Іваном Самойловичем. На допомогу їм призначається князь Голіцин. 9 травня Самойлович писав до Москви, що його розвідка доповіла, що турки вже рухаються в напрямку України. Отож він послав у Чигирин Петра Кожуховського з піхотним охочим полком в 1000 чоловік з мушкетами. Призначив полковниками (наказними) Якова Жураховського (сотника глухівського) й Данила Рубана.

13 липня Іван Самойлович пише черговий рапорт цареві Федору про підготовку українців до війни, а разом з нею відправляє під вартою перших полонених – 5 “язиків”, яких спіймали в степу на чолі з Ахмед-агою. Вони посвідчили, що кримський хан нібито відмовлявся йти на чигиринську війну через неврожай. Султан відправив татарам кілька галер з хлібом і наказав йти в похід Муравським шляхом, через Лівобережжя. 31 травня цар надіслав гетьманові й князю грамоти, щоб ті готували судна для майбутньої переправи через Дніпро. 18 червня козаки переяславського полку доповіли Івану Самойловичу, що турецька армія вже перейшла Дністер і, виславши перед собою посланців з грамотами до жителів Немирова, Кальника, Умані рухається до Чигирини і незабаром там буде. Остафій Астаматій, наказний Юрія Хмельницького, їде приймати присягу від жителів міст, які підягали польському королю. А сам Ян III, зі слів Івана Самойловича, намовляє султана воювати за Україну, бо її тепер легко підкорити. 19 червня Самойлович негайно видає універсал – приймати на лівий берег усіх, хто тікає з Правобережжя.

Для опрацювання спільного плану бойових дій у липні до Батурина приїхав царський стольник Олександр Карандєєв. Під час бесіди гетьман зазначив, що потрібно діяти спільно. Для цього князь Ромодановський має об'єднатися з ним і прямувати до Дніпра. Там вони наведуть мости і гетьман поведе частину полків на правий берег, а Ромодановський з рештою війська залишиться охороняти переправу. Частина московського війська піде із Самойловичем. Крім того, остерегаючись нападу татар на Лівобережжя, коли всі полки будуть сконцентровані біля Чигирини, гетьман просив прислати частину російського війська до Переяслава для охорони Гетьманщини.

Карандєєв вимагав не допустити союзу Івана Сірка з ханом, надіслати міцну залого в Кодак, щоб її не могли захопити турки. Іван Самойлович висловив заперечення, позаяк Кодак належить запорожцям і послати туди своїх людей означатиме ще більше їх налаштувати проти себе. Тоді 12 липня цар видає указ Ромодановському надіслати ратних людей в Кодацьку фортецю на випадок її оборони.

На переговорах з царем І. Самойлович виявив, що цар не виключає можливості здачі Чигиринської фортеці, що аж ніяк не могло подобатись гетьману. Готуючись до війни, російське командування головну увагу приділило обороні Києва. У березні 1677 р. після огляду укріплень там було складено реєстр потрібних запасів та укріплень. Уряд надіслав наказ воеводи

Троєкурову, згідно з яким треба негайно привести до ладу міські укріплення. До Києва відбули військові інженери, які мали досвід фортифікації. Тут зосереджувались війська, накопичувалися продовольчі та збройні припаси.

Таким чином, з появою загрози нападу турецько-татарського війська на територію України були активізовані сили як з боку України, так і з боку Росії.

Одержавши повідомлення про рух Ібрагіма-паші, І. Самойлович 28 липня повідомив Г. Ромодановського й Малоросійський приказ, що він вирушає в похід проти ворога, і 1 серпня вийшов до Чигирина. Згодом він з'єднався з Ніжинським, Чернігівським, Стародубським, також з Прилуцьким, Київським, і піхотним охочим пішов битим шляхом до міста Ромни", а там з'єднався з Лубенським, Миргородським, Гадяцьким, Полтавським, компанійським і надвірною хоругвою. Між Ромнами і Гадячем сподівався на зустріч з армією Г. Ромодановського. Вона в цей час рухалася по лінії Севськ – Курськ – Суцжа – Суми – Ромни – Лохвиця. 30 липня Г. Ромодановський стояв табором у Сумах.

В самому Чигирині також готувалися до відсічі супротивник. За інформацією Гордона, російський загін обороняв фортецю, а козаки – саме місто Чигирин [7, с. 311]. У цей час гарнізон Чигирина нараховував 12,5 тисячі вояків. За даними Гордона, який посилається на шоденник чигиринського коменданта фон Фростена, головні сили турків прибули під Чигирин 13 серпня і розташувалися на пагорбах Відразу ж чигиринські вояки почали здійснювати вилазки проти ворога. Турки спочатку покладали надію на перехід до них козаків з Чигирина і тому головний удар спочатку завдавали по замку, де сиділи московські стрільці. Попри спротив обложених туркам вдалося заволодіти старим міським валом і встановити там гармати, з яких вони вели вогонь. У цей час турки активно проводили підкопи під укріплення міста і тому козаки і стрільці змушені були систематично робити вилазки, які відзначалися великою ефективністю: велика кількість ворогів була знищена, а також регулярно захоплювались полонені. Після того, як козаки відмовились від співпраці з турками, ті почали спрямовувати свої удари і проти них [6, с. 241-242].

У ніч із 6 на 7 серпня тисяча козаків і 800 ратників вчинили нову вилазку. Зненацька захопивши ворога, вони знищили в траншеях багатьох яничарів і захопили 11 бранців. Із передових траншей турки кинулись навздогін за втікачами до фортеці. Їхній відхід прикривав загін мушкетерів, залишених у резерві коло міського валу. Близько тисячі яничар було вбито, чимало поранено, а нападники втратили 30 убитими і 48 пораненими.

Турки вирішили робити підкопи під горішне місто, але зупинились, натрапивши на дикий камінь. 6 серпня за 30 сажнів від міського валу навпроти Спаської вежі вони поставили батарею із 36-футових гармат і мортир, що стріляли 80-футовими бомбами. Розпочався обстріл горішнього і долішнього міст. Дуже зруйнували Спаську вежу та мур біля неї, підбили гармати оборонців вежі [4, с. 267-268].

Враховуючи великі втрати в людях і гарматах, турки зміцнили всі свої шанці й обклали їх плетеними та наповненими землею кошами (турами), а гармати приковували до дерев'яних стовпів міцними ланцюгами. Однак це мало допомогти, так як козаки вдиралися в шанці, нищили турків і переправляли гармати до Чигирина [5, с. 156].

А до князя і гетьмана щодня квапилися гінці від оточених, просяючи допомоги. Розгніваний Самойлович у своєму листі оголосив до-

гану козацьким полковникам, що були в Чигирині, адже він і сам добре знав про важку ситуацію, в яку потрапили обложені. І все ж 16 серпня разом із Г. Ромодановським гетьман відправив двохтисячний загін Якова Корицького на допомогу оточеним. Окрім того, Самойлович послав авангардом Лубенський полк і разом з князем продовжував рухатися до Дніпра лівим берегом Сули [4, с. 269].

Саме через близький прихід допомоги Чигирину з боку гетьманських і російських військ турки намагалися щонайшвидше здобути місто. Тим часом Ібрагім-паша наказав для захисту свого війська від мушкетного й гарматного вогню прилаштувати вози, що ззовні і зсередини були товсто обшиті льоном і прядивом зі смолою. Тепер турки сміливіше йшли в атаку. Проте у відповідь оборонці застосували гранати зі смолою та лосем, начинені порохом і сіркою. Під час чергового штурму яничарів їх було зустрінuto мушкетними і гарматними залпами, до того ж, турецькі захисні вози було закидано смояними та сірчаними гранатами, від яких гарби почали горіти та душити яничар ядучим димом. Турки, не маючи змоги загасити вогонь, оскільки з Чигирина не припинялася гарматна та рушнична стрільба, відмовилися від подальшого штурму [5, с. 157].

17 серпня 1677 р. о 17 годині турки підірвали підкоп біля пошкодженої Спаської вежі і в місці пролому почали наступ. їм пощастило відкинути стрільців і козаків, здобути частину зруйнованого валу й вдертися до долішнього міста [4, с. 27]. Однак козакам ціною неймовірних зусиль і хоробрості вдалося відбити турків і відновити зруйновані укріплення [1, с. 580].

Тим часом татари намагалися зайти в тил армії боярина й гетьмана і 20 серпня напали на відроги Муравського шляху під Валуйки й Полатів та на дніпровське узбережжя. На Слобожанщині, під Новим Оскалом, їх зупинив князь Петро Хованський, а за Чигирин-Дібровою батуринський сотник Іван Бутович. На прохання гетьмана 25 серпня В.В. Голіцин одержав наказ царя йти теж на допомогу Чигирину.

Цієї пори головні сили московського та українського війська ще були на шляху до Чигирина. Йдучи вздовж лівого берега Сули, вони вранці 24 серпня підійшли до дніпрових берегів коло Чигирин-Діброви (за 20 верст від Чигирина), але, “зрозумівши, що берег дніпровий непридатний для переправи, війська повернулись до бужинської пристані”, що за 10 верст від Чигирина. Самойлович, спорудивши з великим клопотом мости (не було лісу) перейшов із полками Сулу й рушив до переправи навпроти Бужина. Ромодановський з’явився тут зі своїм військом уже аж “на ніч” (тобтоувечері) 25 серпня [4, с. 271-272].

Новоприбуле військо, яке складалося з запорожців і московців, вступило в бій з турками й татарами. У результаті обстрілу загинуло багато ворогів, зокрема й ханський син. Паша, вбачивши і хан змушені були повернутися з великими втратами назад до Чигирина. Отже, в битві під Бужином 27-28 серпня 1677 р. московсько-українське військо позгрозмило 40-50 тисячний корпус яничарів і кримських татар.

Того-таки 27 серпня відбувся особливо жорстокий штурм Чигирина. Турки намагалися увірватись до фортеці, загнавши до фортечних ровів велику череду корів й азійських буйволів. У відповідь козаки зробили вдалу вилазку. Коли турки вдерлися в нижню частину Чигиринської фортеці та, винищуючи багато козаків, примусили їх відступити, чотири з’єднані полки – два слобідських – Сумський та Охтирський і два московських – Курський та Озерський, дружно вдарили по них і змусили відійти [5, с. 158-159].

До вечора 28 серпня противник залишив бужинський табір і став панічно тікати до Крилова, а потім заплавою Тясмину до Чигирина: “Коли надіслані через Дніпро з цього боку війська дружно чинили їм (туркам) опір, із гармат по них стріляли. Тоді, хоча уночі то було, не добачаючи неприятели на собі наступ, повернулися знову від пристані...” “Знатную одержав победу над неприятелями, многих побили, гоня их на 5 верст от Днепра” [4, с. 278].

Московські й козацькі війська відразу після битви почали дуже швидко вдень і вночі переправлятися через Дніпро, щоб якнайшвидше надати допомогу гарнізону Чигирина, що був мало не у відчаї. До гетьмана Самойловича прибув посланець з обложеного міста. За його словами турки зусбіч міцно ошанцювали, взяли в облогу Чигирин і вже цілий місяць здобувають його, вживаючи всіляких способів і вигадок [5, с. 159].

28-го з важких знарядь було випущено мало залпів, і турків, які дізналися про зняття облоги, ледве могли втримати в апроші і траншеях. Обложені бачили, як тих шаблями женуть назад в апроші, і чекали штурму. Після вечірньої зорі і до світанку турки зазвичай ніколи не стріляли з важких знарядь і дуже рідко з дрібної рушниці, тоді як цієї ночі вони безперервно вели вогонь з мортир і дрібної рушниці – все заради того, щоб обложені не чули шуму при відведенні їх артилерії. Близько 3 години ранку вони підпалили свій стан. Бачачи це, обложені вислали розвідників, котрі після повернення донесли, що всі траншеї і апроші порожні. В одному куточку вони виявили сплячого турка, якого забули розбудити товариші, той, будучи простим малим, нічого не відав про їх відхід і наміри [2, с. 98].

Таким чином, ворог змушений був відійти на південний захід, за річку Інгул, а перша оборона Чигирина 1677 р. закінчилась повною перемогою російсько-українських військ.

Список використаних джерел:

1. Збірник козацьких літописів. Літопис Самійла Величка. – К. : Дніпро, 2006. – 977 с.
2. Патрік Гордон “Щоденник” / під ред. М.Р. Риженкова – М. : Наука, 2000. – 278 с.
3. Дорошенко Д.І. “Нарис історії України” / Д.І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 573 с.
4. Заруба В.М. “Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII ст.” : монографія / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2003. – 462 с.
5. Корнієнко О.М. “Нариси військової історії України” / О.М. Корнієнко. – К. : Інформаційно-аналітична агенція “Наш час”, 2008. – 304 с.
6. Мищик Ю.А. “Чигирин – гетьманська столиця” / Ю.А. Мищик. – К. : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2007. – 392 с.
7. Наливайко Д.С. “Козацька християнська республіка” : монографія / Д.С. Наливайко. – Дніпро, 1992. – 302 с.
8. Смолай В.А. “Нариси українського козацтва. Нариси у двох томах”: наукове видання / В.А. Смолай. – К. : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 1. – 800 с.

This article discusses the events that took place during the First Chigirinskogo hike in 1677.

Key words: Chigirin, army Samoilovich, Romodanovsky, Cossacks.

Отримано: 17.06.2012

Я. Смолінський, студент I курсу

Науковий керівник: **А. В. Баженов**,
доктор історичних наук, професор

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СЕЛА ВИХВАТНІВЦІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті описується історія утворення та розвитку села Вихватнівці від заснування до сьогодення, на основі досліджень ряду істориків, архівних матеріалів та опитування населення.

Ключові слова: Вихватнівці, село, населення, колгосп, край, історія, розвиток, життя, боротьба, перехід, агрофірма, радгосп, війна, голод.

Актуальність даної роботи полягає в висвітленні основних історичних подій, які пов'язані із заснуванням села та його розвитком, що є маловідомим і потребує додаткового вивчення.

Історію села Вихватнівці вивчали відомі дослідники М. Орловський, Ю. Сіцинський [1; 7], В. Гульдман, А. Крилов [2; 4], місцеві краєзнавці Королюк Людмила і Надія, археолог, професор Кам'янець-Подільського державного університету І. Винокур.

Село Вихватнівці зустрічається в архівних списках XVI ст., а саме у 1565 р. З цього року село належало Добеку. Воно часто міняло землевласників і за списками 1578 р. воно належало земському судді і чоловікові з ім'ям Георгій, які мали по одному плугу (лану). В XVII ст. знову в списках спостерігається зміна господарів села, а саме – входить до складу маєтків Потоцьких, яким належали також і інші навколишні села. У сімейних колах Потоцьких село переходило від одного господаря до іншого, першим з яких вважається Андрій Потоцький, а пізніше його сини Станіслав та Ян. З 1638 р. єдиним власником став Станіслав, який викупив частину села в Яна [3, с. 197].

XIX ст. визначається великою кількістю змін його власників. Так, з 1868 року воно переходить від вдови Кроковської до Сидельницьких. Саме завдяки їм, в селі, у 1871 році було засновано церковну школу, яку в 1882 році змінило міністерське народне училище. Згідно документів, на початку XX ст. село Вихватнівці переходить у власність Марії Коцеби. Статистичні дані 1906 року зазначають, що в селі проживало тоді 1391 особа і нараховувалось 297 дворів [1, с. 769].

Важким залишалось питання писемності, оскільки за переписом 1897 року писемних було 17 відсотків чоловіків і 3 відсотки жінок. Але ситуація змінювалася: в 1909 році у школі навчалось 60 хлопчиків і 16 дівчаток. При цьому спостерігається тенденція збільшення кількості писемних людей [7].

Події 1917-1921-х років змінила суспільний устрій населення. Радянська влада остаточно утвердилася в селі у 1921 році. Тоді, як і скрізь, в селі Вихватнівці була організована сільська рада, першим головою якої було обрано Станіслава Собчинського. Він був прихильником нового устрою, про що свідчить той факт, що він збирав молодь і вчив її співати «Інтернаціонал». Більшовицька влада принесла нові зміни. Так, малоземельним селянам наділялась поміщицька земля (1 гектар на кожного члена сім'ї). Це сприяло тому, що всі навколишні землі були передані

селянам. Для рівного і об'єктивного розподілу землі була створена комісія по наділу землі, яка складалася з: Гораша Петра Михайловича, Ольхового Дмитра Прокоповича, Ладоренка Тимофія Григоровича. В середньому з одного гектара збиралось 6-7 центнерів зерна. Для підвищення врожайності в травні 1922 року було організовано сільськогосподарське товариство «Коса», до складу якого ввійшло 12 сімей. Товариству були підвладні землі, площа яких становила 52,5 га. Головою товариства було обрано Чорного Мойсея Пилиповича, а членами правління стали – Крилатий Іван Семенович, Ладоренко Тимофій Григорович [2, с. 83].

Тенденція до об'єднання набирала все більше і більше обертів. Так, 26 лютого 1925 року в селі було організовано сільськогосподарську артіль «Червоний орач», до складу якої входили вже 19 сімей. Головою артілі було обрано Костенко Андрія. Але апогеєм селянського об'єднання став заклик, Комуністичної партії 1930 року щодо об'єднання в колгосп. Це була політика колективізації, що охопила всю країну. До складу колгоспу увійшло 18 чоловік. Головою колгоспу було обрано Гораша Михайла Микитовича. Крім того, на зміну старим посадовим назвам прийшли нові: полевод – Ладоренко Демян Григорович; завгосп – Чорний Мойсей Пилипович; бригадир – Гораш Петро Михайлович. Станом на кінець 1931 рік, колгосп включав 120 селянських господарств, а новим головою у 1931 році було призначено партією Макара Олійника. На зборах колгоспу йому було вирішено присвоїти ім'я К.Е. Ворошилова. В 1932 році в Вихватнівцях було утворено другий колгосп, де головою було обрано Чикмана. Колгоспу було присвоєне ім'я Т.Г. Шевченка. Завершальним етапом утворення колгоспів був 1933 рік, коли було організовано третій колгосп імені В. І. Леніна, головою якого був Байрак Олексій. Сумнінна праця колгоспників на своїй батьківщині не пройшла повз увагу вищих органів влади. (Так, трьох ударників: Гораш Ганну Іванівну, Дибаш Юстину Дмитрівну та Ладоренко Олександрку Василівну, було нагороджено у Москві значками колгоспника-ударника) [4, с. 499].

Під час II світової війни село два роки сім місяців і дев'ятнадцять днів було під окупацією. Але 31 березня 1944 року радянська армія визволила село від німецько-фашистських загарбників [5, с. 456]. Перші повоєнні роки були дуже складними в історії села, але разом з усією країною міцнів і колгосп в селі. Починають з'являтися механічні помічники – трактори, що дало змогу краще обробляти землю і підвищило врожайність (Додаток 1).

У лютому 1951 році в селі було побудовано бібліотеку, книжковий фонд якої складав 5971 том. Потреба у ній відчувалась так, як кількість читачів постійно зростала з 48 у 1953 році до 500 у 1963 році. Крім того, для потреб населення у 1955 році в селі побудовано магазин з двома відділами: продуктовим і промислово-господарським, а з 1959 року почала діяти і своя пекарня. Для урізноманітнення життя мешканцям села, у 1959 році, було побудовано клуб на 600 місць. Також з цього року почала діяти восьмирічна школа. Для покращення стану здоров'я та надання невідкладної першої медичної допомоги, на моїй батьківщині, було відкрито фельшерсько-акушерський пункт [3, с. 356].

У 60-х роках ХХ ст. село повністю стало електрифікованим і почалися роботи по проведенні радіо. В 70-80-х роках зростає кількість мешканців села. Колгосп «Заповіт Леніна» перетворився в 1976 році в радгосп «Комунар» [6, с. 289].

Проголошення незалежності України у 1991 році внесло свої корективи в життя села Вихватнівці. Населення села почало «деградувати» в плані роботи, розформувались колгоспи. Все це тягнеться із початку незалежності. Наприклад, у 1992 році радгосп «Комунар», як і всі інші господарства, від'єднався від села і утворилося КСП «Хлібороб». У ці ж роки в селі почало функціонувати поштове відділення, що дозволило мешканцям села користуватися засобами масової інформації і комунікації. З 2000 року КСП «Хлібороб» змінив свою назву на «Сільгоспвиробники Поділля – 5» створивши спільне закрите акціонерне товариство.

За статистичними даними про моє село на 01. 02. 2004. кількість мешканців в селі скалала 571 чоловік, а кількість постійних дворів – 268 [4, с. 293].

Сьогодні село Вихватнівці має досить гарні можливості для того, щоб у ньому почав розвиватися, прогресуючий останнім часом, сільський зелений туризм. Однак, це вже новий виток у розвитку цього мальовничого села.

У селі, під час всієї його історії, склалося багато топологічних назв, якими мешканці села користуються і до сьогодні. В статті є зведена картка мікропотологічних назв села, інформацію про які було зібрано з розповідей жителів села: Бевзи Г.А., Твердохайб Г.Ф., Твердохайб І.П., Гой Г.В., Крилатої О.І., Гладкої Н.В. (Додаток 2)

Таким чином, побачити, що історія села є надзвичайно цікавою і насиченою подіями та є не до кінця вивченою. Тому цей недолік, я надіюсь, все ж буде виправлений.

Список використаних джерел:

1. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Е.И. Сицинского. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. 9. – 1064 с.
2. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием справочных о них сведений / В. Гульдман. – Каменец-Подольск : Тип. Под. губ. прав., 1893. – 636 с.
3. Трубочанінов С. Історія Поділля та Південно-східної Волині / С. Трубочанінов, І. Винокур. – Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства, 1999. – 112 с.: карти, іл.
4. Крылов А. Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Каменец-Подольск : Тип. Под. губ. прав., 1905. – 563 с.
5. Кам'янецьке Округове Статистичне Бюро. Населені місця Кам'янецької округи / за попередніми даними Всесоюзного перепису 1926 року. – Кам'янець-Подільський, 1927. – 437 с.
6. Куловський В.М. Історія міст і сіл УРСР, Хмельницька область / В.М. Куловський. – К., 1971. – 824 с.
7. Старенький І.О. Михайло Орловський – священник, краєзнавець, письменник / І.О. Старенький // Сайт «Кам'янець-Подільський історичний»: матеріали конкурсу. – Кам'янець-Подільський : Ікліф К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010, Вип. 3. – 44 с.

Додаток 1

Спогад про голод жителями села Вихватнівці Гораш Ксенії Петрівни, 1933 р.н.

Споминаючи голод 1937, 1947 років на душі стає дуже важко, адже мені було тоді лише 3 роки, але деякі епізоди запам'ятались і до сьогоднішніх днів. Жили ми дуже бідно. Батьки тільки повернулись із Херсону і жила в нас не було. Невдовзі збудували невеличкий будино-

чок, де ми жили до 1939 року. В 1939 році наш будинок попав під будівництво дороги Кам'янець-Подільський – Стара Ушиця і деякий час ми проживали в землянці. Старшу сестру Марію дуже тяжко травмував плаут – перерізав голову і все тіло, і вона невдовзі померла. Батька, після визволення нашого краю від німецьких окупантів, забрали на фронт, де в лютому 1945 р., він і загинув в Польщі. Залишилася тільки мати, я і моя сестра Надія з 1941 року народження. Жити було дуже важко: їли лободу і все що їли люди під час голоду 1947 р., але все ж вижили.

*Записав житель с. Вихватнівці
Смолінський Ярослав Ростиславович*

Додаток 2

ЗВЕДЕНА КАРТКА

обліку мікротопонімів села Вихватнівці
Кам'янець-Подільського району Хмельницької області

№	Назва (та її варіанти)	Рід об'єкту	Походження назви	Мова назви
1	Вихватнівці («вихвачений»)	Населений пункт	Ще за часів панів у селі був суворий режим. Забирали найменші кусочки хліба, зернятка, все те, що могла їсти людина. Але одного разу одні селяни під час жнив у пана на полі вкрали декілька колосків. Після того швиденько прийшли додому, перетерли ті зернятка, зробили муку, а з муки тісто, і почали пекти хліб. Але вони так хотіли їсти, що не витерпіли до кінця, тобто до тих пір, коли хліб повністю спечеться. А лише хліб вкрився золотавою скоринкою, як вони його вихватили з печі та з'їли	Українська
2	Курган	Геоморфологічний	Могила солдат Другої світової війни, в якій поховано близько 1000 чоловік	Тюрська
3	Огрудок	Соціальний	Це ділянки які дісталися селянам після поділу панської землі. В кінці XVIII ст. їх називали «огрудами»	Українська
4	Панська	Соціальний	Вулиця, на якій жили пани	Українська
5	Біля хреста	Архітектурний	Місце, на якому знаходиться хрест, який постановлений у 1861р. на честь скасування кріпосного права на селян, які тут мешкали	Українська
6	Біля хреста	Геоморфологічний	Місце, де люди роблять поклоніння Ісусу Христу. Старі люди кажуть, що тут дуже давно трапилося велике чудо	Українська
7	Мочар	Гідрологічний	Мочалиста, болотиста місцевість	Українська
8	Камінка	Геоморфологічний	Місце, де видобувають каміння, вапно, а також деякі корисні копалини за наказом панів	Українська

Продовження таблиці

9	Дерев'янина	Рослинний	Найбільше місце в Кам'янець-Подільському районі, де розрізняють зону мішаних лісів	Українська
10	Скотомогильник	Геоморфологічний	Місце на території села, де відбувалися найбільші поховання тварин	Російська
11	Попів зруб	Геоморфологічний	Територія лісу, яку вирубав піп	Українська
12	Могилки	Геоморфологічний	Могила, в якій похований український солдат, вбитий німецькими фашистами	Українська
13	Дубова посадка	Геоморфологічний	Ліс, вік дубів в якому перевищує 320 років	Українська
14	Совинний Яр	Геоморфологічний	Заповідник, в якому мешкає багато сов	Українська
15	Льониско-Тростянець	Рослинний	Місце, яке до XIX ст. було багатим на льон і тростину	Українська
16	Гратія	Геоморфологічно-рослинний	Невідомо	
17	Конюшня	Архітектурний	Панська конюшня	Українська
18	Золоті приски	Геоморфологічно-рослинний	Місцевість, де видобували пісок	Українська
19	Молочний камінь	Геоморфологічний	Камінь білого кольору, схожого на молоко	Українська
20	Кругляк	Геоморфологічно-рослинний	Поле у формі круга	Українська

The paper describes the history of the formation, development and prosperity of the village Vyhvatnivtsi from the foundation to the present, based on the research to some historians, archival material and interviews people.

Key words: *Vyhvatnivtsi, the village population, farm, land, history, development, life, struggle, transition, agricultural firm, farm, war, famine.*

Отримано: 18.06.2012

УДК 37.02:37.091.33-027.22

Т. Хоцянівська, студентка V курсу

Науковий керівник: В. А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

У статті йде мова про дидактичну гру, як метод підвищення ефективності навчання на уроках з історії в школі.

Ключові слова: *дидактична гра, вивчення історії, метод, робота в групі, учитель.*

Сам термін «дидактична гра» підкреслює її педагогічну спрямованість та багатогранність застосування. В сучасній методичній літературі найпоширенішим визначенням, що його пояснює є: Дидактична

гра – це практична групова вправа з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовних, що відтворюють реальну обстановку [4, с. 11-12]. У сучасній методиці існують також різні підходи до визначення дидактичного статусу навчальних ігор. Одні дослідники відносять навчальну гру до засобів навчання (Н.П. Анікеєва, І.Р. Петрсон, П.І. Підкасистий), інші – до методів навчання (Л.Г. Семушина, Т.М. Сорокіна, С.А. Харченко), треті вважають гру формою навчання [4, с. 8-9].

Ми поділяємо точку зору тих учених, які вважають дидактичну гру методом навчання, і вважаємо за необхідне уточнити такий підхід. Сутність учбової гри як методу навчання проявляється, насамперед, у можливостях реалізації мети навчання, досягнення реальних результатів: знань, умінь і навичок, опанування досвідом творчої діяльності.

Найбільш сильною методичною стороною дидактичної гри є використання її під час повторення, узагальнення та систематизації вивченого учбового матеріалу. Це положення, в цілому, і прийнято при розробці і використанні дидактичних ігор на уроках історії.

Методологічною основою процесу створення і використання навчальних ігор є праці дидактів М.В. Кларін, Б.Д. Ельконіна, Л.С. Виготського, Е.А. Аркіні, Д.В. Мендеріцької та інших. Це дало нам змогу вичленити у дидактичному плані три взаємозв'язані її сторони:

- ігровий стан;
- ігрове спілкування;
- ігрова навчально-педагогічна діяльність.

Ігровий стан – це ознака, що характеризує специфічне, емоційне відношення учнів до запропонованої вчителем ігрової навчальної діяльності. Це складний психолого-педагогічний феномен учбово-емоційного стану учнів. Уміння викликати у школярів бажання брати участь у дидактичній грі і педагогічно грамотно управляти динамікою психологічного стану учнів на уроці історії входить у число найбільш важливих аспектів діяльності вчителя [6, с. 36].

Ігрове спілкування як складова частина навчальної гри також належить до важливих її складових, адже у процесі навчального спілкування відбувається розв'язання проблемних і пізнавальних завдань, з яких, власне, і складається дидактична гра. І, нарешті, ігрова навчально-педагогічна діяльність, під якою ми розуміємо сам процес навчальної гри, активне співробітництво вчителя і учнів. Вона породжується специфічною сумою пізнавальних і психологічних потреб (грати цікаво, сам по собі інтерес до гри як до захоплюючої форми діяльності служить могутнім стимулом активного включення у пізнавальний процес, у пошук). Урок для учнів як традиційна, звична для них форма навчальної діяльності, ніби припиняє свої існування, трансформується у щось захоплююче і цікаве. Традиційна його сутність перетворюється на ігрове спілкування та ігрову навчально-педагогічну діяльність. Учні отримують величезні можливості для творчості, активного навчального спілкування, узагальнення та систематизації учбового матеріалу, інтенсивного інтелектуального розвитку. Вчитель же, не втрачаючи своєї традиційної ролі на уроці, разом з тим перетворюється в організатора гри, консультанта-порадника, арбітра. Це, безумовно, ставить принципово нові, підвищені вимоги до рівня професійного мислення вчителя історії, гуманізує його взаємовідносини з учнями, сприяє

створенню атмосфери націленості на інтенсивну навчально-ігрову роботу. Дидактична гра вимагає від учителя значної інтелектуально-емоційної напруги, динамізму, мобілізації особистісного творчого потенціалу, необхідності створення власної технології організації і проведення учбових ігор. Особливо важливо навчитись вписувати систему дидактичних ігор у структуру традиційних уроків, дотримуватись навчальної програми [13].

Спільна навчально-ігрова діяльність педагога і учнів є за своєю сутністю творчою діяльністю, для якої характерні: значна емоційна піднесеність, стійкий пізнавальний інтерес, висока інтенсивність засвоєння знань [3, с. 47].

Дидактична гра, якщо вона детально продумана і добре організована, завжди цікава, захоплююча як для учнів, так і для вчителя, надає їм можливість для певного випробування себе, своїх можливостей, стимулює до подолання тих чи інших навчальних труднощів. Їхнє додання сприймається учнями як особистий успіх і, навіть, як відкриття своїх творчих, пізнавальних можливостей.

Поки ми не можемо навчати кожного школяра за індивідуальним учбовим планом кроком у цьому напрямку могло б бути врахування групових інтересів і можливостей учнів, забезпечення кожній групі оптимального темпу просування у засвоєнні знань, формування умінь і навиків. Саме в цьому і полягає сутність використання дидактичних ігор як ефективного засобу інтенсифікації начального процесу, невикористаного резерву активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії.

Застосування дидактичних ігор у процесі навчання історії дозволяє зосередитися на головному – на конкретному учню. Особистісний підхід до кожного школяра – одна із провідних ідей використання дидактичних ігор у процесі викладання історії в школі, що визнає за учнем активного суб'єкта, учасника і творця навчально-виховного процесу, партнера на уроці [4, с. 17-19].

Практика застосування дидактичних ігор на уроках історії переконує, що в процесі їх використання на уроках в учнів розвиваються і формуються такі якості, як самостійність, ініціативність, творчість, впевненість у своїх силах, інтерес до історії, дослідницько-пошуковий стиль роботи на уроці, культура учбової праці.

Характеризуючи ефект використання навчальних ігор можна говорити про наявність дії на учнів загально-педагогічного процесу, до якого входять одночасно виховний, загальноосвітній і соціально-психологічний моменти, уміння формувати творчі міжособистісні взаємовідносини в групі, засвоювати норми культури спілкування. Крім цього, в учнів формується самостійна точка зору і вміння включатися в різні види діяльності, здатність переносити нові, набуті в ході дидактичних ігор уміння і навички з ігрової у звичайну, традиційну структуру уроків.

При плануванні дидактичної гри важливим є чітка постановка мети і правил гри, моделювання її результатів. Учителю необхідно визначити конкретні завдання і способи їхнього вирішення, шляхи досягнення конкретних результатів. Крім цього, він має продумати специфіку та зміст розподілу функціональних обов'язків учасників гри, тактику своєї поведінки і відповідно з цим міру своєї участі у конкретній ігровій діяльності учнів.

Якщо вчитель розпочне готувати гру перед самим уроком, то складно говорити про досягнення майбутніх великих успіхів. Дидактичну гру необхідно планувати і готувати заздалегідь. Її підготовка і проведення повинна бути забезпечена всім ходом навчального процесу процесу [11, с. 63].

Управління навчально-ігровим спілкуванням учнів вимагає від вчителя особливої професійної майстерності, так як йому необхідно подолати ефект пасивної присутності на уроці певної частини учнів, залучити їх до активної творчої діяльності.

Важливою дослідницькою проблемою, що чекає свого вирішення, є також роль учителя у ході дидактичної гри: необхідно вийти на оптимальне співвідношення діяльності вчителя і учнів на уроці. Зайва заорганізованість і дріб'язкова опіка, як і самоусунення вчителя від активного керівництва грою, негативно позначаються на її ефективності. Надмірна опіка і заорганізованість сковують творчу активність учнів, продукують пасивність і негативне враження про гру, формують уявлення про неї, як про складову частину традиційних уроків.

Користь від гри буде неповною, якщо її наслідки не будуть проаналізовані. Присутня в процесі гри атмосфера творчої пізнавальної співпраці між учнями і вчителем обов'язково має зберегтись і по завершенню її, бути перенесена і на традиційні форми проведення уроків. При підведенні підсумків дидактичної гри слід надати слово її учасникам. Міра їхньої активності, культура поведінки під час гри обов'язково повинна бути проаналізована як вчителем, так і самими учасниками. Як правило, учні з нетерпінням чекають оцінки своїх дій, результатів гри.

Важливою проблемою при організації та проведенні дидактичної гри є розвиток пізнавального інтересу і пізнавальної активності учнів у процесі застосування на уроках історії. Вона тісно пов'язана з поняттям допитливості і «жадоба до знань». Як свідчать результати спостережень за діяльністю учнів у процесі дидактичних ігор, при умові педагогічного стимулювання допитливості, вчитель у ході зазначеного виду работ може сформувати в учнів стійкий пізнавальний інтерес і на його основі – пізнавальну активність. Тому допитливість слід розглядати як дуже важливу ланку у формуванні ігрового пізнавального інтересу та ігрової пізнавальної активності, стимулювання процесів диференціації та індивідуалізації на уроках історії [4, с. 20-22].

Серед педагогічних стимулів, притаманних дидактичним іграм, особливе значення має стимул пізнавальної перспективи. Пізнавальна перспектива може стати ефективним стимулятором ігрової активності учнів, їхнього прагнення до самоосвіти, до необхідності більш старанного ставлення до навчання.

Важливо розвивати у школярів почуття незадоволеності рівнем своїх знань, тим багажем знань, умінь і навиків, які вони можуть використати в процесі участі у дидактичних іграх. Отже, формувати потребу знати більше, глибше – саме ці завдання має ставити перед собою вчитель, застосовуючи стимул пізнавальної перспективи у взаємодії з пізнавальним інтересом, стимулом пошуку, аналізу і співставлення. Таким чином, допитливість як особистісна властивість учня є першоосновою розвитку активної пізнавальної ігрової діяльності учня, важливою ланкою триєдиної системи структури (допитливість – пізнавальний процес – пізнавальна активність).

Епізодичне використання дидактичних ігор на уроках історії не дають бажаного ефекту, вимагається система, сукупність навчальних ігор, їхнє творче, дидактично обґрунтоване співвідношення з традиційними методами і прийомами навчальної діяльності. Сконструйовані на підставі ігрових проблемно-пізнавальних завдань дидактичні ігри різного ступеня складності дозволяють використовувати їх на всіх етапах уроку і на

уроках різних типів. Таким чином, мова може йти не про окремі, епізодичні ігри, а про використання систем дидактичних ігор, про корінну перебудову всієї системи викладання історії у 6-8 класах [6, с. 42].

Створені на сьогоднішній день системи дидактичних ігор забезпечують доцільне співвідношення теоретичного, фактичного, узагальнюючого, матеріалу і формують умови активної розумової діяльності груп-команд.

Існуюча на сьогодні система організації роботи вчителя і учнів на уроці перетворює процес навчання на взаємодію вчителя і окремих учнів; школярі функціонально зв'язані з вчителем, але не між собою. У результаті в учнів формується комплекс "одинокості в колективі", байдужості до успіхів чи невдач своїх товаришів.

Активне впровадження в учбовий процес дидактичних ігор вводить у методика викладання історії принципово іншу структуру взаємовідносин на уроці, сприяє утвердженню на уроках колективності як одного з найважливіших елементів функціональних і міжособистісних відносин, отже сприяє вихованню учнів. Участь у них стимулює учнів співвідносини свої інтереси, прагнення та дії з колективними, дозволяє глибше усвідомити свої зв'язки з однокласниками, тобто здійснює активний виховний вплив.

У цих умовах навчально-ігрова діяльність дійсно стає групова, тобто виникає ефект колективності. По ходу дидактичних ігор створюється такий морально-психологічний клімат, при якому формуються міжучнівські зв'язки, залежності, спільна відповідальність і командна думка. Створюється ситуація, коли всі активно працюють на спільний командний результат. Ніхто з членів групи-команди не може не працювати, оскільки цим самим він підведе своїх товаришів. Кожен працює в повну силу своїх здібностей, робить все можливе для загального успіху команди, і в той же час досягає особистого успіху. Це і є ефективною реалізацією найважливішого виховного принципу – виховання через колектив та в колективі [9, с. 46-47].

Застосування дидактичних ігор дозволяє також по-новому подивитися і на здійснення контроль в процесі навчання. Традиційно перевірку на уроці здійснює вчитель. При цьому він виходить із психології керівника, а учні із психології підлеглих. У цих умовах учні не несуть моральної відповідальності за результат навчальної діяльності своїх товаришів.

Широке застосування навчальних ігор, їхній колективний характер, робота на спільний, командний результат усуває певне протиріччя між учителем (як представником імперативної педагогіки) і учнями, створює систему взаємоконтролю учнів. У них з'являється специфічний командно-колективний інтерес до вивчення історії. Таким чином, в систему мотивації навчання вливається могутній стимул ефекту виховуючої сили колективу-команди на її членів. В єдиний стимулюючий потік сплаваються інтерес до гри, бажання грати, отримувати від ігрового змагання задоволення, з усвідомленим бажанням вчитися, з необхідністю серйозної навчальної роботи, з інтересом до вивчення історії. "Слабкі" і "середні" учні ніби забувають, що вони знаходяться на уроці, що вони опрацьовують навчальний матеріал, а не грають у гру, напружено працюють з тим самим навчальним матеріалом, який на звичайному уроці не завжди викликає у них інтерес і бажання працювати. У ще більшій мірі це стосується домашніх завдань.

Отже, підсумовуючи вище сказане, ми можемо зробити висновок, що дидактична гра, це лише одна з форм навчання на уроці з історії, а повноцінний метод навчання, що дає змогу вчителю зробити більш ефективним викладання історії в школі.

Список використаних джерел:

1. Алейникова М.А. Как преодолеть скуку на уроках истории / М.А. Алейникова // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2001. – №9. – С. 67-71.
2. Берельковский И.В. История. Методика преподавания / И.В. Берельковский, Л.С. Павлов. – М., 2001. – С. 234.
3. Борзова Л.П. Игры при изучении нового материала на уроках истории / Л.П. Борзова // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2000. – №3. – С. 46-51.
4. Борзова Л.П. Игры на уроке истории / Л.П. Борзова. – М, 2004. – С. 159.
5. Дроздовская И.С. Развитие творческих способностей учащихся в процессе групповой работы / И.С. Дроздовская // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2001. – №6. – С. 34-38.
6. Кожем'яка О. Гра при вивченні історії у 6-8 класах / О. Кожем'яка // Історія в школах України. – 2002. – №1. – С. 40-43.
7. Колмаков А.И. Урок-игра, урок-соревнование / А.И. Колмаков // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 1998. – №5. – С. 38-42.
8. Баханов К. Навчання у грі: театралізована вистава / К. Баханов // Історія в школах України. – 2002. – № 5. – С. 11-16.
9. Борзова Л.П. Дидактические игры / Л.П. Борзова // Преподавание истории в школе. – 2000. – № 1. – С. 46-48.
10. Гольденберг Я.М. Форми й методи активізацій навчальної діяльності старшокласників на уроках історії / Я.М. Гольденберг // Історія України. – 1999. – № 6. – С. 10.
11. Жорик О. Використання дидактичних ігор у навчанні / О. Жорик // Рідна школа. – 2000. – №4. – С. 63-64.
12. Кучерова Г.М. Інтерактивні ігри та вправи / Г.М. Кучерова, В.В. Ягоднікова. – К., 2011. – С. 144.
13. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4071.html>

This article refers to the didactic play, as a method of improving the efficiency of learning the lessons of history in school.

Key words: didactic game, learning the history, technique, work hupri, teacher.

Отримано: 20.06.2012

УДК 94(520)“18”(092)

Д. Яблонська, студентка II курсу

Науковий керівник: **В. С. Степанков**,
доктор історичних наук, професор

САЙГО ТАКАМОРИ: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

У статті характеризується життя й діяльність видатного японського політика і державного діяча кінця періоду Едо – початку періоду Мейдзі, одного із «трьох героїв реставрації Мейдзі» – Сайго Такамори.

Ключові слова: Сайго Такамори, політика, самурай, боротьба, війська, сюзерен, життя, Японія.

Сайго Такамори (Таканага) (1827/1828 – 24 вересня 1877) – одна з найскрапніших постатей в історії Японії XIX ст. [2]. Родом із князівства Сацума, був старшим сином в небагатій самурайській сім'ї. Згідно із принципами Бусідо, пройшов сувору школу виховання, отримавши хороший військовий вишкіл. Десять років прослужив на нижчих військових посадах в кня-

зівстві, а в 1854 році вперше вийшов за межі князівства, супроводжуючи свого сюзерена Сацумі Сімадзу Наріакіру до Едо. Там включився в бурхливе політичне життя, активно підтримуючи політику свого сюзерена, котрий відстоював політичну ідею боротьби з іноземцями. Але невдовзі йому разом із Сімадзу змушений спішно повертатися в Сацуму, оскільки довелося зіштовхнутися з ворожою позицією прибічників імператора.

Після смерті сюзерена в 1858 р., Такаморі вирішив, згідно канонів Бусідо, покінчити із життям, таким чином показати свою відданість Сімадзу, чого в принципі не мав права робити без дозволу сьогуна, але все-таки спробував, тому що його клан не визнавав сьогунівської влади [2]. Він кинувся у бухту Кагосіма, твердо вирішивши потонути у її водах. Проте доля розпорядилася так, щоб рибалки витягнули його з води, і кандидат в самовбивці був на три роки відправлений у заслання за те, що не домігся дозволу померти. У 1864 р. його амністував дайме Сімадзу Хісаміцу [7, ч. 6]. У цей же час призначається командуючим військовим контингентом князівства Сацума, що знаходився в Кіото. Завдяки організаторським й ораторським здібностям, а також військовому хисту, став активним учасником військово-політичного конфлікту між урядом бакуфу і князівствами Сацума, Тесю і Тоса в 1865-1866 р. [5]. Його суть полягала у тому, що дайме названих князівств вважали за необхідне завдати роду Токугава нищівного удару й повернути владу імператору. Тому у політичній еліті стався розкол. Одна її частина підтримувала сьогунат (форму політичного управління, за якої влада зосередилася у руках сьогуна), інша (чотирьох південних князівств) – сформувала антисьогунську коаліцію, виступаючи за повернення влади імператору. Під командуванням Сайго Такаморі була сформована антисьогунська армія, ядром якої стали військові загони князівства Сацума [8, с. 33]. Таким чином, почалася громадянська війна Босін, яка завершилася перемогою антисьогунської коаліції [2]. 3 січня 1868 року імператор Муцухіто оголосив в Кіото про позбавлення влади сьогуна Есінобу і ліквідацію самого титулу сейї тайсегун. Але цей акт був лише декларацією. На початку 1868 року клан Токугава направив 10-тисячний корпус на Кіото. Назустріч їм вийшов 1,5 тис. загін сацумських самураїв під командуванням Сайго. Противники зустрілися на річці Едогава. Незважаючи на істотне перевагу, сьогунський корпус був розбитий й армія Сайго безперешкодно прибула до Едо, де у власному замку заховався Есінобу [8, с. 33-34]. Сайго вирішив не атакувати сьогунську столицю і вступив в переговори з представником Есінобу. Його умови капітуляції сегуната, погоджені з імператорським двором, зводилися до наступного: передати землі клану Токугава імператорові, роззброїти сьогунську армію і флот, а самому Есінобу відправитися у заслання до свого маєтку у Сідзуоке і жити там на річний дохід у 700 тис. коку рису (замість колишніх 8 мн.коку). Есінобу прийняв ці умови і 25 квітня 1868 року військо Сайго увійшло до Едо [2].

У березні 1869 року імператорський двір перебрався з Кіото до Едо, у зв'язку з чим місто перейменується в Токіо (Східна столиця). Було сформовано новий уряд, в якому за наказом імператора Сайго зайняв посаду головнокомандуючого [1]. У 1871-1873 роках, під час перебування урядової делегації в Америці і Європі, Сайго фактично керував країною і, перевищивши свої повноваження, сприяв модернізації Японії, впровадив вільну торгівлю із Заходом та закликав до військової інтервенції проти

Кореї. Він наполягав на тому, що Японія повинна анексувати Корею до того, як західні країни усвідомлять потенціал цієї країни (це і вважалося перевищенням його повноважень). Через те, що інші лідери реставрації Мейдзі не підтримували його планів, в жовтні 1873 року Сайго залишив політичну діяльність і повернувся до рідного міста Кагосіма [8, с. 51-52]. Не дивлячись на це, Сайго не був зміщений з посади глави військового відомства і продовжував мати величезний авторитет серед самураїв [1].

Незабаром після цього він відкрив приватну школу в Кагосімі, в якій навчалися самураї, котрі відмовилися від своїх посад й прибули з ним із Токіо. У 1877 році, через скасування центральним урядом привілеїв та пенсій для самураїв, спалахнуло повстання, яке очолив Сайго Такаморі. Він повів боротьбу з урядовими військами [5]. Зазнавши поразки поблизу Кумамото, відступив до Кагосіме. Уряд усвідомлював, що велика кількість зброї у місті, яке тримав під своїм контролем Сайго Такаморі, небезпечно для держави, тому зажадав розформувати арсенал. Історія закінчилася трагічно – урядові війська оточили Такаморі, при облозі міста він був поранений і згідно самурайських звичаїв покінчив із собою [2]. Уряд усвідомлював його популярність і, не дивлячись на те, що Сайго був оголошений бунтівником і позбавлений всіх титулів і звань, вже в 1889 році його було посмертно реабілітовано. Більш того, йому був привласнено один з високих придворних рангів [6].

Довкола смерті Сайго Такаморі, котрий був прикладом справедливості, чесності та патріотизму, виникало безліч легенд. Багато хто з людей вважав, що він не загинув бо такий самурай живе вічно, і чекали на його повернення з Індії або Китаю. Ходили чутки про його майбутнє прибуття разом із спадкоємцем російського престолу Миколою II для того, щоб боротися з несправедливістю [8, с. 371]. В пам'ять про нього, було поставлено бронзову статую в токійському парку Уено [4]. Останнє протистояння Сайго Такаморі з урядом Мейдзі послужило історичною основою для фільму 2003 р. «Останній самурай» [2].

Таким чином, можна сказати, що життя Сайго «вдалося». За своє життя він продемонстрував таку цілеспрямованість, самопроникнення і самовладання, що його невдача, як відмітив японський історик Ето, була не менш переконаливою, чим будь-яка перемога.

Список використаних джерел:

1. Сайго Такаморі. Онг-Бак. – Режим доступу: www.ong-bak.ru.
2. Сайго Такаморі. – Режим доступу: ru.wikipedia.org.
3. Сайго Такаморі. – Режим доступу: dic.academic.ru.
4. Памятник Сайго Такаморі. – Режим доступу: jrock.gip-gip.com.
5. 西郷隆盛 (Сайго Такаморі). – Режим доступу: ja.wikipedia.org.
6. Сайго Такаморі. – Режим доступу: www.cultline.ru.
7. Сайго Такаморі. Путь великого самурая. – Режим доступу: www.put-samuraja.at.ua.
8. Равина Марк. Последний самурай / М. Равина. – М., 2005. – 384 с.

The article defines the life and activity of famous Japanese politician and state figure at the end of Edo's period – the beginning of Meidzi's period, one of three heroes of Meidzi's restoration – Saiho Takamori.

Key words: *Saiho Takamori, politics, Samurai, struggle, troops, siuzerojn, life, Japan.*

Отримано: 15.06.2012

Я. Яжук, студентка II курсу

*Науковий керівник: Ю. А. Холтяр,
кандидат історичних наук, професор*

ПОЛІТИКА БОРИСА ГОДУНОВА

У статті здійснено огляд подій, які відбувалися в період управління Б. Годунова, зокрема подано особливості його зовнішньої і внутрішньої політики.

Ключові слова: Борис Годунов, політика, цар, податок, місто, народ, селяни.

Особистість Бориса Годунова, його нечувані піднесення і трагічний кінець вразили уяву сучасників і привернули увагу істориків, письменників, поетів, художників, композиторів. У цьому немає нічого дивного. Життєвий шлях Бориса Годунова на рідкість незвичайний. Але на жаль повністю не вивчений. У цьому і полягає актуальність теми.

М.М. Карамзін стверджував колись, що Годунов міг би заслужити славу одного з кращих правителів світу, якби він народився на троні. В очах Карамзіна лише законні самодержці були носіями державного порядку. Борис, на його думку узурпував владу, убивши останнього члена царської династії, і тому саме провидіння приречло його на загибель [3, с. 56-60].

Починаючи з В.Н. Татищева, чимало істориків вважали Годунова творцем кріпосного режиму [8]. В.О. Ключевський дотримувався іншого погляду: “... Думка про встановлення кріпосної неволі селян належить до числа наших історичних казок”. Звинувачення Годунова в багатьох кривавих злочинах Ключевський відкинув як наклеп. Яскравими фарбами намалював він портрет людини, наділеної розумом і талантом, але завжди підозрюваного в лукавстві, підступності і безсердечності. Загадкова суміш добра і зла -таким бачився йому Годунов [4].

С.Ф. Платонов присвятив Годунову книгу, яка не втратила значення до наших днів. Він також не вважав Бориса ініціатором закріпачення селян. У своїй політиці, стверджував Платонов, Годунов виступав як поборник загальнодержавної користі, що зв'язав свою долю з інтересами середнього класу. Численні звинувачення проти Бориса ніким не доведені. Але вони заплямували правителя в очах нащадків [6].

Точна дата народження Бориса Годунова невідома. “Борисів день” відзначався 24 липня, тому ця дата, швидше за все, і була днем його народження.

У перші роки правління Годунов намагався догоджати всім і бути дбайливим господарем величезної держави. Неабиякі особисті якості, допитливий розум, привітність і чуйність, ораторське мистецтво, красива зовнішність і величавість царя привертали до нього підданих. Усім було відомо, що він дуже любив дружину і дітей, ненавидів забави і вино пиття [1, с. 176-178].

Були й царські укази, присвячені проблемам Сибіру, в яких наочно простежується дбайливе ставлення государя до природних багатств. У них воєводам заборонялося рубати зайвий ліс навіть для будівництва суден, щоб нічого не залишалось і не гнило. Відходи від будівництва

слід було використовувати для опалення казенних приміщень. Чітко регламентувалося, скільки можна було відстрілювати хутрового звіра і якою зброєю. Не можна було грабувати і експлуатувати місцеве населення, якому належало відводити сінокісні, хутрові промисли, рибні угіддя. Хворих і калік звільняли від плати ясаку.

Освоєння Сибіру за царювання Бориса тривало доволі інтенсивно. Продовжувалося будівництво сибірських міст. Цар прагнув до того, щоб в Сибіру були не тільки містечка-фортеці, але і хороші дороги, села з ріллями, млини і т.д. Заводчикам давалися великі пільги, переселялися сім'ї купців, селян, яким давалися грошові позички, хліб, знаряддя праці. Сибірські воеводи були зобов'язані за рахунок казни будувати судна для перевезення товарів, споруджувати мости і дороги і стежити за їх станом. У містечках-фортецях будувалися церкви, надсилались книги, церковне начиння [2, с. 87].

Відмінною рисою Бориса ще до вступу на престол було прихильне ставлення до іноземців і всього іноземного. Відтак, він став всіляко сприяти вихідцям з Лівонії, їм давалися великі грошові позички, земельні угіддя, їх всіляко залучали на царську службу. Багато пільг від царя отримали англійські, ганзейські і голландські купці.

Для потреб двору Борис прагнув виписувати з-за кордону всіляких фахівців: медиків, рудознавців, годинників, ювелірів. Для залучення російських людей до іноземних наук цар хотів запросити в Москву відомих європейських учених і організувати особливу школу. Але проти цього активно виступило духовенство на чолі з патріархом Іовом [5, с. 368].

Царювання Бориса розпочалося за вельми сприятливої для Росії міжнародної обстановки. З поляками було укладено перемир'я на 20 років. Борис не хотів втрачати надію на придбання Лівонії, але військовим шляхом робити цього не прагнув, оскільки боявся невдач. Дипломатичний шлях здавався йому більш перспективним. Для його реалізації цар запросив до Москви опального шведського принца Густава, сподіваючись видати за нього свою доньку Ксенію, а потім посадити Густава на Лівонський престол. Але цей план не вдався. Густав виявився не досить гідним кандидатом. Невдача не зупинила Бориса. Незабаром вдалося домовитися про шлюб дочки з данським принцом Йоганном, братом короля Християна. Однак і цьому весіллю не судилося відбутися. У жовтні Йоганн тяжко захворів і раптово помер.

Безрезультатними виявилися і спроби висватати для царевича Федора грузинську княжну. "Зондування ґрунту" в Австрії та Англії також не принесло результату [7, с. 45-46].

Після Серпуховського походу з Кримським ханством встановилися мирні відносини. Відчуваючи свою силу, Борис став зменшувати щорічні упоминки хану, одночасно зміцнюючи південні кордони. Просування росіян на південь дуже не подобалося кримському хану, але чинити опір йому він не міг.

Уміле управління державою дозволило царю істотно поповнити царську скарбницю. У підсумку за казенний рахунок почалося велике будівництво. У Кремлі вибудували великі кам'яні палати для військових наказів, близько Конюшенного наказу влаштували водопровід за зразком європейських. Був надбудований верх дзвіниці Івана Великого.

Щоб прославити себе на століття, цар почав будівництво нового собору за зразком єрусалимського храму “Святая святих”. Через Неглінки звели новий широкий міст. Для жебраків були побудовані богодільні.

Для прославлення свого імені Борис наказав закласти на кордоні держави нове місто Царьов-Борисов. Його будівельником був призначений Богдан Якович Бельський, родич цариці Марії Григорівни. На допомогу йому надсилались люди, гроші, продовольство. Однак Бельський не виправдав царської довіри і став вести себе в новому місті як повновладний господар і владика. За зловживання його піддали опалі і вислали в Нижній Новгород. Покарання показало, що милості царя мають межю навіть по відношенню до родичів [9, с. 19].

Нововведенням правління Бориса стало використання на службі “охотних людей”, переважно в війську. З казни їм платили тільки платаю.

Ставши царем, Борис продовжив свою велику благодійну діяльність. Найбільш багаті дари отримував Троїце-Сергієв монастир, куди цар неодноразово їздив на прощу.

Бажаючи заслужити любов підданих, цар Борис проводив широкомасштабні благодійні заходи, особливо під час трирічного голоду. Всім потребуючим з казни видавалися гроші, на ринки привозився дешевий хліб з казенних запасів. Охочим пропонувалося за плату працювати на казенних будівництвах. Проте зменшити масштаб народного лиха це не могло [4, с. 245].

Нищівного удару по правлінню Б. Годунова завдала природа. Три роки поспіль, починаючи з 1601 по 1603 рр. стояло в центральних районах холодне і дощове літо. Хліба не визрівали і гинули. Розпочався масовий голод, який призвів до великої смертності та відтоку населення в південні райони [9, с. 21].

Голод, який поширився внаслідок стихійного лиха, підірвав довіру підданих до царя. Також не на його користь були непомірне марнославство і підозрілість. Поступово Борис ставав недоступним не тільки для простих людей, а й для бояр і найближчого оточення. Зачиняючись в покоях, він відправляв на офіційні прийоми та засідання думи сина Федора, який хоч і був не по роках розумний і освічений, все ж був нездатний керувати величезною державою.

Будучи дуже підозрілим і боячись змов, цар вирішив впровадити систему доносів, за якою слугам дозволялося доносити на своїх господарів. За це донощики отримували майно панів. Така система істотно розхитувала моральні та етичні засади суспільства [8, с. 156].

Це викликало невдоволення знаті. Окрім цього знать гостро виступала проти спроб царя Бориса припинити всі спроби місництва, пов'язані з відстоюванням родової честі і прав на високі посади. Нова система призначень повністю підкоряла бояр і дворян волі царя, що не могло не викликати їх невдоволення. Непокірних садили у в'язницю і навіть знижували у званні. Не проводячи воєн, Борис зобов'язав бойових воевод нести міську службу, що також не могло бути їм до смаку. Масове невдоволення викликала любов царя до іноземців і до всього іноземного.

Постійні відчуття тривоги і страху остаточно підточили і без того слабке здоров'я царя. 1 квітня 1605 він раптово помер, ймовірно, від апоплексичного удару, хоча деякі сучасники вважали, що цар отруївся, передчуваючи крах [9, с. 32]

Отже, у перші роки правління Б. Годунов намагався догоджати всім і бути дбайливим господарем величезної держави. Неабиякі особистісні якості привертали до нього підданих. Любов царя до іноземців призвели до заступництва з його боку до вихідців з Лівонії, багато від царя отримали англійські, ганзейські і голландські купці. Під час царювання тривало інтенсивне освоєння Сибіру. Будувалися сибірські міста, села, церкви, дороги. Вміле управління державою дозволило царю поповнити скарбницю, в результаті почалося велике будівництво нового собору, міста Царьов-Борисов. Під час царювання тривала і благодійна діяльність, найбільш багаті дари отримав Троїце-Сергіївський монастир. Таким чином, на думку більшості дослідників, Борис Годунов представився людиною дуже видатних особистих якостей: або “теній злодійства”, або “добрий гігант”, за допомогою яких він і прийшов до влади. Протиставивши себе сучасникам і не зумівши завоювати їх любов, він опинився в ізоляції і зазнав краху.

Список використаних джерел:

1. История России с древнейших времен до конца XVII века / А.П. Новосельцев, А.Н. Сахаров, В.И. Буганов, В.Д. Назаров. – М. : Издательство АСТ, 2008. – 576 с.
2. История России: учеб. – 3-е изд., перераб. и доп. / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина. – М. : ТК Велби, 2006. – 528 с.
3. Карамзин Н.М. Записка о древней и новой России / Н.М. Карамзин. – М., 1991.
4. Ключевский В.О. О русской истории (Сборник) / В.О. Ключевский, В. Артемов, В.И. Буганова. – М. : Просвещение, 1993. – 576 с.
5. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н.И. Костомаров. – М. : Рипол классик, 1998. – 576 с.
6. Платонов С.Ф. Борис Годунов / С.Ф. Платонов. – Петроград : Огни, 1921. – 157 с.
7. Скрынников Р.Г. Борис Годунов / Р.Г. Скрынников. – М. : Наука, 1983. – 160 с.
8. Тагищев В.Н. История Российская / В.Н. Тагищев. – М. ; Л., 1968. – Т. 7. – 483 с.
9. Хоптяр Ю.А. Історія Росії (XVII ст.) / Ю.А. Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2011. – 208 с.
10. Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней : учебное пособие. – М. : Проспект, 2009. – 592 с.

The article is an overview of events that occurred at that time, particularly given the peculiarities of foreign and domestic policies of Boris Godunov.

Key words: Boris Godunov, politics, the king, tax, city people and farmers.

Отримано: 18.06.2012

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
<i>Аскерова А.</i> Витоки і принципи бусідо.....	4
<i>Богнін В.</i> Північна війна (1700-1721 рр.)	7
<i>Бойко Т.</i> Краєзнавча робота в Шатавському НВК «ЗОШ I-II ступенів, колегіум» Дунаєвецького району	12
<i>Бучковський О.</i> Пам'ятки епіграфіки Кам'янця-Подільського XVI-XVIII ст.	15
<i>Герасименко Р.</i> Павло I: божевільний тиран чи реформатор-невдаха?	18
<i>Давлюк О.</i> Постать Тимоша Хмельницького в історії України	28
<i>Діхтярук Н.</i> Огляд офіційних причин «Революції лотоса» в Єгипті січня – лютого 2011 року	34
<i>Крентовська С.</i> Женев'єва Табуї про план А. Бріана “Сполучені штати Європи”	37
<i>Курдибаха О.</i> Соціально-економічний розвиток Росії (1725-1762 рр.)	40
<i>Мандибура Л.</i> Мікротопоніми як джерело історії м. Деражні	45
<i>Марчук О.</i> Політична криза в Росії на початку XVII століття (1604-1612 рр.)	47
<i>Новосад М., Пічура О., Гоцак А.</i> Міжзональний кордон НДР – ФРН під час “Холодної війни”	53
<i>Пагор В.</i> Газета “Більшовицька правда” як джерело до вивчення історії становлення Вінницького медичного інституту (1934-1936 рр.)	55
<i>Паламарчук І.</i> Художня та науково-популярна література у навчанні історії в школі	58
<i>Пиріг І.</i> Міфологізація та героїзація шкільної історії: суть і значення.	62
<i>Рашковська О.</i> Люльки з Хотинської фортеці	66
<i>Рендюк В.</i> Перший політичний процес: Кирило-Мефодіївці перед судом царського самодержавства.....	69
<i>Ринда В.</i> Чигиринський похід 1677 р.	73
<i>Смолінський Я.</i> Етапи розвитку села Вихватнівці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області	78
<i>Хоцянівська Т.</i> Дидактична гра як метод підвищення ефективності навчального процесу.....	82
<i>Яблонська Д.</i> Сайго Такаморі: політичний портрет	87
<i>Яжук Я.</i> Політика Бориса Годунова	90

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

**СТУДЕНТІВ ТА МАГІСТРАНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 9

Підписано до друку 18.12.2012 р. Гарнітура «Книжник».
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 5,5. Обл.-вид. арк. 7,2.
Тираж 50. Зам. № 568.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.